

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

УДК: 32.019.5[(470+571):73:477](043.5)

КИРИЛЕНКО Вероніка Валеріївна

СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА МІФОТВОРЧІСТЬ
ЯК ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК
ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

23.00.02. – політичні інститути та процеси

Дисертація на здобуття ступеня кандидата політичних наук

Науковий керівник: кандидат історичних наук,
професор кафедри історії та світової політики

ІСН ОНУ ім. І. І. Мечникова
Гребенник Геннадій Петрович

Одеса - 2013

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади аналізу процесів політичної міфотворчості.....	
10	10
1.1. Методологічні підходи дослідження міфу.....	10
1.2. Концепції політичної міфотворчості як технології управління масовою свідомістю.....	29
Висновки до розділу.....	43
РОЗДІЛ 2. Механізм політичної міфотворчості як технології регуляції політичних процесів	
45	45
2.1. Структурно-функціональні особливості сучасних політичних міфів.....	45
2.2. Технологія процесів міфологізації та міфотворчості в політиці.....	66
Висновки до розділу.....	77
РОЗДІЛ 3. Практика конструювання політико-міфологічних систем: аналіз досвіду та результатів.....	
79	79
3.1. Політична міфологія радянської епохи.....	79
3.2. Основи американської політичної міфології.....	103
3.3. Базові політичні міфи пострадянської України.....	130
Висновки до розділу.....	161
Висновки.....	164
Список використаних джерел.....	169

ВСТУП

Процеси стихійної та цілеспрямованої міфотворчості як феномени колективної політичної свідомості завжди були невід'ємною частиною політичних процесів, і в різних країнах та різні історичні епохи мали більший чи менший вплив на їх об'єктивний розвиток. Міфологізація політики стає надзвичайно актуальною проблемою в новому столітті, яке відзначається двома фундаментальними характеристиками: зростаючою масовизацією політичних процесів та подальшим динамічним розвитком інформаційних медіа технологій. Масовизація політики стала результатом та реакцією людей на зростання глобальної невизначеності, бурхливості та протиречивості розвитку політичних процесів у всьому світі. Інформаційні медіа технології, в свою чергу, в ситуації загальної нестабільності та зростаючої міжнародної та геополітичної конкуренції використовуються можновладцями як потужні інструменти політичного впливу та, таким чином, виконують вже не інформаційну, а ідеологічну функцію. Поєднання цих двох фундаментальних процесів і зумовлює загальну ірраціоналізацію політики та створює надзвичайно сприятливі умови для управління політичною свідомістю та поведінкою мас через використання технологій політичної міфотворчості.

Ці процеси характерні і для нашої країни, адже увесь період існування незалежної України відзначений гострим політичним протиборством в умовах системної кризи, яка створила сприятливий ґрунт для створення та розповсюдження політичних міфів. Як доводить політична практика, діалог влади з суспільством вибудовується саме на міфологічних засадах.

Однак, досі дискусійними залишаються питання про природу, сутність, функції, місце і роль сучасної міфотворчості в політичному процесі, що знайшло своє віддзеркалення в існуванні різних, деколи діаметрально протилежних точок зору і концепцій. Через це міфологія стає потужним науковим напрямом, в якому беруть участь представники різних сфер гуманітарного знання. У цій взаємодії політологи зайняті вивченням феномену політичного міфу та технології процесів політичної міфотворчості.

У прикладному аспекті дослідження політичної міфотворчості викликане історичними обставинами, які переживає сучасна Україна, і стратегічною необхідністю подолання кризи ідентичності, яка стала результатом руйнування самоідентифікації особи в перехідному суспільстві. Саме для кризового стану суспільства характерний стихійний процес активізації міфотворчості, без вивчення якого неможливо адекватно дослідити сутність політичних процесів, які відбуваються та правильно спрогнозувати динаміку та напрямки їх розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в межах планового комплексного наукового проекту "Україна у світовому політичному процесі: історичний досвід, проблеми, пошуки" (номер держреєстрації 010117008292), яка розробляється кафедрою історії та світової політики Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Об'єктом дослідження є політичний процес суспільства.

Предметом дослідження є сучасна політична міфотворчість як один з технологічних чинників політичного процесу, який використовується для управління політичною свідомістю та поведінкою мас.

Метою дисертаційного дослідження є розкриття ролі сучасної політичної міфотворчості у розвитку політичних процесів.

Визначена мета зумовила постановку та вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження процесу політичної міфотворчості;
- дослідити структурно-функціональний механізм дії сучасного політичного міфу;
- виявити причини і способи виникнення політичних міфів;
- визначити технологічні характеристики політичного міфу;
- розглянути основні технологічні етапи конструювання і впровадження політичних міфів у масову свідомість;
- проаналізувати досвід політичної міфотворчості в різних політичних

системах.

Методи дослідження. Методологічну базу дисертаційного дослідження склало поєднання наукових підходів, які дали змогу комплексно дослідити структурно-функціональні і технологічні характеристики сучасної політичної міфотворчості. Зокрема, автором найбільш широко використано засади системного методу, в рамках якого політичний процес розглядається як комплексна сукупність перетворення політичних феноменів, а політична міфотворчість – як її технологічний фактор. За допомогою структурно-функціонального методу розглянута формальна та змістовна структура політичного міфу, а також умови і принципи його функціонування в політиці. Порівняльний метод використовувався при дослідженні генезису і розвитку концепцій політичного міфу та міфотворчості. При дослідженні процесу міфотворчості був використаний метод деміфологізації, який передбачає виявлення в основі міфу архетипу взаємин суб'єктів політичного процесу. У третьому розділі широко використовується історичний метод для виявлення причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей розвитку аналізованих політичних систем. Разом з ним був використаний контент-аналіз законодавчих актів, які викладали ту або іншу міфологічну концепцію на загальнодержавному рівні; тексти промов, заяв і виступів політичних діячів СРСР, США і України; рекламні матеріали PR- і інших агентств, які пропонують політичні послуги.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційне дослідження є одним з перших в Україні, в якому представлений комплексний аналіз технологічних характеристик та особливостей сучасної політичної міфотворчості та результатів її впливу на розвиток політичних процесів. Вивчення сутності та механізму сучасної політичної міфотворчості було проведене на основі аналізу досвіду конструювання політичної міфології, яка була покладена в основу політичних систем Радянського Союзу і Сполучених Штатів Америки. Проаналізований також зміст основних політичних міфів сучасної України, особливості і результати застосування технологій політичної

міфотворчості та їх вплив на протікання транзитивних процесів.

Проведене дослідження дозволило сформулювати і обґрунтувати нові наукові положення:

вперше:

- концептуалізовано феномен політичного міфу як специфічної форми політичної реальності, яка розгортається у свідомості носія міфу, та, актуалізуючись у певних умовах, визначає розвиток об'єктивних політичних процесів. Доведено, що міф виступає ключовим елементом політичного світогляду сучасної людини, оскільки дозволяє максимально швидко і ефективно засвоювати політичний процес, орієнтуватися та діяти у ньому;

- визначено умови впливу політичної міфотворчості на розвиток політичних процесів, а саме: органічність вписаності сюжету створюваного міфу у соціо-культурний контекст; обов'язкове включення в міфологічний сюжет фактів об'єктивної політичної реальності, які міф намагається перетворити; непротиворіччівість, однозначність сюжету, який має містити загальне пояснення та оцінку даного політичного феномену та визначати модель поведінки, якою має користуватися споживач міфу.

Отримало подальший розвиток:

- визначення функціонального значення політичної міфології. Констатується, що політичний міф виконує низку життєво важливих для соціально-політичної системи функцій, серед яких найважливішою є соціально-практична (ідентифікаційна), яка дозволяє здійснювати згуртованість та монолітність колективного політичного суб'єкту; також визначено значення таких функцій: гносеологічна, телеологічна, аксіологічна, ідеолого-прагматична, інтеріоризація, мобілізаційна, анестезуюча;

- дослідження специфічного зв'язку між рівнями структурної організації змісту міфу - архетипами і стереотипами. Зазначено, що архетипи виступають концептуальною базою для політичної міфотворчості і міфологізації, оскільки представляють собою схеми значущих первообразів, які містяться в підсвідомості і сповнюються певним змістом в контексті тих чи

інших політичних подій. Стереотип завдає форму та контекст міфу. Тобто, на стереотипічному рівні архетипічні образи перекодовуються з підсвідомих у конкретно-змістовні та втілюються у політико-міфологічних уявленнях, які несуть на собі відбиток значущих рис історичної епохи, драматизм конкретних політичних подій;

- дослідження змісту базових політичних міфів Радянського Союзу, США, сучасної України та їх динамики. Зокрема, показано зміну змісту радянських міфів на протязі різних етапів радянської історії; доведено, що окремі змістовні компоненти радянської політичної міфології продовжують функціонувати в нових міфологічних конструкціях, які творяться політичними силами сучасної України. На прикладі соціально-еволюційного характеру політичної міфології США встановлено зв'язок між ефективністю політичної міфотворчості та її історичністю, спадкоємністю, культурною органічністю;

- дослідження та розробка національної ідеї України як центрального інтеграційного міфу української нації. Доведено, що в процесі становлення загальнонаціональної консолідації найбільш ефективними є міфологеми з надетнічним змістом та такі, які відповідають загальним національним цінностям, головною з яких є незалежність. Підтверджено, що важливими технологічними чинниками розробки національної ідеї є міфологізація історії, активізація дії національних архетипів, конструювання образів національного майбутнього.

Удосконалено:

- підхід дослідження алгоритму політичної міфотворчості. Пропонується виділяти такі базові етапи створення політичного міфу: розробка загальної концепції та обґрунтування сюжету міфу; підбір архетипу; розробка та проведення політичних ритуалів як засобу закріплення міфу; впровадження міфу у свідомість мас за допомогою ЗМІ та інших інститутів масової культури;

- підхід дослідження формальної структури сучасного політичного міфу та механізму її дії. Виділено такі структурні компоненти міфу та їх технологічне призначення: ціннісно-емоційні образи політичних феноменів

(спрямовані на активізацію ірраціональної сфери свідомості, пробудження певного чуттєво-емоційного ставлення до політичного феномену); наукові факти (спрямовані на раціональне підтвердження емоційного ставлення, породженого ціннісно-емоційним компонентом міфу); художньо-естетичні образи (спрямовані на наочну, естетичну розробку та закріплення у свідомості реципієнта ціннісно-емоційних образів міфу).

Практична значимість отриманих результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при розробці методик змістовного аналізу ідеологічних документів партій (програм, інших текстів) і політичної риторики, спрямованого на виділення в них міфологічного контенту. Результати дослідження можуть бути використані у науково-педагогічній діяльності, при розробці і викладенні курсів і спецкурсів, призначених для студентів-політологів, зокрема, курсів з теоретичної і прикладної політології, політичної психології, філософії політики та спецкурсів з технологічного забезпечення політичного процесу, в т.ч. політичних технологій у виборчому процесі і т.п.

Апробація результатів дисертації. На підставі матеріалів дисертаційного дослідження були зроблені доповіді на всеукраїнських науково-практичних конференціях «Україна в умовах світової кризи: шляхи вирішення проблем» (м. Одеса, 25.03.2009), «Україна в ХХІ столітті: альтернативи і стратегії розвитку» (м. Одеса, 12.03.2010), «Україна в умовах світової кризи: проблеми і перспективи» (м. Одеса, 31.03.2010), «Україна в контексті глобальних модернізаційних процесів» (м. Одеса, 12.06.2010), «20-річчя СНД: від тоталітаризму до демократії (економіка, політика, суспільство)» (м. Одеса, 20.03.2012); міжнародних науково-практичних конференціях «Соціальна і політична інтеграція: локальний, регіональний і глобальний виміри» (м. Одеса, 05.03.2010), «Міф і нарратив в суспільній свідомості: антропологічний аспект» (м. Тернопіль, 15-16.04.2010), «Україна європейська: сучасні тенденції і перспективи» (м. Чернігів, 21.05.2010), XII міжнародному семінарі «Етнічність та влада: колективна пам'ять та технології конструювання

ідентичності» (м. Ялта, 20-25.05.2013).

Дисертант пройшов стажування за фахом в Конгресі США (м. Вашингтон, фед. округ Колумбія, серпень, 2009 р.;) і в журналі “Campaigns&Elections”, присвяченому політичним технологіям (м. Арлінгтон, шт. Вірджинія, США, липень, 2009 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображені в сіми статтях, опублікованих у фахових виданнях з політології.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 168 сторінок. Список джерел містить 273 найменування, в тому числі 40 на іноземній мові (26 сторінок).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПРОЦЕСІВ ПОЛІТИЧНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ

Перший розділ дисертаційного дослідження присвячений аналізу методологічних підходів та історіографічному аналізу вивчення феномену політичного міфу та політичної міфотворчості. Перш за все, автором проаналізовано такі методологічні підходи, як алегоричний, лінгво-натуралістичний, соціологічний, психологічний, трансцендентальний, структуралістський та теїстичний. Також, у розділі проведений аналіз стану вивчення процесу політичної міфотворчості як закордонною, так і вітчизняною політичною наукою, що дозволило виявити як надбання, так і недоліки вже існуючих концепцій, а також виявити мало вивчені аспекти предмету нашого дослідження.

1.1. Методологічні підходи дослідження міфу

Алегоричний підхід.

Перші спроби раціонального осмислення міфологічного матеріалу і розгляду його як прояву історичного типу світогляду робилися вже в Античності (з цього, власне, і почався розвиток античної філософії). Пануючим було алегоричне тлумачення міфів. Його дотримувалися софісти, а пізніше - стоїки, які бачили в богах персоніфікацію їх функцій, а також епікурейці, які вважали, що міфи, створені на основі тлумачення природних феноменів, призначалися для підтримки влади та авторитету жерців і правителів.

Першим, хто в античній науці розробив теорію міфу, був, мабуть, Платон. Міф у Платона означає «деяке священне слово, точно б сповіщене оракулом» [141, с. 379], а значить, має силу розпорядження, закону. Платон розглядав міф з точки зору державної користі, його службової, педагогічної функції. У «Державі» він писав, що переконання за допомогою міфу набагато ефективніше, ніж повчання, оскільки пізнавати світ за допомогою понять можуть лише філософи-правителі, маси ж оперують образами [141, с. 380].

Платона не бентежила «словесна брехня» міфу, яку він відрізняв від «справжньої брехні». Адже перша є як би «відтворенням душевного стану, подальша його уява», а друга – «укоріненим в душі неуцтвом, яке властиве людині, яка введена в оману» [141, с. 382]. Тому дійсна, «в чистому виді» брехня, є соціально шкідливою, а «словесна брехня» міфу може бути корисною, оскільки міф завжди містить у своєму сюжеті достовірні факти. Вигадка міфу, його символічно-образна частина, ілюструє якусь частину об'єктивної істинини, а метафорична мова міфу робить її доступною для сприйняття буденною свідомістю, яка, зазвичай, оперує міфологічними символами та образами.

Таким чином, міф як осереддя знання і вигадки володіє магічними можливостями формувати корисні для держави переконання. З цією метою Платон пропонував «редакувати» теогонії Гомера і Гесіода, видаливши з них нешанобливі вислови про богів і непристойні описи їх вчинків. Позбавлена від всього «ганебного», міфотворчість могла бути використана, за думкою Платона, в системі державного виховання громадян. По суті, Платон передбачив практику ідеократичних держав, перш за все СРСР, де була створена струнка система ідеологічної обробки громадян з раннього віку.

Неоплатонік Прокл також розумів під міфом зашифровану у вигляді дивної історії істину. Головною функцією міфотворчості філософ вважав передачу цієї істини гідним і приховання від негідних. Саме тому міф структурно складається із специфічних фантастичних образів, які не можна розуміти буквально. На відміну від Платона, Прокл бачив завуальовану істину і в тих міфах, які використовують грубі і вульгарні образи і людські пороки, які приписуються богам, оскільки їх так само треба розуміти як іносказання. Філософ закликав розрізняти філософські міфи, позбавлені ганебних образів і які мають на меті виховання молоді, і так звані богонатхненні, такі, що існують для обраних мудреців і направлені на виконання містеріальної функції [137, с. 262]. Саме використання ганебних образів здатне створити зв'язок між слухачами міфу і богами.

Підхід алегоричного тлумачення міфів, розроблений у Античності, потім був використаний багатьма європейськими мислителями періодів Ренесансу та Просвітництва. Зокрема, наприкінці Ренесансу, в XVI столітті, англійський вчений Ф. Бекон в рамках логіки даного підходу пропонував відмовитися від дослівного тлумачення міфу і бачити в ньому алегорію якоїсь важливої істини. В давнину, вважав Ф. Бекон, раціональне мислення було нерозвинене, тому люди удавалися до міфів для того, щоб повчати, оскільки у ті часи людина розуміла лише те, що безпосередньо сприймала відчуттями [14, с. 237]. Наприклад, міф про повсталого проти Юпітера Тифона Ф. Бекон трактував як іносказання про мінливу долю королів і про повстання, які час від часу відбуваються в монархічних державах [14, с. 242].

Таким чином, алегоричний підхід у вивченні міфу вірно вказує на три важливі риси будь-якої міфотворчості: міф виступає способом узагальнення подій та явищ буття; міфологічне узагальнення передбачає заміщення багатьох рис об'єктів, які міфологізуються, єдиним символом; такий символічний образ завжди намагається бути виразом сутності даного конкретного феномену політики чи її конкретного діяча.

Проте, у цього підходу є певні суттєві недоліки, головним з яких є те, що алегоричне тлумачення виділяє лише окремі образи зі всього міфологічного сюжету та наділяє їх певним зовнішнім сенсом, значно суб'єктивізує процес сприйняття та інтерпретації політики. У цьому разі міф виступає як виключно раціональний конструкт, який переслідує суто прагматичні цілі свого автора через продукування певних стереотипічних оцінок та реакцій реципієнта – того, хто сприймає міф.

Лінгво-натуралістичний підхід.

Дослідження міфу в межах лінгво-натуралістичного підходу походить від компаративного мовознавства. Засновники філологічної школи дослідження міфу, в рамках якої був розроблений лінгво-натуралістичний підхід, М. Мюллер та А. Кун, висунули тезу про те, що шляхом порівняння різних міфів та зокрема, власних імен та образів, які в них використовуються, можна

виділити загальну основу міфотворчості і так вивчити та зрозуміти її сутність.

М. Мюллер пропонував розглядати розвиток самостійності окремих слів в якості джерела для формування міфопоетичних образів та структур. М. Мюллер писав: «Не варто гадати, що міфологія <...> обмежується найдавнішими часами. Хоча одне джерело міфології, яке походить від корінної та поетичної метафори, менш багате в новітніх мовах, ніж у давніх, проте є в сучасних мовах інший діяч, який іншим шляхом призводить до тих же результатів, а саме – звукова порча, яка тягне за собою народну етимологію» [118, с. 239-240]. Тобто, М. Мюллер намагався поєднати мову і міф та доводив, що слово і його багатозначність є першочерговим елементом у формуванні міфологічних образів. В якості з'єднувальної ланки між мовою та міфом він розглядав метафору, яка укорінена у сутності і функції самої мови, завдає уяві напрям, який, в свою чергу, спрямовуються на формування міфологічних та міфопоетичних структур. «Міфологія неминуха; вона є невід'ємною необхідністю мови <...> Міфологія у вищому смислі слова – це влада, якою мова володіє над думкою, при чому у кожній сфері його діяльності» [118, с. 246]. Джерело і початок міфотворчості – мовна багатозначність, і міф у інтерпретації М. Мюллера є свого роду захворюванням духу, чия головна причина міститься у «хворобі мови».

Представники лінгво-натуралістичного підходу намагалися способом етимологічних тлумачень звести всі міфи до порівняльно невеликої групи об'єктів, загальних для індоєвропейських народів, мовна культура яких і була предметом дослідження. Сам М. Мюллер, як і, наприклад, його російські послідовники А. Н. Афанасьєв [7] та О. А. Потебня [145], - вважав, що персоніфікації цих загальних об'єктів мали спочатку метафоричний характер і лише через невірне розуміння мовних метафор набули характеру міфів. «Як тільки було втрачено справжнє значення метафоричної мови, - писав А. Н. Афанасьєв, - старовинні міфи стали розумітися буквально» [7].

Німецький вчений Г. Узенер розвинув лінгво-натуралістичний підхід та пропонував вивчати не просто зміст окремих міфів, а звертатися до проблеми

міфу та мови як цілісній, внутрішньо узгодженій духовній формі. У книзі «Імена богів» (1896) здійснена спроба продемонструвати загальний і типовий порядок слідування міфологічних і мовних уявлень і відповідності їх взаємного розвитку [240, с. 32]. А оскільки міф містить у собі перші спроби пізнання світу і оскільки він є, певно, раннім і загальним породженням естетичної фантазії, то у ньому може предстати безпосередня єдність та сутність людського духу як такого.

Інший представник лінгвістичного підходу у вивченні міфу та міфотворчості - вчений-постструктураліст і семіотик Р. Барт. В серії нарисів «Міфології» (1957), присвяченої аналізу сучасної масової культури як знакової системи, він розроблював проблему мови як носія міфології і влади. Саме з такої точки зору розглядається феномен політичного міфу і сенсу політичної міфотворчості.

Під міфом Р. Барт розумів особливу комунікативну систему. «Міфічне слово є повідомленням, - писав вчений, - Воно не обов'язково має бути усним: це може бути лист або зображення; і письмова мова, а також фотографія, кінематограф, репортаж, спортивні змагання, видовища, реклама можуть бути матеріальними носіями міфічного повідомлення» [9].

На думку Р. Барта, сенс і призначення міфу зводиться до двох моментів: з одного боку, міф направлений на зміну реальності, і його мета – створення такого образу дійсності, який збігся б із ціннісними очікуваннями носіїв міфологічної свідомості (у міфу завжди є «цільова аудиторія», на яку він розрахований). З іншої – міф надзвичайно орієнтований на приховання власної штучності, він прагне бути сприйнятим як щось природне, само собою очевидне та зрозуміле. Засвоений політичний міф викликає в свідомості автоматизм очікуваної реакції на політичні явища і персонажі. «Непомітність» міфу, його природність створює для споживача ілюзію ухвалення рішень на підставі власних міркувань, переконань і досвіду, без будь-якого зовнішнього тиску.

Вчений підкреслював, що подолати міф за допомогою системи логічних

аргументів неможливо, але лише міфологізувавши його самого, уживаючи його як форму для іншого, нового міфу. Іншими словами, позбавитися від одного міфу можна лише за допомогою іншого – проте позбавитися міфу як такого принципово неможливо.

Соціологічний підхід.

Представники даного напрямку пропонують досліджувати міф як художнє відображення буття, яке породжене соціальними потребами та яке, в свою чергу, визначає характер та динаміку протікання всіх соціальних процесів.

Першим, хто зробив міф об'єктом наукового аналізу і довів, що міф є продуктом особливого типу пізнання та художнім відтворенням дійсності, був італійський філософ епохи Просвітництва Дж. Віко, автор твору «Підстави Нової Науки про Загальну природу Націй» (1725). З точки зору Дж. Віко, міф є викладом людської історії на перших її етапах і не є простою вигадкою. Дж. Віко, подібно до Ф. Бекона, стверджував, що давні люди не були здатними сприймати та пізнавати феномени оточуючого світу в їх об'єктивній сутності [16, с. 38]. І тому вони користувалися пізнавальним інструментарієм своїх почуттів та уяви, приписували оточуючим феноменам містичні характеристики, персоніфікували їх у образах чудових, містичних істот. Продуктом цієї чуттєво-образної діяльності людської уяви і були міфи. Вони, стверджував вчений, є оповіданнями про реальні історичні події, які передані мовою метафор, яскравих образів та символів. У цих оповіданнях відображена історія та характер народу, його цінності, ідеали, місія існування. Звідси, вивчення людської історії, яка є, за думкою Дж. Віко, по суті, історією ідей, необхідно починати з міфів, які є справжнім духовним базисом будь-якої культури.

Антрополог Дж. Фрезер також вважав, що міфи є важливим соціокультурним явищем та стверджував, що в них у символічно-образній формі збережена історія стародавніх племен та народів. Саме тому при вивченні історії зародження, розвитку та занепаду давніх цивілізацій їх не можна відкидати та сприймати як оповідання про фантастичні події, які були не більше, ніж продуктом творчої фантазії стародавніх народів. У своїй

фундаментальній праці «Золота гілка» (1890) вчений доводив, що міфологія відігравала у архаїчному суспільстві ту ж саму роль, яку наука відіграє у житті сучасних. Проведений Дж. Фрезером системний аналіз масиву міфів стародавніх культур показав, що вони, загалом, відповідають фундаментальним вимогам логічного, раціонального мислення. Вчений вважав, що міфологічне мислення, перш за все, поділяє із наукою базову тезу про те, що всі процеси, які відбуваються у природі та соціумі, пов'язані законом детермінізму. «В магічних ритуалах, - писав Дж. Фрезер, - цей зв'язок [причинно-наслідковий] є першочерговим, адже через їх здійснення людина дістає могутню можливість управління природою і богами» [194, с. 173]. Зрозуміло, що цей потужний механізм сповна використовувався у процесі соціального управління давніх колективів. Специфіка ж соціального управління за допомогою міфологічного ритуалу полягала в тому, що воно було езотеричним. Тобто, знання про нього передавалося через ритуальне присвячення спеціальним чином підготовленим для цього особам (жерцям, вождям, а згодом, із виникненням і розвитком держав, режим яких спочатку був суто теократичним або ієрокртичним – головам цих держав і т.д.) і самий факт передачі цього знання володів надприродною силою.

Вагомий внесок у вивчення феномену первісної міфології і її ролі в житті архаїчного суспільства зробив Б. Маліновський в своїх роботах «Міф в примітивному суспільстві» (1926) і «Магія, наука і релігія» (1948). Саме він запропонував розуміти міф у суто прагматичному сенсі. Міф визначався ним як найважливіша складова в практиці соціального контролю та управління стародавніх колективів. Життя первісного колективу, підкреслював вчений, було суто прагматичним, воно не було спрямоване на пошук вищих сенсів, але було зорієнтоване на вирішення конкретних повсякденних потреб. Міф в цьому сенсі завжди викладав прецедент, який був ідеалом і гарантом існування соціального ладу. Це гарантувалося через встановлення специфічних дій (обрядів і ритуалів), які підтримували соціальний порядок. «Міф в архаїчних

суспільствах, - писав вчений, - кодифікував думку, укріплював мораль, пропонував певні правила поведінки і санкціонував обряди, раціоналізував і виправдовував соціальні настанови [107].

Б. Маліновський писав, що «міф – це особливий клас історій, які вважаються священними, втілюються в ритуалі, моралі і соціальній організації і в цілому є невід'ємною і дієвою частиною первісної цивілізації» [107]. Послідовники Б. Малиновського уточнили це соціофункціональне розуміння міфу, вказавши, що міф у силу своєї значимості для носіїв даної культури є як відображенням дійсності, так і моделлю для неї [251, с. 65; 23, с. 115].

Дослідник критикував підходи до вивчення міфу як алегоричного, інтелектуального способу пояснення світу. Первісній людині зовсім не потрібно було вибудовувати складний апарат абстрактних понять між собою і життям. Життєві колізії з'являлися перед нею у всій своїй чуттєвості, реальності і відчутності. Наприклад, неминуча подія смерті навіть дуже конкретна, і її розуміє будь-хто, хто з нею стикається. Вона дуже переживана, абсолютно не абстрактна і переповнює людину страхом, а деколи і жахом. Тому міфи про безсмертя, вічну молодість, життя після смерті не є інтелектуальною відповіддю на феномен смерті, але актом віри. І ця віра народжується емоціями, а не розумом.

Такий погляд на глибинні причини конструювання міфів поділяв Я. Е. Голосовкер, автор робіт «Імагінативний абсолют» (1961) і «Логіка міфу» (1987). Він писав, що міф в його найбільш розвиненому вигляді є не просто образом, а смислообразом, тобто він має власну раціональну структуру, виражену, проте, символом. Далі, на думку Я. Е. Голосовкера, будь-який міф – це продукт людського інстинкту культури, народжений в умовах напруженого, трагічного існування людини в природному світі. Подібно до Б. Маліновського, дослідник бачив в міфі перш за все культурну відповідь людини на страшний факт власної смертності і, відповідно, «інстинкту до безсмертя» [26].

Е. Дюркгейм, автор праць «Метод соціології» (1889), «Про розподіл суспільної праці» (1893), «Елементарні форми релігійного життя. Тотемічна

система в Австралії» (1912) пропонував вивчати міф з точки зору його соціально-конститууючих функцій [57, с. 73]. Так, вчений наголошував, що міф готує індивіда до соціального життя, тренуючи слухняність (дисциплінуюча функція), укріплює соціальну єдність (об'єднуюча функція), підтримує традиції, вірування, цінності (відтворююча, транслуюча функція), збуджує відчуття задоволеності, соціальний ентузіазм (надихаюча, ейфорична функція). Таким чином, міфологічні уявлення є стрижнем суспільства, його важливішим структурним елементом, який постійно проявляє себе в усіх інших формах життя суспільства.

Концепцію Л. Леві-Брюля зазвичай називають гіпотезою про якісні відмінності між первісним і сучасним мисленням (роботи «Первісне мислення» (1922), «Містичне в первісному мисленні»(1931)). У своїх наукових працях Л. Леві-Брюль виходив з ідей Е. Дюркгейма – зокрема, він використовував одне з базових понять, розроблених його попередником - «колективні уявлення», які, за визначенням, є системою вірувань і відчуттів та визначаються загальністю для членів даного колективу, передаються з покоління в покоління і «нав'язують» себе особі, стають для неї продуктом неміркуючої віри [91, с.20].

В якості основних характеристик колективних міфологічних уявлень Л. Леві-Брюль називав, по-перше, їх високу емоційну інтенсивність та напруженість. Міфологічні сюжети давніх міфів завжди описували пригоди містичних істот, чиї вчинки зазвичай були продиктовані вибухами сильних емоцій та страстей – ненависті, любові, хтивості, заздрісті, егоїзму і т.п. Друга характеристика - нечутливість до логічних протиріч. Тобто, в міфологічних оповіданнях предмети, істоти, явища можуть бути одночасно і самими собою, і чимось іншим, змінювати свою зовнішню форму та вигляд, можуть одночасно знаходитися у різних місцях, у різних часах і т.д. [91, с. 73-74]. Третьою характеристикою міфологічних вірувань є нечутливість до імперичного досвіду. Тобто, об'єктивний досвід був не в змозі переконати первісних людей в помилковості або хибності їх вірувань. Невдача магічного обряду не розчаровувала тих, хто в нього вірив, оскільки завжди знаходилося

виправдання та пояснення, чому не зпрацювали заклинання та фетиші.

Аналіз сучасної політичної міфології дозволяє нам стверджувати, що Л. Леві-Брюль вірно описав характерні риси міфу, але саме тому нам важко погодитися з його небажанням визнавати наявність області міфологічного в сучасному мисленні. Міф – не рудимент, а жива форма соціальної свідомості.

Нарешті, П. С. Гуревич в роботах «Соціальна міфологія» (1963) і «Міф давній і сучасний» (1965) визначає міф як «видатне надбання людської культури, коштовний матеріал життя, тип людського переживання і навіть спосіб унікального існування. Це не лише соціальний, культурний, але перш за все антропологічний феномен <...> Міф освячує людське існування, додає йому сенс і надію. Він допомагає здолати безжалісну, критичну спрямованість свідомості. Ось чому люди так часто відступають від тверезої думки, віддаючи перевагу світу мрії» [47]. І це, безумовно, вірно – в часи позбавлень і загострених соціальних страждань (війни, розруха, бідність, політичне або злочинне насильство) відбувається повсюдне звернення до міфології як анестезуючого засобу, що дає надію позбавлення від страждань і обіцяє дивні, швидкі перетворення жорстокої реальності.

Представники психологічного напрямку зробили свій особливий внесок у вивчення феномену міфологічного мислення.

Тут перш за все слід згадати родоначальника школи психоаналізу, австрійського психіатра З. Фрейда («Лекції з введення в психоаналіз» (1916-1917), «Психологія мас і аналіз людського Я» (1921) [195], «Я і Воно» (1923) [196] і ін.). З. Фрейд вважав, що міфологія знаходиться у тому шарі психіки, який він називав несвідомим, або Воно. Несвідоме відповідає за базові людські інстинкти – прагнення до задоволення і кохання (Ерос) і страх страждань і смерті (Танатос), які завдають всю мотивацію поведінки людини. Зокрема, через міфи людина засвоює досвід предків (нуміозний досвід). Міфи беруть участь у формуванні картини світу людини, його емоційного досвіду. Таким чином, природа міфу відноситься до підсвідомості, реалізується в образних уявленнях і враженнях.

Найбільш оригінальні ідеї психологічного підходу належать К. Г. Юнгу, авторові вчення про колективне безсвідоме і архетипи («Психологія несвідомого» (1912), «Аналітична психологія» і ін.). Колективне безсвідоме він визначав як родову пам'ять людства, яка властива всім людям. Колективне безсвідоме є вмістищем первинних схем образів (архетипів), які відтворюються несвідомо і є першим етапом формування активності уяви. Архетипи проявляють себе в усіх видах творчої активності людини – зокрема, міфах і віруваннях, в творах літератури і мистецтва, навіть науці. Архетипи, проте, мають не змістовну, але виключно формальну характеристику. Змістовну характеристику прототип отримує лише тоді, коли він проникає у свідомість і наповнюється матеріалом свідомого досвіду. Його форму К. Г. Юнг порівнював з системою осей кристала. Тому процес міфотворчості є ні що інше, як трансформація архетипів в образи, «мимовільні вислови про несвідомі душевні події» [1] на мові об'єктів зовнішнього світу.

Теорія архетипів набула розвитку в працях таких вчених, як Е. Едінгер [223], Дж. Кемпбелл [76], Е. Ноель-Нойманн [122], Дж.Хіллман [200], [201] та інших.

«Концепція архетипів, - зазначає С. С. Аверинцев, - орієнтує дослідників міфів на відшукування в різноманітті міфологічних сюжетів і мотивів інваріантного архетипічного ядра, метафорично вираженого цими сюжетами і мотивами. Проте, воно ніколи не може бути вичерпаним ані художнім описом, ані науковим визначенням» [1]. Ця ж концепція орієнтує політичних технологів-міфотворців засновувати створення картини події або іміджу політика на архетипах, значимих для цільової аудиторії. Оскільки архетипічні основи психіки несвідомі, але могутньо впливають на світовідчуження, вплив буде непомітним, але таким, що має колосальний ефект на формування відношення до тієї або іншої події або політика.

До представників психологічного підходу у вивченні міфів і міфотворчості відноситься також теоретик революційного синдикалізму Ж. Сорель, який, між іншим, був одним з перших, хто запропонував

використовувати міф як технологію політичної боротьби. В роботі «Роздуми про насильство» (1908) вчений описував соціальний міф як важливий психологічний чинник політичної організації і взагалі – соціального процесу. Ж. Сорель стверджував, що просвітницьке протиставлення розуму і міфу, яке звеличує перше і зневажає друге, в корені невірно. Соціальні і власно політичні процеси більшою мірою визначаються масовими емоційними, побутовими уявленнями про добро та справедливість, аніж аналітичними розрахунками, вважав вчений. «Міф, - писав Ж. Сорель, - відображає тенденції, інстинкти, очікування народу або партії, дозволяє наочно змалювати всі ці страхи і прагнення у вигляді цілісності <...> При цьому не важливо, що міф в частковостях виглядає "фантастично" і значною мірою відхиляється від реальності; справа полягає лише в тому, аби впливати на людську фантазію» [167, с. 218-220]. Тому не абстрактні, складні для розуміння наукові теорії, а соціальні міфи, фантастичні та чудові, більшою мірою здатні визначати політичну поведінку мас.

До представників соціально-психологічного підходу можна віднести російського дослідника М. О. Ліфшица, автора праці «Античний світ, міфологія, естетичне виховання» (1972). М. О. Ліфшиц визначав архаїчний міф по Платону – як «помилкову форму істинного змісту» [100, с. 350]. Дослідник писав, що священний зміст, який викладається в міфах, підтримує силу та єдність політичного колективу та мобілізує його на досягнення певних цілей. Тобто, зміст міфу витікає з діяльної, дисциплінуючої, організуючої колективної волі. Вчений вважав, що міфологія як колективна форма свідомості є не лише архаїчним феноменом минулого, але продовжує відігравати важливу роль і в сучасності, перш за все як спосіб подолання психологічного стресу самотності індивіда через залучення його до процесу емоційної колективної взаємодії і взаєморозуміння. Проте, не всяка міфологія, за думкою М. О. Ліфшица, призводить до конструктивного єднання людей. Суспільна свідомість може підпасти під вплив потужних оман, які творяться деструктивними силами. Так, за допомогою міфотворчості приходять до влади диктатори – зокрема, так

сталося у ХХ столітті у Німеччині та Італії. «Дійсне об'єднання людей, яке породжується міфологією, виникало лише в тому разі, - писав вчений, - якщо звичка окремої особи спиралася на істиний, тобто нелицемірний демократичний зміст суспільного життя, властивий їй хоч би в найпримітивніших і грубіших формах» [100, с. 342]. Тому справа полягає зовсім не в гіпнотичній силі обрядів і символів колективного життя, а в їх здатності служити наочними взірцями суспільної істини.

Трансцендентальний підхід.

В межах даного підходу політичний міф вивчається як апріорна форма мислення, спостереження та життя в цілому, як самодостатня система, що саморозвивається.

Ф. Шеллінг в роботі «Філософія мистецтва» (1859) доводив, що міф є не просто поетичною або філософською вигадкою. Він вважав, що існує автономний, цілісний світ міфу і що міфологію необхідно вивчати як особливу світоглядну систему з її специфічною внутрішньою логікою та правилами (далі ми побачимо, як даний підхід буде ґрунтовно розроблений в роботах О. Ф. Лосева.) В дослідженні міфу Ф. Шеллінг виходив з того, що необхідно пояснювати не зміст міфу, а його значення. Концепція міфу Ф. Шеллінга враховує як конкретно-історичний аспект міфотворчості, так і позачасову, фундаментально-загальну сутність міфу. Так, по-перше, порівняння античної і християнської міфології привело вченого не лише до ідеї історичної мінливості міфу, але і до виявлення особливостей давнього і сучасного мистецтва [217, с. 110-115]. Разом із цим міф трактувався і як глобальна форма мислення, яка існувала та продовжує існувати у всі історичні епохи. Ф. Шеллінг критикував раціоналістичну філософію в тому, що вона віднесла міф і міфотворчість до явищ, які залишилися у минулому: «Вірно, що Минуле тісно спаяне з міфотворчістю. Проте, Сьогодні і Майбутнє ще не раз відчують нев'януче значення міфів для людського життя», - пророкував філософ [217, с. 219].

У фундаментальній концепції культури Е. Кассирера, яка була

сформульована в працях «Філософія символічних форм» (1929) і «Досвід про людину» (1945), міфологія визначається як продукт людської здатності до масової, систематичної і безперервної символізації процесів і явищ, які оточують людину. Дослідник стверджував, що лише завдяки міфологічному мисленню і фантазії всі феномени буття знаходять свою форму та специфічне призначення. Задовго до того, як світ з'явився свідомості як сукупність емпіричних «речей» і як комплекс емпіричних «властивостей», він був для нього сукупністю міфологічних сил і афектів [72].

Е. Кассирер є автором програмної статті «Техніка сучасних політичних міфів» (1945), в якій він вперше вказав на новий різновид міфів, які створюються штучно як інструмент політичної боротьби. При цьому він порівняв міфи з сучасною зброєю, подібною до кулеметів і літаків [73]. «Міф завжди трактувався, - писав Е. Кассирер, - як результат несвідомої діяльності і як продукт вільної гри уяви. Але зараз міф створюється відповідно до плану. Нові політичні міфи не виникають спонтанно, вони не є диким плодом неприборканої уяви. Навпаки, вони є штучними творіннями, створеними умілими і спритними «майстрами» [73]. Ця технологія змінила все соціальне життя. «Сучасні політичні міфи <...> не починають з того, що санкціонують або забороняють якісь дії. Вони спочатку змінюють людей, аби потім мати можливість регулювати і контролювати їх діяння» [73]. Таким чином, політичний міф, опираючись на силу уяви, представляється більш ефективним засобом соціального і політичного управління, ніж фізичне насильство. Адже навіть під найпотужнішим пресом державного регулювання люди не перестають жити приватним життям, завжди залишається сфера особистої свободи. Саме оволодіння нею і є кінцевою метою політичної міфотворчості.

В цілому, вчений негативно характеризував феномен сучасної політичної міфології і міфотворчості, розуміючи під останнім процес створення хибної картини світу, засіб маніпуляції масовою свідомістю. Така точка зору пояснюється тим, що предметом інтересу і матеріалом для аналізу була політична міфологія нацистського режиму в Німеччині, жертвою якого став і

сам Е. Кассирер. Вірно відзначаючи штучний характер політичних міфів, обслуговуючих конкретні політичні інтереси, цілеспрямованість і систематичність впровадження в масову свідомість через засоби масової інформації, філософ бачив в політичній міфотворчості винятково зловмисну маніпуляцію суспільною свідомістю.

Німецький вчений минулого століття К. Хюбнер, автор праць «Критика наукового розуму» (1978) і «Істина міфу» (1985), доводить, що міфологічний світогляд і міфологічні уявлення мають не менше відношення до істини, ніж картина світу, яка вибудовується наукою. «Тому, - вважав вчений, - витіснення міфології і повсюдне затвердження раціоналізму і техніцизму породжують у сучасної людини відчуття неповноти і збитковості життя» [204].

Міф, згідно К. Хюбнеру, є системою мислення і досвіду, яка є, врешті-решт, системою реальності, яка визначається всезагальністю, існує будь-де і будь-коли, але у сучасну епоху є витісненою у підсвідомість. «Міф і життєвий світ збігаються один з одним, оскільки обидва визначають повсякденне відношення людини до природи і інших людей», - вважає дослідник [204]. Міф являє собою світ уявлень, де нема сепарації матеріального і ідеального в предметах і явищах, як це має місце в науці. Тобто, в міфі всі зовнішні прояви і характеристики і сутність співпадають. Це трактування особливості міфу є дуже актуальним та пояснює, наприклад, такий сучасний феномен, як «телевізійний електорат» - виборців, які голосують не за програму політичної сили і не на основі аналізу реальних результатів її діяльності, а за медійний імідж її лідера.

Дослідник вказував на відмінність між міфами і так званими псевдо міфами. «Духовним батьком» політичних псевдо міфів вчений називав Ж. Сореля і критикував його концепцію міфу як технології боротьби за владу. Псевдо міфи виникають не спонтанно, історично, а свідомо конструюються політиками для досягнення власних цілей. У псевдо міфах немає тієї сили, яка є в справжніх міфах, які виникають еволюційне і які є органічною частиною культурної традиції. Псевдо міф, маючи штучну природу і переслідуючи

приватні політичні цілі, не здатний до довгого життя, і забувається, коли досягає своєї мети, проте, за недовгий час свого існування, псує цілісне поле культурної традиції. «Несправжні» міфи, проте, - підкреслює вчений, - мають безпосереднє відношення до реальності, бо вони пробуджують укорінений в підсвідомості культурний код та енергію, яку він у собі несе. Тому політичні демагоги, вдаючись до міфотворчості, використовують потужний потенціал латентного змісту культури. К. Хюбнер наводив як приклад те, як Гітлер зміг майстрове використати міф про рейх і націю як рушій своїх расистських і антисемітських псевдо міфів.

Вчений не закликав «повернутися у міф» [205, с. 320], але підкреслював небезпеки витіснення «справжньої» міфології. Він стверджував, що ігнорування міфологічного потенціалу не призводить до його знищення, воно продовжує проявляти себе, але вже в спотвореному, навіть мутантному, на думку К. Хюбнера, вигляді псевдо міфів. Тут філософ явно впадав в ідеалізм, оскільки політика як цілеспрямована діяльність не мислима без заснованих на міфології технологій формування політичного світогляду.

Структуралістський підхід.

Даний підхід базується на пошуку логічної конструкції в міфі, яка дозволяє співвідносити його з іншими міфами і встановлювати загальні логічні схеми. Тобто міф розглядається як раціональне утворення і як паралельна науці форма пізнання дійсності.

Основоположником даного напрямку можна вважати К. Леві-Стросса. Згідно його теорії міфу, яка викладена в роботах «Структурна антропологія» (1958), «Мислення дикунів» (1962), «Міфологічні» (1964—71), «Дороги масок» (1975), в основі пізнання і освоєння світу закладена універсальна структура мислення, що заснована на бінарних опозиціях (двоїстих зіставлень). Саме тому, вважав вчений, між міфологічним і раціональним мисленням не існує якісно суттєвих відмінностей: там і там працює одна і та ж сама логіка [92, с. 50].

Визнаючи своєрідність міфологічного мислення, вчений показав, що це

мислення здатне до узагальнень, класифікацій і специфічного логічного аналізу. Л. Леві-Стросс бачив в міфі логічний інструмент вирішення фундаментальних протиріч за допомогою медіації, суть якої полягає в тому, що фундаментальна протилежність (наприклад, життя-смерть) замінюється менш різкою протилежністю (землеробство-війна), а це, у свою чергу, - ще вужчою опозицією [92, с. 75-76]. Так, внаслідок трансформацій такого роду виникають все нові і нові міфологічні системи і підсистеми, які складаються в разголужену ієрархію. При переході від міфу до міфу зберігається їх загальна структура, але змінюються зміст сюжету. Ця зміна при трансформації міфу має переважно метафоричний характер, так що один міф стає повністю або частково метафорою іншого.

З точки зору сучасної політичної психології теорія К. Леві-Стросса не позбавлена серйозних недоліків, перш за все тому, що вона зводить все людське мислення по суті до одного аспекту – бінарного зіставлення. Проте, ми повинні визнати, що в більшості випадків буденна політична свідомість зводить всю складну картину політики до простого протистояння протилежних сил «Добра» і «Зла», «героїв» і «антигероїв», «своїх» і «чужих». Така схема сприйняття, безумовно, значно спрощує процес засвоєння світу політики, зберігаючи час і аналітичні зусилля.

Вельми цікавими є роботи такого всесвітньо відомого фахівця в області міфології, як М. Еліаде. Він також був схильний розглядати міф як оповідання про справжні події, причому події сакральні, надзвичайно соціально важливі в тому сенсі, що вони служили зразком для наслідування, передавали з покоління в покоління моделі належної поведінки в тих чи інших обставинах. М. Еліаде звертав увагу на функціональне розмаїття міфу в цивілізаціях «примітивних» народів: «він [міф] виражає, прославляє і кодифікує вірування; він захищає і накладає моральні принципи; він гарантує дієвість ритуальної церемонії і пропонує правила для практичного життя, необхідні людській цивілізації» [224, с. 47].

На думку М. Еліаде, у архаїчних міфологічних сюжетах розповідається

про витоки буття як такого, у тому числі – про витоки людської цивілізації. Ці міфи оповідають про події, які сталися в сакральні часи зародження світу, «початку всіх початків», та у змісті своїх сюжетах розповідають, яким чином всесвітні феномени реальності завдяки діям містичних істот досягли свого актуального втілення і змісту. Сучасні ж міфи, вважав дослідник, описують різні, часто - надзвичайно драматичні, яскраві прояви дії священних (надприродних, потойбічних) сил та істот в цьому світі та їх вплив на розвиток локальних та глобальних людських стосунків та комунікації. Саме ці прояви, на думку М. Еліаде, зробили та роблять буття, в тому числі соціальне і політичне, таким, яким воно є. [224; с. 33].

Розкриття природи, структури та функції міфів для вченого означало зрозуміти не лише важливий етап в історії людської думки, але й краще зрозуміти одну з важливих категорій сучасного життя.

Теїстичний підхід.

Представники теїстичного підходу – В. Гронбех [42] Р. Отто [130], П. Тілліх [179], О. Ф. Лосєв – пропонували розглядати міф як реальне вираження ірраціонального досвіду. Розглянемо найбільш яскраву теорію міфу, яка безпосередньо стосується політичного міфу, як була розроблена видатним російським філософом радянської епохи О. Ф. Лосєвим. В працях «Філософія імені» (1927) і «Діалектика міфу» (1930) він писав, що міф для міфологічної свідомості – це жива і діяльна дійсність, напружена реальність, яка емоційно впливає на суб'єкт. Міф володіє власною логікою, абсолютно відмінною від наукової.

Кажучи про методологію дослідження міфу, вчений писав: «Міф повинен бути взятий як міф, без зведення його на те, чим не є він самий. Тільки маючи таке чисте визначення і опис міфу, можна приступати до пояснення його з тієї чи іншої гетерогенної точки зору» [103, с. 110]. Тобто, перш ніж дослідник намагатиметься дати визначення міфу, у нього має бути як би «інтуїція міфу», тому що сама наявність міфологічного компонента у світогляді дослідника передуює будь-яким логічним операціям над ним. Тому О. Ф. Лосєв перш за

все дає феноменологічне визначення міфу через розгляд того, чим він не є. Дослідник робить сепарацію міфу та інших форм свідомості і творчості (в тому числі - релігійної віри, фантастики, філософії, науки, художнього мистецтва, зокрема поезії) в процесі аналізу власне міфу, визначає у процесі порівняння його специфічні риси та ознаки. Міф визначається філософом як «така діалектично необхідна категорія свідомості та буття, яка дана як матеріально-життєва реальність, суб'єктно-об'єктного, структурно виконаного взаємоспілкування, де усунута від ізольовано-абстрактної матеріальності життя символічно перетворена у дорефлективно-інстинктивний *розумно-енергійний лик*» [103, с. 73]. Інакше кажучи, міф є особою, особистісним буттям. Тобто, теорія міфу О. Ф. Лосєва пов'язана з його вченням про ім'я. Вчений писав, що «міф – це особа, і особа – міф»; міф – це завжди «в словах дана *ч у д о в а* історія особи» [103, с. 166; 104, с. 578]. В світі, де царює міф, жива особа і живе слово як виражена свідомість особи, все повно чудес, які сприймаються як реальний факт, і міф, таким чином, є ні що інше, як розгорнуте магічне ім'я, яке володіє магічною силою.

Виходячи з розуміння міфу як невід'ємної частини людської свідомості, О. Ф. Лосєв полемізував в «Діалектиці міфу» з тими вченими, хто дихотомічно протиставляв міф науці і вважав його феноменом минулих часів. Вчений відзначав, що сучасні соціальні процеси сповнені міфічними концепціями, які потужно впливають на масові настрої та поведінку. До таких концепцій він відносив, зокрема, міфологеми матерії, соціалізм та комунізм, класову боротьбу та ін. Значно міфологізуючи (ірраціоналізуючи) свідомість широких мас, ці міфологеми дають потужний поштовх динаміці соціально-політичних процесів, та, таким чином, спричиняють тектонічні зміни всієї соціально-політичної системи. Цю колосальну силу та значимість сучасних міфів філософ пояснював, по-перше, високою швидкістю їх поширення, а, по-друге, їх надзвичайною захоплюючою, яскравою природою. Обидва фактора разом створюють швидкий ефект «зараження» (тут очевидна кореляція з психологічною

теорією «зараження» та «психічних контагій» В. М. Бехтерева, яка буде розглянута у наступному підрозділі). Таким чином, ціле суспільство може опинитися під владою міфу та жити за ірраціональними законами міфотворчості. В цьому разі жодні логічні, наукові побудови чи теорії не переконують, не порушують впевненості у створеному особовому або суспільному міфі.

Таким чином, результат аналізу основних методологічних підходів до вивчення феномену політичного міфу свідчить про те, що існує давня традиція розглядати політичний міф як важливий елемент світогляду, який безпосередньо визначає настрій та поведінку свого носія. Предметом аналізу в рамках більшості підходів, проте, постає феномен архаїчної міфології, що надає дослідникові розуміння онтологічної та психологічної природи цього феномену. Проте, процесуально-технологічні характеристики політичних міфів та їх впливу на протікання політичних процесів ще не набули достатнього висвітлення в сучасній політичній науці.

1.2. Концепції політичної міфотворчості як технології управління масовою свідомістю

Західна історіографія проблеми. В історії західної політологічної думки серед перших вчених, які вказали на способи управління масами за допомогою політичних міфів як системи простих, зрозумілих повідомлень сильного емоційного характеру, були дослідники масової психології і масового суспільства Г. Лебон, Г. Тард, Х. Ортега-і-Гассет. Так, в роботах Г. Лебона «Психологія мас» (1895) [89], Х. Ортега-і-Гассета «Повстання мас» (1922) [128], Г. Тарда «Думка про натовп» (1901) [178] проводиться теза про те, що управляти думками і поведінкою людини, зануривши його в створену міфологічну реальність найлегше тоді, коли він є органічною частиною натовпу (або маси). Вчені не описували технологію створення натовпу, але вказували на ряд його сутнісних характеристик (зокрема, ірраціональність, некритичність,

імпульсивність), які дозволяють зацікавленим особам успішно впроваджувати у свідомість ті або інші міфологеми.

Г. Лебон висунув дуже важливу тезу: для утворення натовпу не є необхідним фізичний контакт між її частинами [89]. Це спостереження стало особливо актуальним з революційним розвитком інститутів масової культури, інформаційних технологій, засобів масової інформації [128]. Тобто, певна сукупність людей, знаходячись під постійним впливом даних інститутів, перетворюється на віртуальний натовп. «Він не на площі, - писав С. Г. Карамурза, аналізуючи теорії Г. Тарда і Г. Лебона і їх реальні прояви, - а в затишних квартирах біля телевізорів, але весь він не структурований і слухає одних і тих же лідерів і пророків, не вступаючи з ними в діалог. Він не біжить сам громити Бастилію або лінчувати сербів, він лише схвалює такі дії своїх правителів» [70].

Далі, відмічають дослідники, важливою частиною технології політичної сугестії є її лінгвістичне забезпечення – тобто, потрібне часте вживання слів, які позначають такі феномени, чиє значення є складним для раціонального пояснення, але які викликають позитивні асоціації. «Могутність слів, - писав Г. Лебон, - знаходиться в тісному зв'язку з образами, які викликаються ними, і абсолютно не залежить від їх реального сенсу» [89]. Такі слова вчений характеризував як магичні – для розуму вони малозрозумілі, але, впливаючи на відчуття, викликають значну реакцію і перетворюють настрій і поведінку свого споживача. Такими словами, наприклад, є демократія, свобода, справедливість, рівність, соціалізм і ін. Будучи вкрай невизначеними, вони, проте, містять в собі містичну силу, яка надає людям віру в те, що вже в промовленні цих слів закладено вирішення проблем.

Більше того - «могутність слів настільки велика, що варто лише придумати вишукані назви для будь-яких найогидніших речей, аби натовп негайно ж прийняв їх» [89]. Більш, ніж через століття, про це ж написав Дж. Оруелл: «У наш час політична мова і письмо у великій своїй частині — виправдання того, чому немає виправдання. <...> Беззахисні села бомблять,

жителів виганяють в чисте поле, худобу розстрілюють з кулеметів, дома спалюють: це називається миротворчістю. Селян мільйонами зганяють з землі і женуть по дорогах лише з тими пожитками, яки вони можуть нести на собі: це називається переміщенням населення або уточненням кордонів <...> Така фразеологія потрібна, коли ти хочеш називати речі, але не хочеш їх собі уявити» [129].

Вчені проводять також важливу думку про те, що людям неодмінно потрібні ілюзії як втілення ідеальних станів життя. Той, хто зможе запропонувати масам такі ілюзії і вселити реальні надії в можливості їх досягнення, отримує ефективний механізм управління ними.

Таким чином, в основі панування над масами лежить вміння майстерного поводження зі словами, покликаними викликати в уяві мас сильні емоційні образи і асоціації, які здатні відвернути свідомість, направити її в правильне для міфотворця русло. Підпадаючи під їх вплив, вже складно позбавитися від їх магічної сили, оскільки боротися з емоційно наповненими міфологічними конструкціями марно за допомогою логічного переконання – через свою складність воно не знаходить відгуку в масах.

Подібну концепцію висунув на початку ХХ століття російський вчений В. М. Бехтерев. У своїй роботі «Навіювання і його роль в суспільному житті» (1903) він описав явище масового навіювання під впливом «психічного зараження», тобто при передачі інформації за допомогою систем міфологем – простих, яскравих ідей, які він називав «психічними контагіями». Навіювання через викидання в маси «психічних контагій», які володіють високою привабливістю та простотою, безпосередньо пов'язувалося вченим з маніпуляцією свідомістю, оскільки воно є впровадженням сторонньої ідеї у переконання певної особи чи групи осіб без участі в цьому акті рацію даного об'єкту. У цьому полягає принципова відмінність навіювання від переконання. Чи здійснюється навіювання вербально або із використанням символічних систем, «скрізь воно впливає не шляхом логічного переконання, а безпосередньо впливає на психічну сферу без відповідної переробки, завдяки

чому відбувається справжнє щеплення ідеї, відчуття, емоції або того або іншого психофізичного стану» [13]. Переконавання передбачає активну участь суб'єкта, бо йому пропонується ряд аргументів, які він осмислює, аналізує і приймає або відкидає. В. М. Бехтерев підкреслював, що навіювання, навпаки, намагається уникнути впливу на розум суб'єкта та його інтелектуальну рефлексію, але спрямовано на його почуття. Результатом навіювання стає сформоване в свідомості переконання, засноване на вірі.

Істотний внесок в розуміння ролі політичної міфотворчості в сучасному політичному процесі зробив італійський теоретик марксизму А. Грамши. У своїх «Тюремних зошитах» (1926-1937) він розвинув вчення про гегемонію. Сутність цього вчення зводиться до того, що влада панівного класу тримається не лише на насильстві, але і на згоді, і соціальна міфологія грає в процесі становлення згоди провідну роль. Питання стабільності політичного порядку або, навпаки, умови його зламу зводяться до питання про те, як досягається або підривається гегемонія [31]. Остання спирається на загальну культурну базу суспільства (так зване «культурне ядро»), яка включає в себе сукупність міфологічних, релігійних, етичних і естетичних уявлень, традицій і звичаїв, які формувалися на протязі тривалого часу існування того чи іншого народу. За думкою А. Грамши, саме «культурне ядро» є базою формування конкретних соціальних та політичних інститутів та режимів правління. Отже, підривання цього «культурного ядра» означає руйнування системи соціально-політичних відносин та є умовою революції. «Створення цієї умови - «молекулярна» агресія у культурне ядро. І це, - вважав А. Грамши, - не є вислівом деякої істини, яка зробила б переворот в свідомості, якесь осяяння. Це <...> - величезна кількість книг, брошур, журнальних і газетних статей, розмов і суперечок, які без кінця повторюються і в своїй гігантській сукупності утворюють те тривале зусилля, з якого народжується колективна воля певної міри однорідності, тієї міри, яка необхідна, аби вийшла дія, координована і одночасна в часі і географічному просторі» [31]. Іншими словами, для встановлення або підриву гегемонії треба не намагатися логічно спростувати

ідеологічну доктрину політичного опонента, а методично впливати на буденну свідомість громадян, які його підтримують, їх щоденні відчуття і думки. Переконання, яке складається з міфічних образів, наукових фактів і напівсвідомих асоціацій, набуває форми віри, яка не потребує ані перевірки, ані доказів.

Наступна група досліджень, присвячених сучасній політичній міфотворчості, присвячена аналізу ролі, способів і прийомів маніпулювання суспільною свідомістю через засоби масової інформації і перш за все – телебачення. Серед них слід назвати роботи К. С. Гаджієва «Засоби масової інформації і політика. Місце і роль засобів масової інформації в політиці» (1998) [21], С. Г. Кара-Мурзи «Маніпуляція свідомістю» (2000) [70], М. Маклюєна «Розуміння медіа: Зовнішні розширення людини» (1964) [105], «Медіа – це масаж: Перелік наслідків» (1967) [254] і ін., Г. Г. Почепцова «Інформаційні війни» (2000) [147], Е. Хермана і Н. Хомського «Як фабрикується згода» (1988) [243], і ін.

Як висловився дослідник С. Г. Кара-Мурза, сьогодні телебачення створює для людини такий, висловлюючись словами Платона, театр добре зроблених тіней, що в порівнянні з ним реальний світ здається ефемерним, причому набагато менш реальним, ніж образи на екрані. І людина, яка з дитинства привчається черпати інформацію з телевезійних новин, сприймає віртуальний світ як першу реальність [70].

Дослідженням впливу засобів масової інформації на формування політичної культури займався у 60-і роки ХХ століття філософ і культуролог М. Маклюєн, чії фундаментальні розробки даної проблематики були покладені в основу багатьох подальших досліджень. Основний тезис М. Маклюєна, який згодом став афоризмом: «Повідомленням, яке передається засобом комунікації, є самий цей засіб» [254], фактично закріпив за інформаційними технологіями ключові позиції у формуванні суспільної думки. Тобто, усі засоби масової комунікації за своєю природою та не залежно від повідомлення, яке вони транслюють, здійснюють непереборний вплив на індивідуальну та суспільну

свідомість.

Особливу увагу дослідник приділяв вивченню ролі телебачення, яке він розглядав як першочерговий елемент формування глобальної електронної реальності. Телебачення майже невілює або, принаймні, значно зменшує, вплив інших мас-медіа (радіо, кіно, пресу) і створює особливу специфіку «наслідування життя», формує в масовій свідомості уривчате, мозаїчне естетико-психологічне сприйняття оточуючого світу. «Мозаїчність композиції телевізійного зображення, яке презентує увесь світ в якості набору незв'язаних логічним зв'язком повідомлень, примушує телеглядача сприймати і засвоювати об'єктивну дійсність як мозаїчно-резонансну дійсність» [105, с. 273]. На думку М. Маклюена, саме електронна техніка та електронні мас-медіа створили масу, тобто неструктуровану сукупність індивідів, поєднаних вірою у ті ж самі короткострокові міфи, які заміщують один одного у свідомості по мірі досягнення цілей міфотворця. Така наростаюча уривчастість та непослідовність інформаційних повідомлень міфологічного характеру призводить, за думкою дослідника, до руйнування цілісних світоглядних засад кожної окремої особистості, чий переконання швидко змінюються: «Особистість, приватне у світі зникає. У людини маси його нема. Людина маси ніби то знаходиться у величезному світовому театрі» [105, с. 280]. Це зумовлює зростання масової ірраціональності та високу ступінь маніпулюємості, коли масовий індивід охоче вірить в те, про що йому говорять «політичні актори».

Це спостереження показує: філософи, які вивчають сучасні політичні процеси, говорять про виникнення «суспільства вистави». Так, французький філософ Г. Дебор в відомій книзі «Суспільство вистави» (1971) показав, що сучасні технології маніпуляції свідомістю здатні зруйнувати в людині раціональне знання, отримане в результаті досвіду від соціально-політичних комунікацій та замінити його штучно сконструйованим знанням – політичними міфами. Візуальність, образність та наочність стають визначальними характеристиками політичних процесів: «Конкретне життя деградує до

спекулятивного простору» [50]. Тобто, за допомогою засобів масової інформації та інших інститутів масової культури технологічно створюється специфічний простір, який Г. Дебор назвав «політичною виставою». В його рамках відбувається театралізована демонстрація політики, яка видається за об'єктивні політичні процеси. Над створенням цієї «вистави» щоденно працюють різноманітні фахівці в областях політології, соціології, журналістики, державного управління, інформаційних технологій та багато інших. Згодом, вважаю вчений, індивід, який щоденно спостерігає «виставу», втрачає здатність до критичного аналізу нової інформації та пасивно сприймає (та приймає) усе, що бачить на екрані телевізора та на картинках у журналах та газетах. Г. Дебор приділяв особливу увагу особливому відчуттю часу, який він характеризував як «псевдоциклічний», який виникає в результаті довгого спостереження тих самих політичних подій, які відбуваються одна за іншою, часто – з певною, визначеною частотою та з тими ж самими «дійовими особами». До таких подій відносяться вибори та передвиборчі кампанії, з'їзди партій, міжнародні форуми та самміти, тощо. У людини, яка постійно, день за днем та рік за роком залучена до спостереження цього масштабного «політичного серіалу», виявляється недостатньо ані часу, ані реальної можливості адекватного, раціонального осмислення кожної з його «серій». І світ вистави - режисованої, штучної реальності - стає для людини справжнім. Його творці залишаються невидимими, так би мовити, за кулісами.

Окремо слід виділити теоретичні розробки, які з'явилися лише у 2000-і роки, і зв'язані з питаннями ведення інформаційних війн (Informational Warfare). Сутність цих теорій, які прямо корелюють з теорією міфотворчості А. Грамши, полягає у визначенні принципів підготовки і розповсюдження інформаційних повідомлень міфологічного характеру, які здатні дискредитувати та розрушати систему політичної міфології конкуруючої країни чи груп країн і таким чином викликати порушення в системі державного та соціального управління країни-конкурента (супротивника). Авторами розробок цієї проблематики є Дж. Адамс [233], Л. Армистед [236], Дж. Аркілла [237], Е.

Валтз [272], Д. Вентр [271], Д. Деннінг [246], Т. Рід [263] і багато інших.

Вітчизняна історіографія проблеми. Дослідження сутнісних і технологічних аспектів процесу політичної міфотворчості останнім часом активно стали розроблюватися у політичній науці незалежної України. До питання про функціонування міфів в українській політиці та українському суспільстві останнім часом звертається все більше та більше дослідників, в їх числі Д. Ю. Арабаджієв [6], М. Ф. Головатий [24], Л. Й. Зубрицька [60], В. Г. Королько [86], О. В. Локаш [102], Г. Г. Почепцов [146], [147], О. К. Садовников [159], [160], А. В. Ставицький [172], Д. В. Усов [190], Ю. Ж. Шайгородський [213]. В роботах українських дослідників політична міфологія постає предметом як суто політологічного, так і політико-філософського, так і політико-психологічного аналізу: зокрема, досліджується природа, структура та функції політичних міфів, процес та результати впливу міфологічних уявлень на протікання політичних процесів, технологія використання політичних міфів у формуванні суспільної думки та політичних уподобань, тощо. При цьому, українська політична думка зорієнтована на гострі сьогоденні ситуації та проблеми українського суспільства. Серед них ключовою, на наш погляд, є проблема інтеграції – соціокультурної, економічної та політичної – регіонів та народів, які історично проживають в кордонах сучасної України, в єдину національну українську спільноту. На шляхах вирішення цієї проблеми досить пильна увага приділяється проблемі розробки системи національної політичної міфології та об'єднуючих символів. Більшість дослідників схиляються до думки, що молода українська держава протягом двох десятиліть намагається витворити власну національну міфологію, яка повинна стати інструментом інтеграції українського суспільства. Причому наголошується, що ця міфологія має бути втіленням власної української самості, результатом відвертого, чесного самопізнання, а не копіюванням закордонних ідеологічних взірців – зокрема, про це пишуть Г. П. Гребенник [34], О. А. Гриценко [39], О. А. Донченко [54], І. О. Кресіна [81], Ю. А. Левенець [90].

Розглянемо найбільш оригінальні концепції.

Ю. Ж. Шайгородський розглядає політичний міф як не просто важливий, але першочерговий елемент суспільної та, зокрема, політичної свідомості сучасної людини, який формує культурно-ціннісні настанови, цілі, мотиви та способи суспільно-політичної діяльності. «Завдяки міфу, - пише дослідник, - формувались першооснови світосприйняття, оцінки і самооцінки. Саме вони є основою моральних норм і правил, які визначали (і багато в чому й досі визначають), правила життєдіяльності» [215]. Дослідник розглядає сучасний політичний міф як екзистенційний елемент політики, який представляє собою інструмент трансформації дійсності: «Політичний міф певним чином моделює дійсність, містифікує політичну реальність» [214, с. 7]. Причому, ця трансформація, як правило, означає значне спрощення складної картини розгортання політичного процесу для споживача міфу. В своїх працях Ю. Ж. Шайгородський проводить важливу думку про непозбутність процесів міфологізації та реміфологізації в будь-якому суспільстві, бо саме ці процеси, на його думку, відповідають та безпосередньо визначають успішність маніпуляції масовою свідомістю, ефективність навіювання, «особливо в політиці, де головне – видати уявне за дійсність, штучну ілюзорну конструкцію за реальність» [215].

Вчений вказує на зростаючу роль політичних міфів в формуванні політичних переконань та дій, що, в свою чергу, визначається все більшою ірраціоналізацією політичних процесів як однієї з суттєвих характеристик сучасності. Це «посилює взаємодію реальності і міфу в політичних процесах» [214, с. 8]. З цього видно, що міф концептуалізується Ю. Ж. Шайгородським як технологічний, проте природний компонент політики, який через модифікацію свідомості має трансформувати політичний процес.

Г. Г. Почепцов розглядає політичний міф та процеси міфологізації масової свідомості в контексті розгортання психологічних та інформаційних воєн сучасності. Вчений стверджує, що сучасний міф виступає ефективним та найбільш використовуваним засобом інформаційної боротьби. Це пояснюється, по-перше, тим, що масова буденна свідомість оперує, зазвичай, саме

міфологічними категоріями. Це особливо проявляється у стресові для суспільства періоди: «зіткнувшись із хаосом, людина починає повторювати все більш примітивні форми мислення та поведінки» [147, с. 204]. По-друге, міфологічні структури свідомості характеризуються своєю невідрефлексованістю та автономністю – тобто вони є «непомітними» і майже непереборними для раціональних структур мислення. Нарешті, звернення до міфу визначається його привабливою відносною простотою – саме простий варіант пояснення ситуації має більше шансів захопити масову аудиторію [147, с.207].

В умовах інтенсифікації інформаційного потоку, загострення інформаційного протиборства, а відтак – розгубленості та невизначеності споживачів цієї інформації, міф стає «психологічно доступною всім відповіддю на проблеми загального значення» [147, с. 214], допомагає зберігти віру у розумність та порядок у світі. Тому Г. Г. Почепцов також звертає увагу на міфологізацію масової свідомості, яка постійно підтримується «міфопороджуючими машинами» ЗМІ та інших інститутів масової культури, які працюють увесь час.

Значний внесок в розуміння природи сучасного політичного міфу зробила Л. Й. Зубрицька. Вона визначає політичний міф як форму синтезу міфологічної і політичної свідомості, емоційно-забарвлену чуттєву уяву про політичну дійсність, яка значною мірою заміщує і витісняє реальну уяву про неї [59, с. 6]. Головною функцією, яку виконує сучасний політичний міф, на думку дослідниці, є обґрунтування життя соціуму та інтерпретація процесів, які в ньому відбуваються. Л. Й. Зубрицька проводить дуже важливу, на наш погляд, думку: міфотворчість не можна розглядати лише з деструктивного чи конструктивного боку, не усвідомлюючи її органічного існування в суспільній свідомості. Треба вивчати цей процес та, враховуючи його слабкі та сильні сторони, розроблювати засади формування позитивної, об'єднавчої міфології. Ця теза є особливо актуальною для вироблення загальнонаціональних цінностей та цілей, які були б підкріплені відповідними міфами. Врешті решт,

«основою позитивної міфотворчості покликаний бути абсолютний міф, який завдяки своїм позитивним характеристикам та притаманним йому споконвічним архетипам не має жодних перешкод для свого існування та розвитку <...> Абсолютна міфологія виступає необхідною умовою позитивної міфотворчості» [59, с. 6]. При цьому, формування абсолютної міфології можливо за умови відмови від створення та поширення маніпулятивних міфів. Слід, однак, зазначити, що сьогодення не надає дослідникам достатньо підстав прогнозувати відмову політичними силами від потужного та дуже ефективного засобу політичного навіювання та мобілізації свого електорату.

Наступна концепція політичної міфотворчості, яку ми розглянемо, належить Д. Ю. Арабаджиєву. Він розглядає сучасний процес творення міфів як один з факторів, які формують індивідуальну та масову свідомість. Політична міфотворчість визначається дослідником як процес творення системи політичних нормативно-символічних конструкцій та емоційно-значущих для членів спільноти політичних орієнтирів, побудованих на основі певної архетипної та світоглядної (ідеологічної) концепції, що виступає спонукальним та координуючим чинником політичної поведінки індивідів та груп [5, с. 8]. Широко використовуючи прийоми порівняльного методу у своєму дисертаційному дослідженні, Д. Ю. Арабаджиєв виводить сутнісні особливості політичного міфу, сопоставляючи його з такими формами масової свідомості, як політична ідеологія, утопія, релігія. Так, дослідник стверджує, що політична міфологія, на відміну від ідеології, розвивається спонтанно та мало залежить від волі осіб та інститутів, які її створюють. Якщо ідеологія тяжіє до раціоналізації світобачення, і у цьому зв'язку запозичує у науки її концепти, то для політичної міфології характерне акцентування на емоційно-образному сприйнятті соціальної реальності, що часто призводить до посилення її ірраціональної складової. Але, навряд чи можна погодитися із таким трактуванням взаємовідносин міфу та ідеології. Ми вважаємо, що ідеологія як світоглядна система містить у собі як наукові концепції, так і міфологічні образи. Таким чином, міф грає слугуву, підпорядковану роль в ідеології, тобто є

частиною ідеологічної конструкції. Тому не може бути мови про його стихійне походження. Ідеологічна міфологія – це продукт свідомої міфотворчості.

Дуже тісний зв'язок існує між міфом та утопією: і утопії, і міфи наділені інтенціональною етикою, деонтологічними функціями, можуть рівною мірою концентрувати надії, ідеали й розрахунки, але утопії, точніше певні класи утопій, збуваються, а міфи – ніколи [5, с. 9]. На думку дослідника, міф виступає у взаємозалежній трійці понять міф-ідеологія-утопія як система ідеальних прообразів, ідеологія - як система соціальних цінностей, що впливають із них, утопія - як уявний експеримент по реалізації цих цінностей і по жвавленню прообразів. Тут також можна не погодитися з дослідником. Нам здається, він плутає міф з ідеалом. Ідеал, дійсно, ніколи не збувається, а міф є певним поглядом на емпіричну реальність, і в цій своїй якості він і є реальність, що відбувається та збувається.

Як і Л. Й. Зубрицьку, Д. Ю. Арабажиєва турбує проблема оптимізації використання міфологічності суспільної свідомості. Дослідник описує такі прийоми оптимізації міфологічної свідомості, як семантичні (шифрування та дешеврування повідомлень, «магія слів», гіперболізація, образність, тощо), пов'язані із образом герою (ілюзія дії, боротьби з ворогом; героїзація подій і суб'єктів політичного міфу, тощо), соціально-історичні (циклічність часу; кризовість, тощо), ментальні (архетипність; ірраціональність). Проте, складно погодитися, що ці детермінанти можуть буди використані лише як інструменти оптимізації міфологічного потенціалу свідомості – часто саме вони використовуються із маніпулятивними, дезінтегруючими цілями.

Розгорнутий аналіз функціонального аспекту сучасної політичної міфології зроблено А. В. Ставицьким. За його визначенням, сучасна політична міфологія функціонує у суспільстві як «складна знаково-символічна система, що саморозвивається, що включає в себе всю сукупність працюючих на неї міфів, що складають одне ціле, побудованих у визначеній заданості і відповідно до визначеної ієрархії» [171, с. 10]. Дослідник пропонує виділяти три основні

функції міфів: універсальні, завдяки яким відбувається пізнання, відображення образно-символічно сприйманої реальності і формування свідомості; рольові, або суто соціально-політичні, які займаються збереженням чи зміною, руйнуванням і перетворенням у суспільстві міфічних уявлень; прикладні, або інструментальні, які визначають безпосередній вплив міфологічного контенту на свідомість. Провідною функцією, на якій базуються всі інші, дослідник вважає світоглядну. Саме ця функція, по-перше, зумовлює побудову цілісної картини світу політики, вносить певний смисловий порядок у його осмислення суспільною свідомістю, по-друге, виявляє себе у процесі соціального моделювання, яке формує ціннісні «погляди на минуле і майбутнє людей, їх відношення до навколишнього світу, формуючи стереотипи психологічних реакцій і форм соціальної поведінки, створюючи такі образи минулого, теперішнього і майбутнього, що змогли б розташувати, зачарувати, згуртувати, об'єднати, зв'язати і захоплювати людей в ім'я їх майбутнього» [171, с. 12]. А. В. Ставицький наголошує, що процес творення загальнонаціонального світогляду – це історичний, еволюційний процес, на який вплинути технологічно майже неможливо.

О. В. Локаш розроблює концепцію політичного міфу як структури глибинної самоідентифікації суб'єкта політики, що, в свою чергу, є складовим фактором формування політичного простору. «Політичний міф суб'єкта політики, - пише дослідниця, - це місце його глибинної самоідентифікації, тобто змістове ядро і індивідуального, і колективного суб'єкта політики, що містить у собі політичні цінності, норми, пріоритети, а також форми і методи досягнення особистісного і суспільного ідеалу» [101, с. 9]. Політичний міф будь-якого суб'єкта політики розгортається в глибинних прошарках індивідуального і колективного несвідомого та є неодмінним і невід'ємним компонентом людського буття, яке формується й одержує форму в процесі політичної соціалізації. Його головне завдання полягає в тому, аби заміщувати собою об'єктивну дійсність, суб'єктивізуючи навколишній світ політики. О. В. Локаш, подібно до А. В. Ставицького, наголошує, що процес формування

загальнонаціонального міфу складається в результаті її визначеного історичного існування в тому чи іншому природно-соціальному середовищі, на протязі певного часу історичного розквіту її самосвідомості, усвідомлення свого унікального місця та місіанського призначення у цивілізаційному процесі людства.

Таким чином, аналіз новітньої української літератури, присвяченої сучасній соціально-політичній міфології, дозволяє зробити висновок, що безумовним позитивом є те, що автори не заперечують міф та міфологічне мислення лише тому, що вони не є продуктами раціональної, наукової думки. Вони не «борються» та не «викривають» його як «ложну» природу, а намагаються зрозуміти цей феномен як самозаконну форму суспільної свідомості, яка має величезну сугестивну силу впливу на масову політику. Авторів дуже близька ця методологічна позиція, і вона розвивається в даній роботі. Міф може бути прогресивним чи реакційним, політично корисним чи шкідливим, слугувати творенню чи руйнуванню. З цієї точки зору він може і має бути проаналізований науково. Власно кажучи, ідеологічна боротьба у суспільстві ведеться саме в цьому вимірі. І друге. Ніяка інтелегентська група не здатна породити зі своєї колективної свідомості об'єднуючі образи та символи, якщо для цього немає передумов в самому суспільстві, якщо в самій нації, яка формується, не виявиться відповідна воля.

Таким чином, і в західній, і у вітчизняній історіографії склалося чітке розуміння політичної міфотворчості як процесу творення та перетворення суспільних настроїв та поведінки за допомогою впровадження в масову свідомість за допомогою ЗМІ та багатьох інших інститутів масової культури настанов ціннісно-емоційного характеру. Дослідники підкреслюють, що політична міфотворчість носить здебільшого маніпулятивний характер, особливо в умовах сучасності. Також доводиться, що функціонування міфологічних настанов у масовій свідомості значно впливає на характер протікання політичних процесів.

Висновки до розділу

Вивчення наукових робіт, проведених в рамках алегоричного, лінгво-натуралістичного, соціологічного, соціо-психологічного, структуралістського, трансцендентального, теїстичного підходів, здебільшого присвячених архаїчній міфології, надає дослідникові розуміння природи міфу як результату політичної міфотворчості.

Перш за все, дослідники визначають, що коріння міфу ірраціональне. Міф виникає і діє в емоційній сфері свідомості, здібності до інтуїції, фантазії, уяві. Проте міф, навіть архаїчний, не позбавлений раціонального компоненту, який виявляється в наявності власної «логіки дивного», яка дозволяє осмислювати світ у всій його повноті. Міф прагматичний, оскільки направлений на освоєння і зміну дійсності. Міф персоніфікує дійсність, пояснює те, що відбувається, як результат дії наділених фантастичними здібностями персонажів. Неотрефлексований в свідомості міф створює для людини картину світу, яка сприймається їм як достовірна. В цьому сенсі можна говорити про реальність міфу. Відрефлексований міф сприймається як омана.

Аналіз наукових робіт, присвячених сучасній політичній міфології і міфотворчості показав принципову відмінність сучасних міфів від архаїчних, а саме: сучасні політичні міфи, на відміну від архаїчних, є суто технологічним феноменом, вони конструюються і тиражуються раціонально та цілеспрямовано, направлені на активне формування таких політичних настроїв та поведінки реципієнтів, які б задовольняли прагматичні інтереси міфотворців. Значить, сучасна політична міфотворчість, на відміну від стихійної архаїчної – це технологічний процес, спрямований на формування, зміну чи руйнування певних політичних переконань через впровадження у свідомість об'єкта міфологічних концепцій. Через цю сутнісну відмінність сучасної політичної міфотворчості остання зводиться дослідниками переважно до зловмисної маніпуляції масовою свідомістю, створення помилкової картини світу. Ряд дослідників стверджує, що до технологій міфотворчості вдаються виключно в тоталітарних політичних системах. Практично відсутні дослідження, в яких

політична міфотворчість розглядається як технологія, за допомогою якої досягаються не лише маніпулятивні і руйнівні, але і конструктивні цілі. Ця обставина спонукнула дисертанта побудувати логіку свого дослідження так, так, щоб показати як досвід конструювання політичних міфів з деструктивними цілями та їх відповідний вплив на політичні процеси, так і досвід їх конструктивного використання, яке може проявлятися в посиленні політичної системи, загальнонаціональній консолідації, здібності ефективно відповідати на внутрішні та зовнішні виклики, розв'язувати конфлікти, тощо.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМ ПРОЦЕСУ ПОЛІТИЧНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ ЯК ТЕХНОЛОГІЇ РЕГУЛЯЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Під механізмом політичної міфотворчості ми розумітимемо сукупність її елементів, пов'язаних між собою у органічну структуру, функціонування якої спрямоване на створення та перетворення політичних процесів. Розділ присвячений аналізу формальної та змістовної структури сучасних політичних міфів, прийомам та засобам їхнього конструювання, а також зумовленому цим функціональному значенню сучасних політичних міфів для розвитку політичних процесів. Також, у розділі аналізуються технологічні аспекти процесів політичної міфологізації та власно міфотворчості. Детально проаналізовані технологічні характеристики політичного міфу, які роблять його ефективною технологією впливу на політичні процеси, а також поетапний алгоритм створення міфів.

2.1. Структурно-функціональні особливості сучасних політичних міфів

На прапорі Західної цивілізації написано слово «Розум». Саме з розвитком раціоналізму в епохи Ренесансу і Просвітництва зв'язують домінування Заходу над Сходом. Цьому в надзвичайній мірі сприяла ринкова економіка з її проектними можливостями та технічним прогресом. Своє філософське обґрунтування раціоналізм отримав в позитивізмі, який вихваляє наукове знання і який відкидає або, принаймні, вкрай скептично відноситься до всього, що не можна перевірити логікою, а ідеологічне – в лібералізмі, який вихваляє індивідуальне мислення як спосіб самоствердження в світі.

В зв'язку з цим на Заході стала побутовувати думка про те, що міфологічна свідомість зазнала нищівної поразки. Ілюзорність цієї думки відкрилася, зокрема, німецькому філософові Е. Кассиреру. Він поважно відмітив: «Розум — дуже неадекватний термін для всеосяжного позначення форм людського культурного життя в усьому його багатстві і різноманітності.

Але всі ці форми - суть символічні форми. Замість того, аби визначати людину як *animal rationale*, ми повинні, отже, визначити її як *animal symbolicum*, символічна тварина. Саме так ми зможемо позначити її специфічну відмінність, а тим самим і зрозуміти новий шлях, відкритий людині, — шлях цивілізації» [72]. На символізм як на невід'ємну рису мислення людини вказав всесвітньо відомий дослідник міфологічного мислення Дж. Кемпбелл: «Міф дозволяє множити символічні інтерпретації всього, що значиме для людини» [77; с. 205]. На невід'ємність міфологічного компонента в світоглядній картині світу людини вказував на початку ХХІ століття і канадський соціолог Дж. Р. Сол: «Чи існує на світі хоч що-небудь, на що б ми дивилися реально? - резонно запитує вчений - Ми дивимося на все, не усвідомлюючи різниці між міфом і дійсністю» [166, с. 21]. Позбавитися від міфу в принципі неможливо, бо він є невід'ємною частиною свідомості і світогляду людини. Як відзначив А. В. Гулига, «міф – форма свідомості, яка властива людині так само, як властиві їй інші форми свідомості. Руйнування міфу призводить не до панування раціональності, а до ствердження іншого міфу» [44, с. 275]. Тобто, спростовуючи один міф, ми неминуче стверджуємо інший, але позбавитися міфу як такого людина не може принципово.

З одного боку, сприйняття людини налаштоване на символізацію явищ і процесів навколишнього світу. З іншого боку, затвердження раціоналізму як провідної форми свідомості не пройшло дарма: людина навчилася мислити аналітично, виявляти складні закономірності різних процесів, щодня поповнювати свої знання новою інформацією. Наукове знання вважається найважливішою основою процвітання і прогресу. Але слід зауважити, що сам раціоналізм як феномен був міфологізований на Заході. Раціональний метод прийняття рішень, у тому числі – на найвищому державному рівні нерідко призводив до стратегічних помилок в державному і соціальному управлінні. «Коли наш розум безсилий пояснити нашу дурість, нездатність до влаштування розумного, справедливого та корисного життя, настає параліч волі. І тоді міф приходять нам на допомогу. Міф слугує своєрідним костилем травмованому

власним безсиллям розуму» [33, с. 4]. На те ж саме вказує дослідник О. О. Селіванова: «Міф може бути витісненим раціональним та навпаки, витіснити раціональне <...> Внутрішніми стимулами звернення до міфу можуть бути критичні моменти в житті людини і суспільства: нестабільність суспільно-політичного життя, кризовий стан економіки, особиста незахищеність та невизначеність і т.п. Міфом людина та суспільство прикривають власну безпомічність, виправдовують свої дії, заспокоюють совість» [161].

Під сучасним політичним міфом ми будемо розуміти форму політичного світогляду, у якій політичні феномени сприймаються носієм в рамках нерозчленованої, чуттєво-образної свідомості як дійсно існуючі елементи політичної реальності.

Розглянемо детальніше формальні та змістовні елементи структури сучасного політичного міфу та прийоми їх створення та активізації.

Відзначимо, по-перше, що сучасний політичний міф – синтетичний феномен та містить у своїй формі три основні елементи: ціннісно-емоційні образи, наукові факти та компоненти художнього мистецтва. Ціннісно-емоційні образи у цій структурі є базовими та найважливішими. Вони виступають своєрідним ключем до свідомості мас та основним інструментом впровадження міфологічних настанов у свідомість реципієнтів. «Міф насичений емоціями і реальними життєвими переживаннями, - писав О. Ф. Лосєв, - він, наприклад, втілює, обожнює, шанує або ненавидить, лютує. Міф завжди синтетично-життєвий і складається з живих осіб, доля яких освітлена емоційно і інтимно відчутна» [103, с.328].

Ціннісно-емоційні образи є основою потужності дії кожного міфу, адже саме вони направлені на пробудження певного емоційного ставлення своїх реципієнтів до того чи іншого політичного феномену.

Центральними образами, які містяться у структурі більшості міфів, є образи героїв та їх ворогів (атигероїв). Так, образи «героїв» часто використовують роль стрижня політичної спільності, інтегрують її навколо «героя», який є і мудрим лідером, і взірцем для наслідування. При

конструюванні образу «героя», який є набором тільки позитивних рис, одночасно розроблюються допоміжні образи - образи героїчної історії спільноти та показується зв'язок «героя» з історичними «героями» - його попередниками, описуються події сучасності, які демонструють чудові характеристики «героя», образи світлого майбутнього, яке обов'язково настане в результаті його мудрого керування. Слід зазначити, що розрізняють три основні іпостасі героїзованого політика: герой-друг, перший серед рівних; герой-батько та герой-цар. В західних політичних системах з громадянським типом політичної культури роль голови держави вибудовується на основі міфологеми «друг», перший серед рівних, в східних – «батько» або «цар». Треба зазначити, що «герой», яку б іпостась не приймав, примушений постійно коливатися у своїй поведінці між поточними задачами політичної боротьби в рамках певної політичної кон'юнктури або виконуючи державні функції, та задачами, які диктуються його бажанням та потребою виглядати патером-захисником перед масами. Така ситуація пов'язана з тим, що політичний лідер є і професійним учасником політичного процесу, і живим політичним символом одночасно. Захоплення політичним «героем» управлінськими функціями може поступово розрушати його харизму та містичний ореол. Надмірна ж героїзація лідера перетворює його на символ, якому не треба займатися буденними проблемами, і це неминуче впливає на його професійний рівень і успішність його діяльності як політичного управлінця, від рішень якого залежить розв'язання конкретних проблем. Посиленню позицій «героя» сприяє постійна демонстрація успішної ролі мудрого керівника, а також боротьба із «ворогом».

Для пробудження почуттів страху та довіри до «героя» міфотворці розроблюють образ жорстокого, хитрого, підступного «ворога» та образи нещастя (аж до апокаліптичних), які неминуче відбудуться, якщо «своя» політична сила та «герой» не будуть підтримані. Слід зазначити, що в будь-якому міфі образ «ворога» виконує компенсаторну функцію, консолідуючи колективний політичний суб'єкт. Адже саме з образом «ворога» міфологічна

свідомість асоціює все злидні та біди, наростання дискомфорту стану, розпад буденного способу життя, навіть всього суспільства в цілому [49].

Використання та ретельна розробка емоційних образів міфу є, підкреслюємо, першочерговою та найважливішою задачею міфотворця, адже це зумовлює сприйняття міфу буденною свідомістю мас. «Образна мова, якою оперує міф, - пише А. В. Парубій, - набагато сприйнятніша і зрозуміліша для більшості людей, ніж логічні побудови і переконання» [133]. Тож, для легкого сприйняття міфу конструюються і тиражуються міфологічні сюжети про «змови», «підступність», «зради», «злочини», «героїзм», «самопожертвування», «страждання» і тому подібне. Таким чином викликається співпереживання і відбувається «вживлення» в міф. Всі події певного процесу можуть компонуватися у вигляді, наприклад, зрозумілих буденній свідомості побутових сцен: стосунки між державами або між конкуруючими партіями представляються як сварки сусідів в комунальній квартирі; конфлікти в таборі «одномудців» - як сімейні «розбирання». Проте, це не цілком буденні сюжети - вони обов'язково доповнюються надприродним компонентом: одним «героям» допомагають сили Добра, інші («вороги») черпають свою силу в Злі; і ті, і інші володіють неймовірними здібностями аж до магічних і так далі [119, с. 52]. Чим доступніше картинка, чим емоційніше, тим вона ефективніше проникає у свідомість. Емоційні образи як основа міфологічного сюжету розроблюються знавцями політичної та соціальної психології, спеціалістами з етнополітології. Трансляцію розроблених образів забезпечують засоби масової інформації.

Наукові факти у структурі міфу додають йому достовірності та раціонально обґрунтовують емоційну реакцію, яка виникла в результаті дії ціннісно-емоційних образів. Тут важливим моментом є те, що інформація наукового характеру додається так, щоб доповнювати загальну міфологічну концепцію, і тоді вона стає органічною частиною всього міфологічного сюжету. Самий сюжет отримує освітлення авторитетом науки. В. В. Ферсович зазначає: «Не будучи за визначенням чистою інформацією, міф, тим не й менш, повинен містити такі елементи, які <...> примусять аудиторію повірити

в можливість того, що описується» [193]. Оскільки в структуру міфу додаються загальноновизнані наукові факти, буденній свідомості стає складно відстежити, де закінчується об'єктивна наукова реальність і починається суб'єктивна міфологічна. «В деяких міфах, - пише Д. Берроуз, - міститься зерно істини, але серед величезної кількості двозначностей і спотворень це зерно зовсім втрачається. Проте самий міф все одно зберігає деяку атмосферу правдивості. Ці міфи володіють значною перевагою» [12]. Слід зазначити, що відбір наукових або наукоподібних фактів у створенні міфологічного сюжету сьогодні беруть на себе спеціалісти-політологи, соціологи, економісти, історики, знавці державного управління та багато інших. Хоча вони зазвичай намагаються не афішувати свою партійну приналежність або відверті симпатії певним політичним силам, ці спеціалісти професійно виконують політичне замовлення тих або інших політичних сил. У своїх інтерв'ю та виступах, статтях у популярних виданнях вони науковою мовою обґрунтовують певну міфологічну концепцію.

І, нарешті, в міфі присутні естетичні компоненти мистецтва, вони доповнюють і розроблюють символи і образи, поетизують міф, додають йому художній відтінок, роблять його «живим», багатомірним та цікавим. «Міф є образно виражена ідея, а образ є породженням художнього розуму, - пише Г. П. Гребенник, - Міфологізувати – означає створювати, кажучи терміном Я. Е. Голосовкера, *смыслообраз* з реального або вигаданого факту або події. Смыслообраз – це ідея, наділена моральним і естетичним змістом. У міфі збережені смыслообрази, які символізують собою ідеї, ідеали і їх негативи. Наприклад, Іуда – символ абсолютної зради, Іван Грозний – абсолютної жорстокості, Калігула – абсолютної розпусти і т.д.» [36, с. 150]. Звичайно, оперування такими простими та яскравими образами для носія міфу значно спрощує процес пізнання політичної дійсності, допомагає легше орієнтуватися в світі політики та приймати рішення.

Привнесення у міф художніх образів, як і відбір наукових фактів, є суто технологічним процесом, в якому задіяні інститути масової культури, які ці

образи творять та розроблюють. До них слід віднести рекламну індустрію, театр політичної сатири (українська студія-теарт «95 квартал» та інтернет-серіал «Недоторкани», американські «Saturday Night Life», «The daily show with Jon Stewart», «Colbert Report», російські «Ляльки» та ін.), кіноіндустрію, літературу, комікси, поп-музику, художнє мистецтво. Комплексне застосування різних засобів розробки та розповсюдження художніх образів певного міфу зумовлює його глибоке проникнення у масову свідомість, розпізнавальність, а значить визначає ефективність дії міфу.

Така формальна структурна організація сучасних політичних міфів зумовлює його стабільність та ефективність впливу на масову політичну свідомість.

Перейдемо до розгляду структурної організації змісту міфу. Структурно, зміст будь-якого міфу базується на архетипічному та стереотипічному рівнях, розглянемо їх детальніше.

Першим рівнем змісту міфу та концептуальною базою міфотворчості виступають архетипи – схеми першообразів, які містяться у підсвідомості та мають величезне значення для свого носія. Автор теорії архетипів К. Г. Юнг зазначав: «Те, що ми розуміємо під “архетипом”, з’ясовується через його співвіднесення із міфом <...> Міфи – в першу чергу психічні явища, які виражають глибинну сутність душі» [225]. Архетип, таким чином, виступає як тенденція до створення певних міфологічних мотивів, які можуть суттєво коливатися в деталях, але мати спільну базову схему. Вчений вказував на те, що архетипи не мають визначеного походження, але відтворюють себе через підсвідомість у будь-який час та будь-де. «Коллективне несвідоме, - писав дослідник Л. В. Ярошенко, досліджуючи теорію К. Г. Юнга, - яке містить у собі архетипи, є загальною підставою мислення та формує образи домінуючих законів і принципи загальних закономірностей, яким підкоряється послідовність образів, все знов і знов переживаних душею» [231]. Ось чому в архаїчних міфах та оповіданнях різних культур, які, найімовірніше, не перетиналися між собою, присутні такі персонажі, як добрі і злі боги, їх

помічники ангельської чи демонічної природи. Ці боги, звичайно, змінюють свій вигляд та імена, але залишаються в колективному несвідомому і завжди розділені за принципом «добро-зло», «свої-чужі». Їх прообрази переносяться в політику, тому в ній присутні свої власні «боги», «герої» і «антигерої», «ангели» і «демони», «месії» і «чаклуни» – вони є, таким чином, сучасним втіленням первісних форм мислення.

Серед найважливіших міфологічних архетипів К. Г. Юнг виділяв схеми образів «матері», «батька», «дитини», «тіні», «мудрого старика»/«мудрої старої», «персони» («маски») і деякі інші [225]. Так, наприклад, на базі архетипу «матері» створюються образи Матері-батьківщини. Архетип «батька» виражається в образі голови сім'ї та втілюється в образі конкретного голови, наприклад, держави. Роль, яку виконує такий голова – забезпечення життєвими ресурсами, забезпечення безпеки, соціальний контроль (підтримка внутрішнього порядку). Оскільки конкретні політики наділяються тими або іншими архетипічними властивостями, вони міфологізуються та стають персонажами.

Відзначимо, що у кожній соціо-культурній спільності існують свої власні пануючі політичні ідеали і цінності. Окрім цього, у кожного народу є певна історична спадкоємність соціальної і політичної міфотворчості, результатом якої є співчуття людей, незалежно від рівня освіти і матеріального благополуччя, деяким ідеям, що століттями вписувалися у їхній культурний та цивілізаційний код. Наприклад, в Росії - це сильна державність, месіанство, соборність, у Франції – республіка, «диктатура Розуму», гарантії прав людини, в Сполучених Штатах – яскраво виражений індивідуалізм і свобода як вираження духу протестантизму, в мусульманських країнах – ідеї Корану і так далі.

Використання архетипів у створенні політичних міфів грає дуже важливу роль, оскільки архетип виступає не просто як схема образу, але у певному політичному контексті трансформується в живий емоційний образ, який характеризується сакральністю та величезною психологічною енергією, стає

динамічним. Ефект дії архетипу не може бути проігнорованим його носієм, архетип на рівні підсвідомості визначає політичні симпатії та антипатії, які втілюються в реальній політичній поведінці. Тобто, архетип представляє собою той безсвідомий зміст, який в певних умовах стає усвідомленим та сприйнятим.

К. Г. Юнг вказував на небезпеку повністю підпасти під дію енергетики архетипів. «Так трапляється часто, - вважав вчений, - коли людина не намагається відрефлексовувати архетипічні образи, коли вони трансформуються в свідомі емоційні побудови» [226]. В кризових умовах та/або при наявності психічної схильності (наприклад, в контексті певної політичної культури з відповідними домінантними орієнтирами), архетипічні образи, які в силу своєї природи володіють автономією, взагалі звільняються від контролю раціонального мислення. Так вони стають повністю самостійними, створюючи ефект фанатичної одержимості, яка може досягати великі соціальні групи чи навіть народи. Підсвідомість сприймає емоційно-образні імпульси, які цілеспрямовано посилюють політичні міфотворці через продукування відповідних символів, та пропускає їх крізь призму архетипу. Так архетипічна ірраціональна рефлексія витісняє формальну логіку свідомого. Тобто, підкреслимо, архетипи можуть діяти самостійно та володіють специфічною енергією. «Енергетику архетипів можна відчувати, - писав К. Г. Юнг, - по особливій чарівності, яка супроводжує їх появу. Вони ніби то заворожують. Ця особливість характерна і для особистих комплексів, <...> але суспільні комплекси архетипічного характеру проявляються в історії людства. <...> Архетипи дають життя міфам, релігіям та філософським концепціям, які впливають на цілі народи і розділяють історичні епохи. <...> Міфи можна інтерпретувати як свого роду ментальну терапію від страждань і хвилювань всього людства – голоду, війн, хвороб, старості, смерті» [226].

Таким чином, перший рівень організації змісту міфу – це архетип, який на підсвідомому рівні визначає силу дії даного міфу.

Другим рівнем змісту міфу виступають стереотипи, під якими розуміються стійкі типізовані уявлення про факти дійсності (штампи), які

призводять до спрощених оцінок і думок з боку індивідів [18, с. 119]. Кажучи мовою соціології, стереотип – це клеймо, яке ставить громадська думка на людей, групи, ідеї, явища, процеси. Загальними рисами стереотипу є персоніфікація подій (причина тих або інших явищ зв'язується з діяльністю конкретної особи або певної групи), сильна емоційна забарвленість в сприйнятті і інтерпретації подій (як правило, різко негативне або різко позитивне відношення до чого-небудь або кому-небудь), ірраціональність (зазвичай факти, що суперечать стереотипу, не помічаються або з обуренням відкидаються), стійкість (навіть якщо люди переконуються в тому, що стереотип не відповідає дійсності, вони схильні стверджувати, що виключення підтверджує правило [48]). Тобто, стереотип складається, як правило, в результаті обмеженого, однобокого, неповного відтворення дійсності [2], [121].

Механізм дії засвоєного свідомістю стереотипу полягає в тому, що, по-перше, носій стереотипу розпізнає по зовнішнім прикметам той чи інший об'єкт або явище; далі, він автоматично додає їм в своїй уяві ті характеристики, які йому нав'язує зміст стереотипу. За цим суб'єкт робить оцінку та висновок, які визначають його соціально-політичну поведінку.

Стереотипи мають важливе значення в процесі оцінки соціально-політичних явищ, але результати дії їх механізму у свідомості дуже неоднозначні. З одного боку, стереотипи сприяють більш швидкому процесу пізнання дійсності, і, відповідно, реакції на неї. Не сприяючи абсолютної коректності пізнання, вони прискорюють можливості прийняття рішень про ту або іншу дію на основі емоційного прийняття чи неприйняття інформації, її відповідності чи невідповідності змісту засвоєного свідомістю стереотипу. Через нестачу часу на розмірковування у буденних ситуаціях, люди, зазвичай, діють шаблонно, у відповідності із стереотипічними уявленнями, що склалися. В таких випадках стереотипи допомагають орієнтуватися у тих обставинах, коли можна обійтися без складної розумової діяльності і які не вимагають особливо відповідального рішення. Психіка людини діє за принципом економії мислення, і в цьому сенсі стереотип представляє собою «зафіксований момент»

[15], стабілізатор розумової діяльності, яка фізично не може бути безперервно аналітичною.

З іншого боку, спрощуючи процес суспільно-політичного пізнання, стереотипи призводять до розвитку досить примітивної та вузької політичної свідомості, як правило, на основі багаточисельних упередженостей, що призводить до редукування політичної поведінки до низки простих, часто неадекватних емоційних реакцій [15]. Ірраціональні стандарти поведінки грають негативну роль у ситуаціях, коли потрібні повна та об'єктивна інформація, її раціональна оцінка, прийняття обгрунтованого рішення при здійсненні соціально-політичного вибору.

Стереотипи виникають як стихійно, так і створюються цілеспрямовано. В стихійних стереотипах, як правило, підсумовується в спрощеній формі досвід певної групи. Такі стереотипи виникають у відсутності цілеспрямованої дії, у них немає конкретних авторів. Стихійні стереотипи можуть передаватися із покоління в покоління, не зазнаючи істотних змін. Найбільш яскравим прикладом є стереотипи, закріплені за різними націями і народами: англійці — стримані, французи — галантні, німці — педантичні, американці — заповзятливі [208] і так далі.

Що стосується штучних стереотипів, то вони створюються цілеспрямовано і тиражуються за допомогою ЗМІ. Процес тиражування соціально-політичної інформації, який має на меті викликати у свідомості людей однорідну, стереотипну реакцію, можливий завдяки використанню інформаційних стереотипів, які, в свою чергу, формують відповідні психологічні і поведінкові стереотипи у реципієнтів. А. М. Цуладзе наводить такий приклад: «Американці створили стереотип, що “Саддам Хусейн — це Гітлер сьогодні”. В даному випадку була здійснена прив'язка не до конкретної групи (нацистам), а до людини, яка її символізує. Гітлер — добре “розкручений” лиходій, і тому прив'язка до нього дозволяла дискредитувати в очах західного співтовариства Саддама Хусейна» [208]. Тобто, якщо стихійні стереотипи є продуктом ціннісних орієнтацій, які закладені в міфі, то штучні

стереотипи самі є генераторами нових цінностей [206, с. 79].

Стереотипізація є потужним засобом маніпулювання свідомістю груп і мас в політиці. Створені в пропагандистських цілях, стереотипи діють як стандартні взірці освідомлення соціально-політичних явищ та персон та як суспільно-політичні канони – норми, цінності і еталонні взірці політичної поведінки, які постійно декларуються та нав'язуються зацікавленими політичними суб'єктами.

Кажучи про зв'язок стереотипу і міфу, то слід відзначити, що стереотип служить покажчиком конкретного міфу, його осередком, але на відміну від міфу він статичний, у ньому немає розповіді із закінченою сюжетною лінією. Стереотип створює форму міфу, завдає тональність, контекст. Самий же міф наповнює цю форму змістом. Наприклад, у свідомості більшості пересічних росіян існує стереотипне сприйняття України як частини Росії, що визначає позитивне сприйняття заходів керівництва країни щодо розповсюдження російського політичного впливу на Україну. Або, наприклад, експлуатація стереотипу ворожості Заходу дозволяє дискредитувати політиків, які проголошують себе лібералами і т.д. Тобто, завдяки стереотипу ми отримуємо задану оцінку, заздалегідь розраховану реакцію споживача міфу.

Зв'язок міфу і стереотипу дуже важливий для найбільш повного сприйняття та засвоєння політичних настанов, тому не дарма російський дослідник соціально-політичної міфотворчості Н. І. Шестов визначає соціально-політичний міф як стійкий і емоційно забарвлений стереотип сприйняття політичних реалій. Тобто, конструювання стереотипних уявлень про політичні об'єкти є сутністю штучного конструювання політичних міфів [218].

Узагальнюючи вищесказане про архетип і стереотип, відзначимо наступне. Архетип і стереотип тісно зв'язані між собою і характеризують структурні рівні організації змісту міфу. Архетипічний рівень психіки – це рівень колективного підсвідомого, який визначає набір схем-прототипів. Цей ембріональний рівень міфу реалізується в снах, видіннях, несвідомих симпатіях і антипатіях і ін. На другому, стереотипічному рівні, архетипічні образи

втілюються в стереотипах, які несуть на собі відбиток людської індивідуальності, значимі риси історичної епохи, драматизм конкретних політичних подій. На цьому рівні здійснюється перекодування несвідомих елементів в змістовні, оповідні, емоційні побудови, у форму організації знання про навколишній світ у вигляді багатих змістом штампів.

Специфіка і структура сучасного політичного міфу зумовлює характер виконуваною міфом поліфункціональності.

На наш погляд, найважливішою функцією, яку виконує політичний міф, є соціально-практична, або ідентифікаційна, яка відповідає за організацію цілісності і єдності колективу через самоідентифікацію особи з колективним політичним суб'єктом – партією, соціальною спільністю, державою, нацією, тощо. Як відзначає російський дослідник А. А. Мішучков, міф виступає як основний спосіб соціального зв'язку між людьми, форма організації і регуляції, яка дозволяла здійснювати спільні дії з досягнення цілей свого існування [114]. «На перших етапах розвитку людства реалізація цієї функції забезпечувала встановлення людської соціальності та закріплення настанов на подолання залежності від природи» [114], - пише далі А. А. Мішучков. В сучасній ситуації міф виступає як один з основних способів соціально-політичної комунікації між членами групового політичного суб'єкту, яка виражається у колективній повазі та освідомленні цінності спільних історичних святинь, знакових подій, героїчних фігур; співпереживанні сучасних перемог та трагедій, проблем, які стоять перед колективом, особиста готовність та бажання брати участь у їх розв'язанні, готовність та бажання прийти на допомогу іншом членам даного колективу; в уявленні образів спільного майбутнього. Дані елементи колективного взаєморозуміння та навіть взаємовідчуження забезпечують цілісність, згуртованість даного політичного колективу, визначають його здатність виживати та розвиватися. Відповідно, неефективна реалізація даної функції відразу негативно позначається на розвитку даного колективу.

Одна з важливих функцій сучасного політичного міфу – це гносеологічна. Міф надзвичайно «зручний» в інтерпретації подій і їх

розташуванні в світоглядній картині світу політики. Сучасна людина щодня стикається з бурхливим потоком інформації, закодованої в образах і символах. Інформація буквально атакує свідомість, не укладається в чіткі логічні схеми, людям часто не вистачає часу, аби повною мірою осмислити нові відомості. В такій ситуації міфологія є ефективним засобом визначення пріоритетів, ранжирування важливості політичних подій та їх оцінки за суб'єктивним критерієм «позитивне-негативне», «корисне-шкідливе», «прогресивне-регресивне» і ін. Як писав М. К. Мамардашвілі, в міфі світ освоєний, причому так, що фактично будь-яка подія, що відбувається, вже може бути вписана в той сюжет і в ті події і пригоди міфічних істот, про яких в ньому розповідається [108]. Міф знімає розгубленість, яка викликається інформаційним хаосом, гармонізує та упорядковує багаточисельні події.

Політичний міф безпосередньо формує у свого носія світоглядну картину світу політики. Політичний процес боротьби за владу, її збереження і реалізацію є надзвичайно складним для абсолютно коректного розуміння внаслідок того, що на його розвиток постійно впливають найрізноманітніші чинники різного змісту, інтенсивності і тривалості. В створюваній міфологічній картині світу знімаються багаточисельні суперечності, двозначності, загальна складність ситуації [112]. Міф вибудовує простий, доступний для розуміння і орієнтації просторово-часовий континуум взаємодії політичних персонажів, рішуче відкидаючи «непотрібні» факти, які не вписуються у його концепцію.

Міфологічний простір представляється ареною розгортання міфологічного сюжету, який, нагадаємо, як правило, описує боротьбу політичних «героїв» та їх антагоністів, славетну історію «героїв» та їх попередників, сповнене утопічним початком щасливе майбутнє, жорстокі плани «ворогів» щодо знищення існуючого ладу і т.п. Очевидно, що міфологічний простір є неоднорідним та містить в собі сакральний центр – політичну силу, яка забезпечує стабільність та життєздатність існуючого ладу, та потенційно або явно ворожнечу периферію, яка загрожує цьому ладу [120]. Дана неоднорідність зумовлена трьома чинниками. Перший - це різноманітні

процеси, події та явища, які відбуваються в різних горизонтальних областях та/або ієрархічних рівнях цього простору (держави, певні інститути державного управління, партії, групи впливу, рухи, певні верстви суспільства і т.д. і т.п.). Назвемо такі процеси, як інтеграція та дезінтеграція, політична участь та державне управління, режими функціонування, розвитку та упадку і т.д. Другий чинник - це набір якостей політичних суб'єктів, які діють в різних областях і рівнях цього простору (професійність, харизматичність, володіння певними ресурсами, тощо). Третій - це умовами, в яких опиняються ці політичні суб'єкти (конфлікти різної міри напруги та рівня, кризові стани, геополітична конфігурація та багато інших). Таким чином, міфологічний простір є переривистим та розділеним різними межами, які безпосередньо залежать від реальної політичної кон'юнктури (яку, врешті решт, складають вище перелічені чинники) та конкретного часу протікання того чи іншого політичного процесу, який міфологізується (наприклад, період виборів, передвиборчих кампаній, час перебування та посади і т.д.).

Що стосується міфологічного часу, то слід зазначити, що його головною характеристикою є циклічність. Г. Г. Почепцов пише із цього приводу: «Міфологізація спирається на точки уповільнення дійсності. Це минуле або майбутнє. Зовсім не випадково радянська дійсність спиралася на міфологізацію Жовтня 1917 року (минулої точки) і комунізм (майбутньої точки). Це “зупинені ситуації”, які можуть слугувати опорою для інтерпретації дійсності, що постійно змінюється. При цьому уповільнення зроблено суто штучно, тільки так можна загальмувати ситуацію для виробки в її рамках міфу» [146, с. 164]. Тобто, міфологічна свідомість сприймає актуальні політичні процеси як дещо похідне від минулого і майбутнього. В такий ситуації сучасність виступає лише своєрідним повторенням тих процесів та ситуацій, які вже мали місце (виражені сюжетом «Золотого віку»), і, одночасно, фундаментом для тих, які ще будуть протікати та відбуватися. Головний ефект специфічного відчуття часу носія міфу полягає в тому, що воно не залишає місця для прояву творчої волі та самостійної активності людини по зміненню певних політичних

процесів. Знаходячись під впливом політичного міфу, окрема людина чи колективний політичний суб'єкт мають або намагатися повторювати моделі поведінки, які походять від сакрального минулого або підкорюватися, в широкому змісті слова, велінню долі, тобто вже запрограмованому майбутньому, яке можуть «розшифрувати» та переластити у нормативну форму лише присвячені. Звичайно, міфологічна категорія долі в політичних процесах сучасності та минулого ХХ століття часто обґрунтована ідеологічно («побудова комуністичного суспільства», «Тисячолітній Третій Рейх», «глобальне утвердження демократії», тощо).

Міфологічна картина світу політики є телеологічно обґрунтованою, тобто цілеорієнтованою. Міф завдає набір певних мети і завдань, сенсів життя і діяльності соціально-політичної спільноти, чітко відповідає на питання «куди ми йдемо», «заради чого діємо». Мета і сенс в міфі надаються безпосередньо та однозначно в ототожненні особи з певним способом дії і стилем політичної поведінки, їх не треба шукати і розмірковувати над ними, як це буває в, наприклад, науці. «В міфі, - писав Е. Кассирер, - наші почуття перетворюються не лише на дії, акти, а на “твори”, які не дають згаснути почуттю саме тому, що у цього почуття є причина та ціль» [75]. При чому ціль в міфі, як правило, виражена в формі утопії, тобто певного ідеального суспільного-політичного ладу. Міфотворець творить образ досконалого суспільства, спираючись, по-перше, на політичні традиції даної спільноти, по-друге, на очікування та надії, які вже існують в суспільстві, тобто здійснює переніс бажаного у майбутнє. Телеологічна функція тісно пов'язана з генетичною (як і коли саме почалися дані процеси, як і коли в ньому почали діяти «герої» та «вороги») і з прогностичною (як розвиватимуться ці процеси та що станеться з існуючим ладом в залежності від того, хто буде перемагати у боротьбі).

Міф завдає певну ціннісну шкалу політичним процесам, суб'єктам, явищам, стосункам. В цьому полягає аксіологічна функція міфу. Підставою міфо-ціннісної системи є егоцентризм групового політичного суб'єкта-носія

даного міфу, інтереси його виживання і розвитку. В міфі знаходять своє вираження інструментальні та термінальні цінності та виправдання діяльності колективного носія міфу. Ряд вчених звертають увагу на те, що існують універсальні цінності (міфологеми та ідеологеми), які сповнюються певним змістом в контексті тієї чи іншої політичної міфології та ідеології і стають конкретними політичними цінностями, унікальними для кожної системи. Наприклад, М. Рокіч такими базовими цінностями вважав свободу та рівність, які в контексті кожної окремої ідеології мають більше чи менше значення. Український дослідник Г. П. Гребенник пише: «Наприклад, етимологія вказує на зв'язок між “лібералізмом” і “свободою” (liberty). Здається, що ідея свободи і є системостворюючою ідеєю лібералізму. Але це не зовсім так, оскільки сама по собі ідея свободи не є виключною власністю лібералізму <...> Складно уявити собі щось більш анти ліберальне, ніж фашистське трактування свободи. Проте воно є і по суті співпадає із консервативною настановою на вільний розвиток особистості в інтересах держави і нації. Лібералізм же своїм основоположним мотивом робить індивідуальну свободу» [37, с. 27].

Стабілізацію в міфологічній картині світу політики існуючого стану речей, виправдання і легітимацію системи влади і інститутів, які склалися, політичного курсу, який проводиться, і так далі, виконує ідеолого-прагматична функція. Політична міфотворчість виступає як метод латентного впровадження у колективну свідомість ідеологічних настанов в ціннісно-емоційній, образній формі. Ідеологія лише як раціональна конструкція недостатня для успішної реалізації політики. Як стверджує С. Московічі, «всяка політика, заснована на інтересах та розумі людини, особливо в масовому суспільстві, дивиться на факти крізь рожеві окуляри абстрактних економічних і соціологічних теорій, спотворює ці факти. І вона не бачить людину в повному обсязі, вона сліпа до його емоцій та почуттів, до його бажань і міфів. Свої власні ілюзії вона приймає за реальність. Створена і керуєма науковими моделями, така чітка, логічна влада годиться лише для купки філософів, вчених і державних діячів. Але для мас вона залишається чужою» [116, с. 60]. Для того,

щоб бути дієвою, будь-яка ідеологія має нести в собі формальні і змістовні характеристики міфу. Можна навіть стверджувати, що привабливість тієї або іншої ідеології певною мірою залежить від ступеня її міфологічності. Надання ідеології міфологічності спрощує сприйняття закладених в ній ідей і соціально-політичних настанов через зниження ступеня її аналітичності та абстрактності до певного рівня – такого, який буде інтелектуально сприйнятливим буденою свідомістю мас чи певного колективного об'єкта. Ще раз процитуємо С. Московічі: «Для того, щоб стати загальнодоступними, доктрини і теорії мають відмовитися від того, що є їх особливість: ланцюга розмірковувань, строгості мови. Для того, щоб прижитися, <...> ідеї обов'язково мають спроститися, факти та їх змістовна наповненість – згуститися, прийняти образну форму» [116, с. 62].

З даною функцією тісно пов'язана інша – функція інтеріоризації, відповідальна за перекодування масових, колективних цінностей та орієнтацій в індивідуальні. Засвоєні індивідом політико-ідеологічні міфологеми стають своєрідними світоглядними фільтрами в політичній психології індивіда, через які він пропускає всю сприйману інформацію, відкидаючи «невірну», «хибну» - ту, яка не вписується в сюжет вже засвоєного міфу, та приймаючи «вірну» - ту, яка логічно доповнює або підтверджує вже засвоєні міфологічні сюжети. Засвоєні кожним окремим індивідом міфи є надзвичайно консервативними елементами його світогляду, які надалі визначають вибір джерел інформації та їх оцінку, оціночну та поведінкову реакцію свого носія. Реалізація даної функції активізує одну з важливих категорій міфу, про яку вже було сказано вище – це відчуття долі. Носій міфу оцінює ті або інші політичні події як закономірні і неминучі, і тому не чинить спротив, але із готовністю підкорюється їм. Або навпаки – коли у засвоєні «світоглядні фільтри» потрапляє інформація, яка суперечить їх змісту, або носій потрапляє у ситуацію, яка не вписується в логіку його міфу або позначається як «негативна» чи «ворожа», він бурно проти цього реагує.

Одна з головних функцій сучасних політичних міфів – мобілізаційна.

Створюючи яскраві образи на базі загальних колективних відчуттів, міф заряджає людей ентузіазмом в колективній діяльності, вимагає повного самопожертвування заради досягнення цілей даної спільноти. Як помітив А. Л. Топорков, «політична міфологія надає людині сили подолання труднощів та надію на те, що всі позбавлення окупить щасливе майбутнє» [182]. В контексті виконання даної функції міф сприймається як єдина надія, яка наповнює колективну дію сенсом та заряджає її енергією. В такому дієвому політичному акті кожний окремих член даної спільноти відкидає особисті моральні і інтелектуальні міркування заради почуття захищеності у колективній єдності. Саме тому крах фундаментальних політичних міфів часто супроводжується кризовими суспільно-політичними процесами, бо лишає людей надії на розв'язання навіть простих соціальних та політичних проблем та взагалі відчуття соціального та політичного оптимізму.

Задля реалізації мобілізаційної функції міф також може бути направлений на розпалювання почуття страху, і це є не менш ефективним механізмом соціальної мобілізації, ніж обіцяння щасливого майбутнього та експлуатація почуттів надії. Адже відчуття страху паралізує волю людини, знижає критичність мислення та спонукає об'єднуватися навколо лідера чи політичної сили, яка обіцяє захист від загрози чи позбавлення від джерела страху. Звичайно, часто джерела страху та масштаби загрози значно загострюються та перебільшуються міфотворцями задля більшого мобілізаційного ефекту. Дослідники феномену страху і його ролі в суспільно-політичних процесах В. Е. Шляпентох та С. Я. Матвеева пишуть: «У демократичних та полу демократичних суспільствах страх використовується політичними діячами як один із засобів тиску на виборця. Звичайно, це зовсім не виключає для політиків можливості апелювати до катастрофічних настроїв та почуттю масового страху для служіння загальним інтересам і досягненню цілей, корисних для нації. У той же час завжди залишається актуальною небезпека експлуатації політиками цих страхів для “самообслуговування” в цілях, які несумісні із справжніми національними інтересами» [221]. Історія свідчить про

справедливість цього спостереження: зокрема, саме масові соціальні страхи та невлаштованість життя породили мобілізацію німців навколо націонал-соціалістичної партії, яка пропонувала рішучу програму дій; експлуатація почуттів страху перед ісламськими терористами спричинило масову мобілізацію американців навколо республіканської партії і дозволило Дж. Бушу Молодшому бути обраним президентом США на другий строк; страхи, породжені загрозою ядерної війни, мобілізували населення СРСР, США і їх європейських союзників навколо їх політичного керівництва на протязі майже 20 років. Отже, експлуатація страхів та надії на позбавлення від них є дієвим механізмом мобілізаційного потенціалу політичних міфів.

Кажучи про сучасні джерела масових страхів, треба відзначити такі їх групи: економічні (безробіття, бідність, загроза втрати власності та житла), соціальні (загроза кримінального насильства, страх самотності та ізоляції), політичні (тероризм, переслідування та розправа над опозицією, загроза міжнародних конфліктів, перш за все військових). Але головним, на нашу думку, індивідуальним та колективним страхом залишається загроза фізичного знищення, тобто біологічної смерті. У зьому зв'язку не випадковими представляється виникнення та масове розповсюдження апокаліптичних теорій, які пророкують скоре знищення всього людства. Корисність масового захоплення, чи навіть простого інтересу до таких теорій є очевидним для владних еліт: по-перше, тривожні та катастрофічні настрої спонукають маси об'єднуватися навколо політичного керівництва країни та охоче дозволяє йому виконувати будь-які програми та дії, які будуть спроможні переконливо заспокоїти маси; по-друге, страх фізичного знищення дуже ефективно відволікає увагу свого носія від усіх інших проблем. Відмітимо, що ряд дослідників (зокрема, С. Г. Кара-Мурза [70], В. Пульман [153], В. Е. Шляпентох [221] та ін.) вказують на таке глобальне зростання катастрофічних настроїв та стверджують, що відповідальність за це лежить на засобах масової інформації, які систематично нагнітають страхи. Це обумовлює виникнення та розвиток таких явищ, які негативно позначаються на

якостях політичних процесів: зокрема, створюється психологічне підґрунтя для масового звернення до радикальних ідеологічних та релігійних доктрин; відбувається загальна ірраціоналізація політичних процесів; зростають ксенофобських настрої та розвивається відповідно жорсткий стиль та характер міжнародних та суспільних стосунків.

Проте, якщо за допомогою міфу маси можна «налякати», то за допомогою міфу ж їх можна «заспокоїти». В цьому полягає анестезуюча, або компенсаторна функція міфу. Це функція втіхи і надії, відходу від об'єктивної реальності в світ уяви, який сповнений надіями і обіцянками дивного позбавлення від будь-яких, навіть найскладніших проблем. «В міфах, - пише Х. Кавтанджиєв, - ми реалізуємо свої підсвідомі мрії про велич не залежно від того, наскільки жалюгідне наше існування» [62, с. 36]. Значення компенсаторної функції міфу виявляється в створенні психологічного ефекту масових оптимістичних настроїв, віри у легке та швидке вирішення будь-яких проблем, які стоять перед даним колективом чи суспільством в цілому. В рамках цієї функції творяться сюжети, в яких стверджується істинність, корисність програми певної політичної сили, вихваляються моральні та професійні якості її представників, вимальовуються картини щасливого майбутнього. Відповідно, інші, конкуруючі політичні суб'єкти тією чи іншою мірою розглядаються як ті, хто помиляється, «вороги», люди другого сорту і т.п. Одна з крайніх ступеней реалізації даної функції – це масовий соціально-політичний протест, який приймає форму карнавалу. Таке можна було спостерігати, наприклад, в процесі «кольорових революцій» - публічні протести мали типову форму масового свята, яке було сповнено радісною надією на чудове перетворення країни на заможну, демократичну, «європейську» державу. При чому, у тих, хто протестував, не було раціональних підстав очікувати швидких та ефективних реформ з модернізації країн, але сила міфу стає більшою, ніж сила раціональності, тим більше в стані невлаштованості та нестабільності.

Отже, резюмуємо: сучасний політичний міф має синтетичний характер. В

своїй формальній структурі він містить як емоційні та поетико-художні образи, так і наукові факти. Змістовно міф ґрунтується на архетипах та стереотипах масової свідомості. Така формальна та змістовна структура дозволяє міфу слугувати відмінним комунікатором в громадянському і політичному суспільствах, політичним силам - пропонувати масам свою «картину світу», допомагати з'ясувати і оцінювати політичні події і дійових осіб, викликати ті або інші настрої, які втілюються у політичній поведінці. Політична міфологія виконує ряд важливих функцій, які відповідають за збереження цілісності і життєздатності колективних політичних суб'єктів.

2.2. Технологія процесів міфологізації та міфотворчості в політиці

Існують два способи виникнення політичних міфів: міфологізація політичних феноменів масовою буденною свідомістю і міфотворчість як штучне конструювання міфів. Під міфологізацією ми розумітимемо здатність та механізм свідомості інтерпретувати політичні феномени, наділяючи їх зовнішнім, символічним змістом. В такий спосіб політичні міфи виникають стихійно, в глибинах суспільства чи певних його групах. На відміну від міфологізації, міфотворчість є процесом цілеспрямованого впливу активного політичного суб'єкта на масову свідомість через продукування нових політичних інтерпретацій, настанов, цінностей, виражених символічно-емоційно.

Процеси міфологізації і міфотворчості тісно взаємодіють: створений цілеспрямовано міф неодмінно базується на певних стихійних міфах, які побутують у буденній свідомості мас. І навпаки, трапляється так, що комплекс штучно створених міфів впливає на суспільний настрій таким чином, що цей комплекс поступово стає частиною масової культури. Розглянемо детальніше ці два способи виникнення політичних міфів.

* * *

Міфологізація політичних феноменів індивідуальною та масовою буденною свідомістю є процесом, в основі якого лежить здатність та потреба

інтерпритації та осмислення політичних процесів, в якому задіяний суб'єкт, чи процесів, які мають для нього значення. Метою міфологізації є, по-перше, таке пояснення політики, яке вказує на місце та роль суб'єкта, дозволяє йому вписатися в архітектоніку соціально-політичної системи; по-друге, політико-міфологічна інтерпретація може бути продиктована потребою домінування, і тоді вона направлена на здобуття та освоєння більших владних ресурсів та досягнення вищих рівнів соціально-політичної ієрархії.

Міфологізуючи дійсність, свідомість приписує політичним феноменам символічне значення, наділяє їх ціннісно-емоційним змістом та зв'язує феномени одного чи декількох процесів у нові сюжети. Результатом міфологізації стають стихійні політичні міфи. Такі міфи, зазвичай, не мають визначеного автора – розгортаючись у масовій політичній свідомості як відповідь на актуальні політичні події, їх базові сюжети поповнюються все новими інтерпретаціями, подробицями, деталями. Коли такі стихійні міфи здаходяться в ужитку буденою свідомістю довгий час, вони стають частиною політичної культури спільноти та починають грати важливу роль у її розвитку.

Найбільш яскравим прикладом стихійної міфотворчості виступає національна міфологія як продукт історичної міфологізації оточуючого світу певним народом. Національна політична міфологія, яка спочатку формується в надрах колективного підсвідомого національного колективу, грає роль одного з основних державотворчих чинників. «Міфологія нації, - пише В. С. Полосін, – це образ іносказання її етичного ідеалу, її “крові” і “грунту”, це алегорична автобіографія нації» [143]. В цьому образі відбивається і історичний пантеон та славетна історія національних героїв, і ідеал організації життєвого простору нації, і органічна національній історії соціальна ієрархія.

Дослідник А. Н. Савельєв наводить таку структуру національної міфології:

- 1) архетип Великої Батьківщини-матері, що символізує походження і пизначення народу як макро сім'ї;
- 2) історія, абсолютизована як стрижневий сюжет всесвіту, і простір,

абсолютизований як географічний центр Всесвіту;

3) система символів, які за допомогою архетипічного ключа-еталону (образ Батьківщини-матері) розкодовують міфологізований колективний досвід («належне») і співвідносять з ним («бажане»);

4) архетип Надлюдини-прародителя (родоначальника національної еліти, заступника Героя), що втілюється в образі героя-надлюдини, що спирається на національну еліту і народні архетипи [157].

Важливо відзначити, що в процесі творення національної міфології беруть участь два основних суб'єкта: народ та еліта. Народ вкладає в міфотворчість нації зміст свого несвідомого – збережені в символах цінності та досвід предків, еліта – концептуальне бачення спільного майбутнього і набір значущих політичних образів, які застосовуються при розробці програм національного розвитку а потім продукуються у політичній рекламі, національних ритуалах, святах, тощо. Стійко відтворювана міфологія є основою утвердження та збереження національної ідентичності.

Як ілюстрацію до питання про міфоутворення розглянемо, наприклад, формування в політико-культурній традиції Росії міфу про «доброго царя», заснованого на архетипі «батька» і відбитого в стереотипі «добрий цар». Уява про «царя-батеньку» сформувалося ще на стадії становлення монархії в Росії і характеризується його укоріненістю в свідомості мільйонів росіян. Цим авторитарним по своїй суті міфом успішно користувалися багато російських самодержців, радянських лідерів, і продовжують користуватися президенти сучасної РФ [65]. «Добрим» цар (і ширше – голова Російської держави) уявляється тому, що безпосереднім господарем і мучителем селянина завжди був поміщик, тоді як цар був персоніфікацією далекої, і, як хотілося б вірити, більш справедливої влади. Розвінчання даного міфу через здійснення царем дій, які явно суперечили змісту міфу, призвело до падіння російської монархії.

Уявлення нації про свою історичну місію також безпосередньо визначає зміст міфів, які утворюються стійно. Сформулювати історичну місію може окремий політик, якщо йому вдасться відчутти та зрозуміти суспільні

очікування. Приклад тому – захват перед націонал-соціалізмом, що охопив німців, принижених і розорених умовами Версальського договору. Адже націонал-соціалісти пропонували рішучі заходи не лише по виходу з кризи, але і повернення імперської величі держави. «Вони [націонал-соціалісти], - відзначав видний дослідник німецького націонал-соціалізму М. В. Устрялов, - породження післявоєнної лихоманки, пореволюційної смуги» [191]. Нищівна поразка в двох світових війнах і розчленовування Німеччини надовго поховали імперські амбіції німців. Та все ж архетип «Великої Німеччини» не похований, але отримав інше втілення: нині Німеччина є великою державою з потужною, інноваційною економікою. Втім, є в ній немало людей, які ностальгують по військовій потужності рейху.

Іншим способом виникнення політичних міфів, як було зазначено вище, є їх свідоме виробництво, і міфи, створені у такий спосіб, використовуються як технологія управління буденною свідомістю.

У відомому сенсі публічна політика є міфологічним простором. Не випадковий вираз «політичний Олімп», який уподібнює політиків язичницьким богам Античності. Ця метафора виникла не на порожньому місці, адже олімпійські боги виконували цілий ряд «керівних» функцій. В кожного з богів була своя «зона відповідальності», з їх діяльністю греки пов'язували вирішення конкретних земних проблем. Пантеон античних богів на якийсь час був забутий. Проте поява масового суспільства зробила можливим своєрідне повернення до колишнього містичного сприйняття наділених нелюдською могутністю політичних лідерів. Масовизація суспільства, яка стала очевидною ще до кінця минулого століття (а відбулася ще раніше), виявила протиріччя між раціональними завданнями управління і міфологічною природою соціальної мобілізації. Міфологія буквально увірвалася у політику. Як пише німецький філософ і соціолог К. Мангейм, «вільно ширяючі або направлені на потойбічний світ сподівання раптово знайшли поцейбічне значення, стали сприйматися як ті, що реалізуються тут і тепер і наповнили соціальні дії особливою лютою силою» [109]. Виявилось, що управління неможливе без

містичної риторики, без міфотворчості. На те ж вказував С. Московічі, коли писав про те, що політика – це раціональна форма використання ірраціональної сутності мас [116, с. 65]. При цьому важливо зазначити, що політична міфотворчість – атрибут політичної системи і демократичних, і недемократичних держав, оскільки будь-яка влада потребує символів, які її уособлюють [158], [177].

Позначимо характеристики політичного міфу, які зумовлюються повсюдне використання цієї соціально-політичної технології:

- 1) Міф – жива і чуттєва реальність (носій міфу сприймає ціннісно-емоційні настанови, які стверджує міф, як дійсно існуючі елементи політичної реальності);
- 2) Коріння міфу ірраціональне (міф зароджується та функціонує у емоційно-чуттєвій сфері свідомості, здатності до уяви та фантазії);
- 3) Міф завжди тяжіє до простих формул і рішень (ця характеристика робить міф надзвичайно привабливим для буденої свідомості в процесі оцінки дійсності, прийнятті рішень, вибору моделі поведінки, тощо);
- 4) Міфологічний сюжет базується на певній активній дії (як правило, вона виражена сюжетом боротьби «добра» зі «злом», що робить міф захоплюючим для буденої свідомості);
- 5) Всі діючі персонажі, ситуації, явища і предмети в міфі можуть змінювати своє значення залежно від волі міфотворця (об'єктивна реальність завжди надає безліч фактів, які можуть компонуватися в різних варіаціях в тому чи іншому контексті та в залежності від цілей міфотворця);
- 6) Міф легко запам'ятовується і впізнається, оскільки оперує образами (чуттєві образи – складовий компонент буденої свідомості);
- 7) Сучасний політичний міф містить у собі наукові, раціональні компоненти, які «підкуповують» людину, додають міфіві достовірності;
- 8) Час міфу циклічний (викликає відчуття запрограмованого майбутнього та спонукає підкорюватися певним політичним подіям та процесам).

9) Міфологічна логіка не визнає можливості існування позбавленої індивідуальності, об'єктивної причини події або явища, і ставить на їх місце конкретну особу або групу, використовуючи опозицію «добро» - «зло» і, відповідно, «герой» - «ворог».

До речі, багато видатних психологів (З. Фрейд, Г. Лебон, Г. Тард, С. Московічі) звертають увагу на таку психологічну особливість більшості людей, як потреба у керівництві – саме цю роль бере на себе «герой». Доповнимо останнє твердження аргументом Е. Кассирера: людина не може жити без так званої «соціальної магії» та без «магів»- спеціалістів, які здатні суттєво перетворювати життя соціуму своїми «магічними» діями [75].

Отже, всі вище перелічені риси політичних міфів зумовлюють їх повсюдне використання в процесі політичної боротьби і реалізації влади.

Тепер визначимо, якою схемою керуються міфотворці при конструюванні міфу.

Етапи створення міфу. Оскільки ми визначили, що міфотворчість – це процес суто раціональний і прагматичний, то на першому етапі створення міфу розробляється раціональна концепція міфу. Вона, в свою чергу, включає, по-перше, з'ясування, яке саме емоційне відношення треба викликати стосовно політичного феномену, який міфологізується. На цій підставі обираються певні ціннісно-емоційні образи, які компонуються в міфологічний сюжет. Далі йде відбір наукових фактів, які обґрунтовують розроблювану концепцію. Окрім правдоподібних фактів своєї концепції, дієвий міф повинен опиратися на конкретну традицію, яка існує в суспільстві. «Неможливо, - пише В. В. Ферсович, - впровадити у суспільну свідомість найдосконаліші життєві цінності, протиставляючи їх традиційним» [193]. Тобто, як правило, нові міфологічні сюжети розроблюються на основі ціннісних культурних настанов цільової аудиторії та часто спираються на загальноприйняті ціннісні погляди та уподобання. Тобто, в підсвідомості вже закладені міфологічні підстави, тому міфотворець, безумовно, має враховувати контекст соціокультурного комплексу, в якому він діє.

Другий етап – підбір архетипу, який дозволить забезпечити життєздатність і функціональну силу нового міфу. Власне, технологічна значимість політичного міфу визначається його здатністю викликати з глибин колективного підсвідомого на поверхню актуальних політичних процесів той архетип, який дозволить завдати певний мотив діяльності. Ефективні політичні міфотворці завжди апелюють до архетипів, оскільки це є, як зазначив М. Еліаде, єдиним вірним способом доторкнутися до сакраментальних глибин суспільного підсвідомого, людської душі, та вплинути на них [224, с. 119]. Саме через те, що апеляція до архетипічних глибин підсвідомості є найбільш ефективним механізмом мотивації (оскільки реципієнт вважає свій настрій та поведінку суто власними), невідповідальне використання архетипічних образів у процесі міфотворчості, особливо у нестабільних, популістських, недемократичних системах може призводити до ряду негативних наслідків. Зокрема, про це пише С. А. Гусева: «По-перше, актуалізація архетипічних моделей створення політичного міфу забезпечує ефект “зараження” та породжує певний тип діяльності людей, зокрема специфічну модель свідомості та поведінки, яка протиставляє раціональній ідеї однорідного і універсального політичного миру дихотомічну систему міжособистісних орієнтацій <...> По-друге, тип політичної свідомості, який формується в таких умовах, відрізняється нерозвиненістю індивідуальної самоідентифікації, крайньою мірою стереотипізації історичного досвіду, орієнтацією на безкомпромісність і конфліктне розв’язання проблем. По-третє, завдяки артикуляції архаїчного, може бути породжений певний тип комунікації, який відповідає архаїці» [49].

На третьому етапі підбираються ритуали як формалізовані дії, які мають символічне значення і покликані регулярно підтверджувати і укріплювати соціальний порядок, який стверджується у міфі. Всі найбільш значимі ритуали мають процесуальну структуру, яка містить у собі три етапи. Перший етап ритуалу - це відділення учасників ритуалу від їх побутової, рутинної повсякденності. Другий - поміщення їх в певні незвичайні, екстремальні для їх фізичного та, найголовніше - емоційного стану умови. Цей

центрального етапу ритуалу опирається на використання процесуальних символів, які через інтенсивне емоційне навантаження переносять сенси колективних дій в свідомість кожного з учасників ритуалу. Нарешті, відбувається повернення в повсякденність, але в якості «посвячених». Таким чином, ритуал виступає найважливішим способом колективного навіювання [170].

Першочерговий соціально-політичний сенс цього навіювання полягає в посиленні колективності, групової згуртованості. Механізм здійснення ритуалу дозволяє формувати і маніпулювати ціннісною орієнтацією його учасників через залучення їх до колективних акцій інтенсивної групової взаємодії і взаєморозуміння. Політичний ритуал виступає як би драматичною версією передачі і укріплення міфу, вживлення його в свідомість своїх учасників. Можна стверджувати, що ритуал забезпечує міфу існування в колективній свідомості. Повторюючись час від часу у тій самій формі, ритуал формує і закріплює політичну ідентичність учасників.

Зазначимо, що завдяки своєму структуруючому потенціалу політичний ритуал також служить незамінним засобом управління соціальними конфліктами. Як і в минулі епохи, сучасні політичні ритуали надають агресивним настроям мас і окремих груп і політичним конфліктам більш упорядкований характер, допомагають зняти гостроту напруги масового незадоволення, тим самим стабілізуючи соціально-політичний лад. Учасникам ритуалу в ідеально-типовій формі пояснюються їх соціально-політичні ролі і відповідні моделі поведінки. Притаманний ритуалові момент повторення стандартизованих дій привносить зрозумілість, а відтак - і заспокоєння у масову свідомість, звільняє людину від тягаря особистої відповідальності, особливо у кризові часи соціально-політичного розвитку. Для мас політичні ритуали виступають важливою формою політичної естетики, тобто естетики пошани та прославлення центральної, системостворюючої політичної сили та її конкретних героїв, які у сюжеті міфу гарантують збереження існуючого ладу та його стабільний розвиток. Для політичної еліти ритуали виступають

ефективним засобом підтримання емоційного консенсусу і стабільності у суспільстві.

Треба відрізнати політичні ритуали, які відповідають своєму поняттю і є стратегічно ефективними, від політичних псевдо ритуалів, які позбавлені вищезазначеної структури і тільки за формою відтворюють ритуальні дії. В політичному сенсі такого типу ритуали слугують лише тимчасовим фасадом для інших політичних акцій – як правило, спрямованих на відволікання уваги своїх учасників від існуючих проблем, які потребують вирішення, але не будуть вирішені найближчим часом. Прикладом є ритуали полудемократичних та тоталітарних політичних систем. Там особливо поширені яскраві та масштабні по кількості залучення учасників театралізовані ритуали (демонстрації, військові паради, спортивні свята і т.п.), оскільки вони посилюють одноманітність, монументальність і колективізм тоталітарного способу державного буття. В демократичних режимах політичні ритуали також є політичною технологією, але широко використовують в першу чергу естетичні можливості новітніх засобів масової інформації та орієнтовані на закріплення моделей упорядкованої конкуренції. У цьому сенсі головним ритуалом демократії є процедура виборів.

Нарешті, коли пройдені попередні етапи, підбирається методика впровадження нового міфу в масову свідомість. Для цього може використовуватися весь арсенал методів, які пропонуються інститутами масової культури, перш за все засобами масової інформації, які слугують основним джерелом інформації в сучасному суспільстві. Роль засобів масової інформації в створенні політичної міфореальності складно переоцінити. Французький соціолог А. Моль писав про ЗМІ: «Вони фактично контролюють всю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу, поляризують таким чином все поле культури. Те, що не попало в канали масової комунікації, у наш час майже не впливає на розвиток суспільства» [115]. Або, як писав Е. Ноель-

Нойманн, «шанси неповідомленого стати частиною дійсності, яка сприймається сучасниками, мінімальні» [121]. Але й та інформація, яка сповіщається, часто є спотвореною, переробленою згідно із суб'єктивною політичною доцільністю: події мізерного порядку гіпертрофуються в події світового значення, а події світового значення при необхідності ставляться у один ряд з прогнозом погоди [58].

ЗМІ використовують ряд методичних прийомів, які дозволяють успішно конструювати нову реальність, яка носить суто міфологічний характер [70], [82], [209; с. 42-56], [219; с. 203-294]. Основними такими прийомами є:

- фабрикація фактів - штучно створені уявою міфотворців «факти» дійсності, яких насправді не було. Цей прийом застосовується лише тоді, коли в принципі дуже складно або неможливо перевірити та спростувати дану «інформацію»;

- штучний відбір подій реальності для повідомлення - міфотворці виривають із загального контексту та повідомляють лише про ті події та деталі процесу чи особи, які створюють їх потрібний образ; відповідно, те, що не вписується в нього, не потрапляє в ту частину інформаційного простору, який контролюється даним міфотворцем;

- використання маніпулятивної семантики - відбір та використання у повідомленнях слів та виразів, які визивають певну емоційну реакцію: наприклад, позитивну реакцію визиватимуть слова, які означають значущі цінності даного колективного політичного суб'єкта, слова, які вноситимуть у масову свідомість заспокоєння через своє значення та сталі позитивні асоціації; негативну реакцію, відповідно, визиватимуть слова та вирази, які у масовій свідомості асоціюються із ключовими ідеями «ворожої» спільноти і т.п.;

- спрощення і спереотипізація - при повідомленні інформації ЗМІ фізично не можуть та не ставлять за мету передати всі подробиці та деталі політичного феномена, про який оповіщається. Навпаки, вони виділяють у ньому те «суттєве», що необхідно знати споживачеві. Результатом застосування цього методу стає формування у свідомості аудиторії сталих, типізованих

образів того чи іншого політичного феномену та відповідної емоційної та поведінкової реакції на нього;

- дроблення і терміновість – цілісний блок інформації про певний політичний феномен розбивається на окремі фрагменти із тим, аби ускладнити для споживача його комплексне сприйняття та освідомлення. Одночасно, в інформаційний простір викидаються все нові та нові повідомлення, які визначаються даним ЗМІ як термінові та важливі. Часте оновлення череди «термінових» повідомлень створює загальну хаотичність інформаційного простору, що не дозволяє споживачам адекватно ранжувати політичні феномени за їх значимістю;

- сенсаційність – повідомлення про події, яким ЗМІ надає надзвичайно важливе, унікальне значення. Сенсаційне повідомлення дозволяє сфокусувати на де-який час увагу споживачів інформації та майже повністю відволікає їх від інших подій;

- твердження та повторення – прийом, близький до стереотипізації, покликаний сформулювати у свідомості споживача сталого образу того чи іншого політичного феномену. Це досягається через багаторазове повторення в ЗМІ простих за формою і змістом тверджень – вербальних формул, в яких надається визначення чи оцінка ти чи інших феноменів, часто не підтверджена та не доведена;

- «інформаційний шум» - трансляція маси дрібних, яскравих повідомлень, як правило, низького інтелектуального рівня, які покликані відволікати увагу споживача від інших подій. Змістом таких повідомлень зазвичай бувають різноманітні плітки про особисте життя відомих публічних осіб, скандали і т.п.

Таким чином, результатом використання маніпулятивних медіа-технологій стає штучно створена з фрагментів об'єктивної політичної реальності міфологічна картина світу політики, якою живе масова свідомість.

Резюмуємо: у відповідності із способом виникнення політичні міфи

поділяються на ті, що виникають спонтанно і ті, що створені цілеспрямовано. При цьому політичні міфи, що стихійно зародилися в надрах суспільства, викристалізуються впродовж довгого часу і передаються з покоління в покоління. Вони дуже життестійкі і володіють величезною мобілізуючою і об'єднуючою силою. Їх ігнорування або деконструкція призводить або до неефективності конкретної політичної сили (при ігноруванні) або до перебудови і кардинальних змін всієї політичної системи суспільства (при розвінчанні). Значна частина політичних міфів є технологічним продуктом міфотворчості політичних сил, який використовується як ефективний засіб управління буденною свідомістю мас.

Висновки до розділу

Міфологізація масової свідомості та високий попит на використання механізмів політичної міфотворчості стають характерними ознаками сучасних політичних процесів. Попри ствердження раціоналізму у майже всіх сферах суспільно-політичного життя з кінця XVIII століття, політична практика сучасності доводить непозбутність механізмів міфологізації та міфотворчості оточуючої політичної реальності.

Механізм процесів творення міфів у політичному процесів розкривається через структурно-функціональні характеристики сучасних політичних міфів. Так, формальна структура міфів включає в себе ті ж самі компоненти, якими користується буденна свідомість для інтерпретації та освоєння політичних феноменів. Цими компонентами є ціннісно-емоційні образи та символи, наукові факти, художньо-естетичні образи. Така форма робить міф надзвичайно привабливим та ефективним засобом пояснення політики. Роблячи її доступною для масового розуміння, політичні міфотворці «допомагають» масам та їх окремим групам знайти своє місце у ній та діяти відповідним способом. Структура змісту міфу включає в себе архетипічний та стереотипічний рівні, які наділяють міф специфічною енергетикою та силою дії. Така загальна структура зумовлює унікальну поліфункціональність сучасних політичних міфів, яка,

зрештою, спрямована на збереження та посилення колективного політичного суб'єкту, а також на успішне досягнення їм цілей свого існування.

В сучасних політичних процесах одночасно відбуваються стихійна міфологізація політичних феноменів масовою свідомістю та власно міфотворчість як цілеспрямований технологічний процес створення міфів. Цей процес має ряд послідовних етапів, основними з яких є: конструювання загальної концепції міфу, підбір фактів, які її обґрунтовують, підбір архетипічної основи, розробка відповідних ритуалів та впровадження міфу у масову свідомість за допомогою ЗМІ та інших інститутів масової культури.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИКО-МІФОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ: АНАЛІЗ ДОСВІДУ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячений аналізу практичного вживання технологій політичної міфотворчості у потужних політичних системах Радянського Союзу та США, а також у сучасній Україні. Такий вибір автора зумовлений тим, що, по-перше, політико-міфологічні системи СРСР та США представляють собою великі, технологічно складні комплекси, які завдавали напрямок розвитку глобальних політичних процесів на протязі майже всього ХХ століття. Великий науковий інтерес в цьому зв'язку викликає вивчення завершеної системи ідеологічної міфотворчості у СРСР, яка наочно демонструє зв'язок динаміки та напрямів розвитку процесів політичної міфотворчості та власно політичної системи. Приклад міфотворчості США як країни-переможниці «холодної війни» та лідера сучасних міжнародних відносин дозволять виявити засади ефективного впливу міфотворчості на посилення політичної системи та допоможе розкрити зміст міфологем, покладених в основу їх глобальної зовнішньополітичної доктрини. Нарешті, ми не можемо обійти увагою базові політичні міфи сучасної України та маємо проаналізувати їх вплив на протікання транзитивних процесів, які відбуваються в нашій країні.

3.1. Політична міфологія радянської епохи

Вивчення засад політико-міфологічної реальності колишнього Радянського Союзу, саме з якого Україна вийшла у своєму остаточному, сучасному вигляді, постає достить актуальною науковою необхідністю. Як слушно зазначає Ю. Ж. Шайгородський, «злам ціннісної системи, яка за багато років свого існування набула ознак “раціональної”, актуалізує міфологічну складову масової свідомості, що прагне опертися на ірраціональні сили <...> Досить швидко було дискредитовано комуністичну ідеологію як раціональну конструкцію. Разом із тим, її міфологічна складова й досі використовується в

політичній міфотворчості. Міфологічні складові комуністичної ідеології продовжують своє життя в структурі нових і, здавалося б, далеких від неї ідеологічних доктрин сучасної України» [216]. Або, як зауважив інший український дослідник Ю. Соболев, «Україна в економічному, соціальному та ментальному планах у пострадянський час залишається по суті заповідником *советизму*. І це проявляється у всьому: від топоніміки - до економіки, від історії - до шоу-бізнесу» [165]. Насправді, радянська епоха залишила глибокий відбиток на історичних долях та світогляді населення республік, які входили до складу Радянського Союзу.

В ході свого становлення, розквіту і занепаду радянська система породила безліч ідеологічних політичних міфів, що склалися в розгалужену систему політичної міфології, яка формувалася історично, ідеологічно відображаючи епохальні зрушення радянського ладу. Розділ присвячений аналізу стрижневих ідеологічних міфів основних етапів розвитку СРСР.

Революційні політичні міфи.

Міф про пролетаріат. Після перемоги «соціалістичної» революції і приходу до влади більшовиків було суттєво міфологізоване поняття «пролетаріат» і його влада, яка мала назву «диктатура пролетаріату». Ці ключові категорії марксистського учення не знаходили в Росії матеріальної субстанції. Річ у тому, що пролетаріат в його класичному марксистському розумінні в Росії був вкрай малочисельний і малосвідомий знову ж таки в марксистському розумінні, оскільки зовсім нещодавно відокремився від селянства і не мав серйозного досвіду участі в політичному житті країни. Проте сам образ свідомого, прогресивного пролетарія-революціонера, класу-гегемона, був критично необхідний новій владі, яка виходила з того, що російський пролетаріат є передовим загonom світової революції. «Потрібний був новий революційний міф, - писав Н. О. Бердяєв, - І міф про народ був замінений міфом про пролетаріат. <...> Сталося як би ототожнення російського народу з пролетаріатом, російського месіанізму з пролетарським месіанізмом» [11, с.

88-89]. Що стосується «диктатури пролетаріату», то сутність міфологічної підміни цього поняття полягала в тому, що реальну владу здійснював не клас, а партія, яка діяла від його імені. У своїй роботі «Держава і революція» В. І. Ленін підкреслював, що в перехідний період, який і є періодом диктатури пролетаріату, відбувається, по-перше, перетворення пролетаріату на панівний клас Росії, і, по-друге, завоювання демократії [95, с. 76]. Прошарок пролетарів і незаможного селянства незрівнянно ширше за клас буржуазії, і система, в основу якої покладений принцип диктатури більшості, є реально демократичною на відміну від буржуазної системи, в основі якої – диктатура меншості над більшістю (буржуа над пролетарями).

Після повалення ворожого класу буржуазії слід було приступати до будівництва нової, радянської системи. Ось тут стає зрозумілим призначення міфу про диктатуру пролетаріату: він був покликаний завуалювати диктатуру партії. Відсутність сильної політичної волі і децентралізація влади призвели б до повного хаосу і розвалу країни, що і почалося відразу після революції (містечкові розбирання сіл і повітів, утворення ряду автономних урядів). Більшовики ж, володіючи потужним державним інстинктом, були маленькою, закритою, але добре організованою партією і змогли приборкати ці деструктивні процеси нещадним державним терором, тоді як сам пролетаріат і селянство проявляли себе часом анархічно, що і виразилося в понятті «загроза дрібнобуржуазної стихії», яким часто оперував В. І. Ленін в період громадянської війни.

Отже, «пролетаріат» повалив буржуазний лад, але направляти будівництво і розвиток нової системи була покликана партія. І раз вірна передумова про те, що більшовицька партія – це авангард робочого класу, то вона як би отримувала абсолютний мандат довіри з боку більшості населення.

Вельми показове, що позитивний міфологічний образ пролетаря активно використовується в політичному дискурсі сучасних політичних партій України центристської, ліво-центристською та лівої орієнтації. Зокрема, в програмі «Партії Регіонів» зазначено, що «фундаментом Партії регіонів, її кадровим

ядром, соціальною опорою є люди труда, чиїми зусиллями твориться новітня українська історія, укріплюється держава та суспільство» [149]. Партійці кажуть про те, що «нашу економіку робить та розвиває Людина Труда – та, що працює на заводі, укладає дороги, зварює конструкції будівель <...> Саме її трудовими руками створюються блага» [3]. Традиційно, у своїй агітації та програмах звертаються до образу чесного, але скривдженого робітника КПУ [148], СПУ [151], ПСПУ [150] і ін. Радянський міф про пролетаріат в сучасних українських умовах набуває нового підживлення з причин гальмування повноцінних ринкових та соціальних реформ, що призводить до соціальної незахищеності та перманентного порушення прав людини в сфері трудового законодавства.

Міф про комунізм. Метою суспільного розвитку, кінцем рабства і експлуатації представлявся комуністичний устрій, під яким розумівся справедливий суспільний лад, де кожен працює в міру своїх можливостей, отримуючи стільки ресурсів, скільки йому необхідно, де люди рівні і вільні. Мета ця була настільки близька російському народові, настільки відповідала духу «землі» і «волі», що була гідна будь-які жертви.

Комунізм трактувався як кінець історії, рай на землі. Ця ідея чітко виражена Й. В. Сталіним: «Царство праці можна створити зусиллями самих трудящих, царство праці потрібно створити на землі, а не на піднебінні» [173, с. 48]. Ймовірно, це було пряме посилення на відому думку Ф. Енгельса: «Християнство, як і соціалізм, зверталось з вістю про грядуще позбавлення від пригнічення бідняків, але воно обіцяло позбавлення в потойбічному світі, а соціалізм – в перетворенні суспільства на землі» [207, с. 62]

Поважно відзначити: утопічні ідеї загального щастя найсильніше захоплюють людей, коли життя переповнюється позбавленнями і невлаштованістю. На це прямо вказував П. О. Сорокін: «Для успіху таких (комуністично-соціалістичних) ідеологій необхідно дві умови: 1) різке, значне зростання дефіцитного або порівняльного голодування мас, при неможливості задовольнити його іншими способами; 2) існування майнової диференціації в

країні. Чим різкіше будуть обидві умови, тим підйом успіху комуністично-соціалістичної ідеології буде швидший і сильніший, тим легше вона щепитиметься до голодних, тим більше буде її успіх» [168, с. 379]. Тобто, чим важче життя, чим бідніша його матеріальна база, тим більш привабливі напівфантастичні картини казкового майбутнього. Тут не складно відстежити очевидну кореляцію між християнством, яке виникло в середовищі бідних прошарків римського плебсу і комунізмом – ідеологією «принижених і ображених», яким «нема чого втрачати, окрім своїх ланцюгів». Для таких людей просто необхідне звільнення від гнітючої, сумної дійсності, віра в прорив за її межі, в світ більш справедливий і затишний.

Треба також відзначити, що важливою рисою російської самосвідомості є її схильність до глобальних узагальнень і пильна увага до віддаленого майбутнього (будь то «царство Боже» або «комунізм»). «Росіяни більш, ніж інші народи, - вважає політолог В. Б. Пастухов, - не можуть жити без бачення цілісної картини світу і великої історичної мети <...> За своєю природою російський марксизм ближчий не до теорії, а до великих світових релігій і стоїть в одному ряду з християнством, іудаїзмом, ісламом, буддизмом і конфуціанством» [136]. На це вказує також Ф. Герліх. Він звертає увагу на те, що хоча в теорії марксизм уникає моральних оцінок, але експлуататори і ті, кого експлуатують, відображають давній мотив протистояння добра зі злом, грішників і праведників. Пролетаріат стає месією, який рятує світ від «мерзотного» капіталізму. Здатність до визволення, спасінню надається вірою в прогрес. Таким чином, на зміну християнській вірі в Ісуса Христа в марксизмі приходять віра в прогрес, а Боже одкровення замінюється «передбаченням» на основі матеріалістичних законів розвитку суспільства [22]. Таким чином, марксизм – це своєрідне світобачення, яке забезпечувало відносну стабільність світогляду радянської людини саме за рахунок здатності все пояснити і сформулювати головну мету суспільного розвитку.

Міф про комунізм як головну ціль суспільного розвитку зазнав значних змістовних змін на протязі радянської епохи. Якщо на перших етапах міф мав

сакральне, ідеалістичне наповнення, то з хрущовських і особливо брежнєвських часів він набув матеріалістичного наповнення, оперував образами споживання, підмінив пафос міфологем всесвітнього братерства і рівності трудящих міфологемами товарного достатку. У горбачовські часи образ комунізму спочатку наповнюється соціал-демократичною фразеологією, а згодом він проголошується неспроможною ідеологічною конструкцією. Проте, деяка кількість громадян пострадянських республік ще й досі живуть вірою у комунізм як насправді справедливий суспільний устрій. Ця віра у міф частково повертається, перш за все, у результаті дискредитації міфу про демократію та міфології ринкової економіки.

Політичні міфи громадянської війни

Громадянська війна, яка відбулася в Росії в 1917-1920 роках, була істотно міфологізована радянською історіографією. Основні міфи будувалися на класовій основі: білогвардійці були монархістами, які воювали за відновлення влади царя, поміщиків і капіталістів; Червона Армія складалася з робітників і селян, тоді як Біла армія складалася з царських офіцерів і куркульських «синків».

Перший міф спрощував для населення образ ворога, адже монархія залишила по собі недобру пам'ять. «Ходинка», «Кривава неділя», «Ленський розстріл», распутинщина, зрада і корупція в тилу, тяжке положення мільйонів на фронті в роки Першої світової війни і багато що інше породили ненависть населення до монархії Миколи Другого. Селяни категорично не хотіли повернення поміщиків.

Тому, кажучи про загрозу повернення до монархії, більшовики грали на соціальних відчуттях народу.

Біла армія, чорний барон

Снову готують нам царський трон!

– стверджували слова поширеної тоді в середовищі червоноармійців пісні

"Червона Армія всіх сильніша".

Проте, монархістів в середовищі Білої армії було не так вже багато, і вони не займали провідної позиції. Члени білих урядів представляли широкий спектр політичних переконань і в більшості своїй були не схильні нав'язувати країні політичний устрій без загальнонародного волевиявлення. Відомий діяч Білої армії генерал Слащов-Кримський писав, що по своїх політичних переконаннях ця армія була «мішаниною кадетствующих і октябриствующих верхів і меньшевицько-есерствующих низів» [68, с. 293].

Другий основний міф часів громадянської війни – про те, що Червона Армія, яка складалася з робітників і селян розгромила Білу, в якій воювали професійні військові, «біла кість» і «блакитна кров», - повинен був переконати, що більшовицька влада виражала інтереси народу, а білогвардійці воювали з народом. Така загальна концепція породила героїчні міфи про народних командирів РСЧА В. І. Чапаєва, Н. А. Щорса, С. М. Будьонного, А. Я. Пархоменко, Р. І. Котовського, К. Е. Ворошилова і багато інших. Про них склалися пісні, знімалися фільми (зокрема, фільм «Чапаєв» став знаковим в романтизації подій часів Громадянської війни), писалися повісті і романи. Цікаво, що романтичний міф про Громадянську війну підтримувався впродовж всієї радянської епохи (пригадаємо фільми «Червона площа», знаменитий серіал про «невловимих месників», «Свій серед чужих, чужий серед своїх»). Він грав роль легендарного початку великого шляху робітничо-селянської держави.

Проте, достовірним історичним фактом є те, що велика кількість офіцерів царської армії не прилучилася до «білих». Значна їх частина, по різним даним – від 50 до 70-80 тисяч знаходилося на службі в Червоній армії [63]. Зокрема, на службі Червоної армії перебували колишні царські офіцери і генерали А. І. Єгоров (був начальником Штабу і Генштабу РСЧА, один з перших маршалів СРСР), А. А. Брусилов (очолював Особливу нараду при головнокомандуючому всіма озброєними силами Радянської Республіки), М. Н. Тухачевський (радянський військовий діяч, який вніс значний вклад до

організації Червоної армії, маршал Радянського Союзу) та інші. Проте, ці воєначальники не були героїчно міфологізовані унаслідок недоречної для ідеології біографії, зокрема, багато з них мали дворянське походження.

Також слід зазначити, що одним з ворогів більшовиків стала Церква. Більшовики резонно розсудили, що двом богам служити не можна, і тому вели жорстоку боротьбу з Церквою і релігією.

Аби будувати нове комуністичне суспільство, яке не мало жодного коріння у минулому, треба було здійснити повне перезавантаження свідомості широких верств населення. «Релігія - це опіум народу» – ці Марксові слова стали гаслом і основою атеїстичної пропаганди радянської влади. «Релігія є одним з видів духовного гніту, що лежить скрізь і усюди на народних масах, задавлених вічною роботою на інших, нуждою і самотою. <...> Релігія – рід духовної сивухи, в якій раби капіталу топлять свій людський образ, свої вимоги на скільки-небудь гідне людини життя» [96, с. 53], - писав В.І. Ленін в роботі «Соціалізм і релігія».

20 січня 1917 року був прийнятий Декрет про відокремлення школи від держави і держави від церкви. Боротьба з церквою супроводжувалась закриттям храмів, гоніннями на священиків, конфіскацією церковного майна. Дані дії викликали бурхливу реакцію Церкви, яка підігрівала антибільшовицькі повстання, підтримувала білий рух і війська інтервентів. Внаслідок такої політики з боку Церкви і потужної антирелігійної пропаганди більшовиків перша втратила свій вплив на розум населення, а комуністична партія закріпила за собою монополію на духовне життя суспільства.

Але більшовики не зруйнували, а навіть укріпили головну особливість релігії – саму здатність одухотворити світ священним сенсом. Вони творили квазірелігійний культ, в якому були всі атрибути церковного. «Тому вони і захопили народ, - пише С. Г. Кара-Мурза, - і навіть індустріалізація була в Росії типовим релігійним подвижництвом на зразок немислимого по пристрасті і творчості будівництва соборів в середньовічній Європі» [68, с. 322]. Таку ж думку наводить і Д. О. Місюров: «Схема ідеологічного впливу і цілі держави і

церкви збігаються. Так, наприклад, механізм ідеологічного впливу у християнстві і ідеологічній політиці СРСР один і той самий» [113, с. 43]. Містична віра у месіанське покликання фундаментального перетворення світу стала ґрунтом комуністичної ідеології.

Політичні міфи періоду після громадянської війни і міфи сталінізму

Політичний міф про партію. Після перемоги більшовиків в громадянській війні настав час творити нову політичну систему, яка, як ми вже відзначили, повинна була явити світу досі небачену пролетарську демократію. Проте ні маси, ні робітничий клас як «гегемон революції» не могли безпосередньо виконувати владні функції. Цим від їх імені покликана була займатися партія як передовий загін робітничого класу та вища форма класової організації. В. І. Ленін писав: «Ми, партія більшовиків, Росію переконали. Ми Росію відвоювали — у багатих для бідних, у експлуататорів для трудящих. Ми повинні тепер Росією керувати <...> Щоб керувати, треба мати армію загартованих революціонерів-комуністів, і вона є, вона називається партією» [97]. Ролі авангардної партії в радянській ідеології і офіційній історіографії надавалося найважливіше значення, оскільки саме партія стала ядром всієї політичної системи держави, матрицею, по якій здійснювалося державне будівництво в Радянській Росії. Міф про те, що партія – «розум, честь і совість нашої епохи», обслуговував ідею мудрого колективного керівництва і служив виправданням монопольного права на владу. Даний міф ретельно культивувався впродовж всієї радянської епохи, був центральним міфом в системі всієї радянської політичної міфології.

Стрижнем конструкції даного міфу була іконографія Вождя - В. І. Леніна. Після смерті Вождя його сакральна сила передалася його дітищу – Партії, яка здійснювала ленінський проект побудови комуністичного суспільства. Партійні міфотворці прагнули ототожнити ім'я Леніна з партією. У поета В. Маяковського це вийшло краще всього: «Партия и Ленин – близнецы-братья. Кто более матери-истории ценен? Мы говорим Ленин – подразумеваем партия,

мы говорим партия – подразумеваем Ленин».

Тому не випадково на смерть Леніна робітничий клас Радянського Союзу відреагував об'єднанням навколо ленінської партії. Й. В. Сталін над труною В. І. Леніна від імені ленінської партії більшовиків проголосив клятву: «Товариш Ленін заповідав нам тримати високо і зберігати в чистоті велике звання члена партії. Присягаємося тобі, товариш Ленін, що ми з честю виконаємо цю твою заповідь! <...> Товариш Ленін заповідав нам зберігати єдність нашої партії, як зіницю ока. Присягаємося тобі, товариш Ленін, що ми з честю виконаємо і цю твою заповідь!..» [174, с. 50]. Так він перетворився на вірного, пізніше єдино вірного продовжувача справи В. І. Леніна. І в подальшому формула «вірного ленінця» стала обов'язковою частиною титулу генеральних секретарів КПРС.

Міф про пролетарську партію підтримувався кадровою політикою: при прийомі в партію перевага віддавалася робочим перед бідними селянами, бідним селянам перед середняками, всьому селянству перед службовцями і інтелігенцією. Наявність у складі ЦК партії видатних робітників і селян, Героїв соціалістичної праці як би підтверджувала акцент партії на людях праці. У пізній період свого існування КПРС особливо турбувалася іміджем всенародної партії, що виразилося у гаслах «Народ і партія єдині!», «Блок партії і безпартійних».

Імідж істинно всенародної партія мала і завдяки результатам виборів у вищий законодавчий орган, підтверджуючи, що «радянська влада – влада трудящих». В умовах однопартійності вибори зводилися до важливого політичного ритуалу: народ своєю переважною явкою (96 - 99%) на вибори у Верховну Раду СРСР і республік, в місцеві ради формально надавав легітимного характеру монопольної влади комуністичної партії.

Іміджу народної партії сприяло планомірне розширення складу комуністичної партії – до 1986 року КПРС налічувала більше 20 мільйонів членів [64, с. 45]. Масовість повинна була служити основою міфу про демократичність. Якщо враховувати кількість членів сімей комуністів, то дійсно виявлялося, що велика частина радянського народу так чи інакше

відчувала свою приналежність до цієї супер-організації, яка не мала аналогів в світовій історії.

Даний міф був покликаний приховувати реальний механізм здійснення влади. Річ у тому, що до здійснення вертикалі партійної влади партійні маси не мали безпосереднього відношення та не могли реально вплинути на прийняття рішень. Владу здійснювала партійна номенклатура – звільнені партійні працівники, «апаратники», які засідали в райкомах, міськкомах, обкомах, ЦК республік і ЦК КПРС. Вся повнота влади концентрувалася в Політбюро ЦК КПРС (ледве більше 20 чоловік). Провідна роль належала першому (генеральному) секретареві ЦК КПРС, чий культ традиційно розроблявся пропагандистським апаратом. З часів Л. І. Брежнєва сталося остаточне зрощення партії і держави, що призвело до необмеженої влади партноменклатури. Остання остаточно перетворилася на привілейовану монополістичну касту, і міф про партію як реального виразника волі народу почав нестримно руйнуватися. Поступова деградація партійного керівництва і замикання його в самому собі, падіння ефективності в державному управлінні і волюнтаризм призвели на розчарування народу у своєму керівництві, що знайшло своє віддзеркалення в масовій незадоволеності всією системою і особливо 6-ою статтею Конституції СРСР 1977 р., що надавала КПРС монополію на владу. Показове, що і сучасні українські партії, особливо найбільш крупні, відзначаються значною закритістю, елітарністю, непрозорістю своєї діяльності, які не поступаються радянським.

Наступним міфом, який був на озброєнні радянської пропаганди, був міф про відмирання держави у міру переходу до комунізму. Насправді вся історія свідчила про зворотне – про посилення державного контролю над всіма соціальними процесами в радянському суспільстві. Згідно марксизму-ленінізму, держава була організацією класового панування. Визнати класовий характер радянської держави означало визнати в соціальній структурі суспільства наявність панівного класу, і відповідно - антагоністичних стосунків, експлуатації людини людиною. Ось чому вже В. І. Ленін називав радянську

державу «напівдержавою» [95, с. 267] і пояснював її існування тимчасовими обставинами, наявністю ворожих несоціалістичних класових прошарків. Але зміст міфу про відмирання держави вже при Й. В. Сталіні зазнав істотної зміни: «Відмирання держави, - обґрунтовував Й. В. Сталін, - прийде не через послаблення державної влади, а через її максимальне посилення, необхідне для того, щоб добити залишки вмираючих класів і організувати оборону проти капіталістичного оточення, яке далеко ще не знищене і не скоро ще буде знищено» [173].

Значно важче стало пояснювати розвиток державного апарату, коли було офіційно визнано, що радянське суспільство є суто соціалістичним, а держава – загальнонародною. Так або інакше, міф про відмирання держави приховував найважливішу партійну таємницю про те, що влада знаходилася в руках партійної бюрократії, яка фактично перетворилася на новий панівний клас. Саме про це писав М. Джилас [55] і інші «ревізіоністи».

Слід зазначити, що класові міфологеми й досі діють у масовій свідомості, особливо старшого покоління громадян нашої країни, і у пострадянські часи. Зокрема, ця проблема детально проаналізована в роботі О. Д. Куценко «Суспільство нерівних» [88]. В рамках класової ненависті пострадянські українські багатії сприймаються як буржуї-експлуататори, чому сприяло різке зубожіння та тяжке економічне становище більшості населення на фоні не приховуваного розкішного способу життя тих, кого називають «українськими олігархами» [125].

Починаючи з перших років існування СРСР, загроза бюрократизації радянського апарату управління усвідомлювалася як істотний недолік системи. Спроби боротися з нею були марними, оскільки логіка розвитку державної системи диктувала протилежну тенденцію – зростання бюрократичного класу. Виходило так, що реальний зміст аналізованого міфу полягав не в «відмиранні» держави, а як раз в її посиленні. Бюрократичні порядки насаджувалися під гаслами зміцнення дисципліни, контролю, захисту суспільних і державних інтересів.

Остаточно міф втратив свою силу у брежнєвські часи особливого засилля бюрократії, коли розрив між міфом і об'єктивною реальністю досяг критичних вимірів, і міф припинив своє існування, став сприйматися як пропагандистська брехня системи.

Цікаво, проте, що радянський міф про ворожість державного апарату вільному розвитку робітничого суспільства певною мірою співпадає з деякими рисами українського національного характеру, що можна безпосередньо спостерігати і зараз. О. Г. Ільченко пише: «Тривала століттями неволя породила в українському характері дух опору, спротиву, ненависті. Творчий супротив чужому насиллю з одночасним обмеженням можливостей самовияву, самореалізації (в умовах невольного життя) привели українців до певного негативного ставлення до всякої влади» [61]. Багаточисельні соціологічні дослідження постійно підтверджують низький ступінь довіри населення до владних інститутів – при чому не залежно від ідеологічних позицій можновладців [169]

Таким чином, міф про «відмирання держави» був одним з принципово важливих: він повинен був приховати, що державний апарат не просто не «відмирав», а, навпаки – розростався, перебираючи на себе владу і управління, відчужуючись від народу і посилюючи соціальну нерівність і несправедливість. Глибинна причина цього явища – відсутність у населення традицій та навичок державного управління, об'єктивна і суб'єктивна неможливість здійснення громадянського контролю над державними структурами.

Політичні міфи «холодної війни» (1945-1989 рр.)

Після Другої світової війни почалася епоха нової, «холодної війни», яка стала наслідком протиріч, які склалися між двома світовими супердержавами, СРСР і США, кожна з яких була орієнтована імперські. Така ситуація не могла не призвести до конструювання безлічі взаємних «чорних» міфів як технології об'єднання власного табору, дискредитації супротивника в очах тих, що не «визначилися» і ідеологічне розкладання в рядах ворога. В

умовах «залізної завіси» спростувати «чорні» міфи обивателеві було практично неможливо. Схема таких міфів – протиставлення «ми - вони». В середині квітня 1947 р. Управління пропаганди і агітації розробило «План заходів щодо пропаганди серед населення ідей радянського патріотизму» - базовий документ, що був покладений в основу роботи радянської пропаганди. «В основу роботи по вихованню радянського патріотизму, — наголошувалося в документі, — має бути покладена вказівка товариша Сталіна, що навіть “останній радянський громадянин, вільний від ланцюгів капіталізму, стоїть головою вище за будь-якого зарубіжного високопоставленого чинуші, такого, що тягне на плечах ярмо капіталістичного рабства”» [140].

Для досягнення ефективної пропаганди і виховання в радянських людях гордості за свою Вітчизну і любові до неї, при одночасному презирстві і відразі до світу імперіалізму комплексно використовувалися преса, радіо, театр, кіно, художнє мистецтво.

Отже, основні політико-міфологічні образи часів «холодної війни»:

1. Радянська держава – держава трудящих, країнами імперіалізму править вузький круг надбагатіїв. Як підтвердження наводилися факти жорсткої цензури, расизму, «охота на відьм» («witch hunt»). Також, в країнах капіталізму розподіл національного доходу відбувається на користь капіталістів, і отже, такий розподіл є несправедливим.

Вочевидь, що на Заході була своя думка із цього приводу, прямо протилежна радянській. В очах і пропаганді Заходу саме СРСР представлявся стовпом тоталітаризму, що грубо зневажає демократичні принципи і права людини.

2. СРСР – послідовний борець за мир у всьому світі; імперіалізм – розпалювач війн, проводить курс на мілітаризацію економіки, загрожує світу ядерним знищенням.

Важливим напрямом міфологізації ворога було створення його войовничого, жорстокого образу. За рахунок експлуатації відчуттів радянських людей, пов'язаних з минулою війною (гострий біль від втрати близьких і страх

перед новими стражданнями) досягалося відповідне відношення до потенційного агресора. США і їх союзники забезпечували багатий ґрунт для даного міфу [45], [192] багаточисельними військовими операціями.

На протипагу агресивності США і його союзників по НАТО і іншим військово-політичним блокам, Радянський Союз позиціонував себе як силу, що несе мир. У 1949 р. була заснована Всесвітня Рада Миру, а в основу зовнішньої політики з 1956 р. закладена концепція «мирного співіснування». Дана концепція полягала в тому, що, хоча між країнами капіталістичного і соціалістичного таборів існують класові протиріччя, вони, проте, не повинні вирішуватися військовою силою [152, с. 6]. У своїй практичній частині дана теорія тлумачилася як мирне співіснування між СРСР і країнами Варшавського Договору з одного боку і США і країнами НАТО з іншого боку. Радянська пропаганда підкреслювала: всі пропозиції мирного характеру - будь то заклики припинити війну в Кореї або В'єтнамі або ввести мораторій на ядерні випробування, – відкидаються [152, с. 9].

На Заході конструювався дзеркальний образ СРСР як потенційного агресора. Вже в 1946 р. у Фултонівській промові У. Черчилль заявив: «Ніхто не знає, що Радянська Росія і її міжнародна комуністична організація мають намір зробити в найближчому майбутньому і які межі, якщо такі існують, їх експансіоністським і вірообертаючими тенденціям» [199]. У лютому того ж року у відповідь на запит держдепартаменту США тимчасовий повірений в справах США в СРСР Д. Кеннан направив до Вашингтона секретну доповідь. У ній Радянський Союз звинувачувався в агресивних намірах по відношенню до США, в прагненні «зруйнувати наш традиційний спосіб життя, ліквідувати міжнародний вплив нашої держави з тим, аби забезпечити безпеку радянської влади» [236]. Після отримання СРСР ядерної зброї на Заході був складний міф про реальну ядерну загрозу, що значно підсилило страх західних обивателів перед СРСР. З розпадом Радянського Союзу міф про ядерну загрозу Заходу з боку Росії не припинив свого існування – образ ворога ще й досі живе та час від часу підтримується західними ЗМІ [241], [264], [270].

3. СРСР – захисник пригноблених народів, тоді як Захід прагне до збереження своїх колоніальних володінь. Ще один пропагандистський привід давав Захід своєю колоніальною політикою. М. С. Хрущов в своїй відомій промові на засіданні ГА ООН заявив: «На Заході немало говорять про свободу, рівність, братерство <...> Треба рішуче зірвати маску з колонізаторів і показати істинне лице тих, хто приніс в поневолені країни хвороби, бідність, голод і смерть. Не можна дозволяти колонізаторам і далі прикриватися брехливими фразами про «надання допомоги» і про «залучення до цивілізації», про те, що, мовляв, колоніальні народи ще не дозріли для самоврядування. Все це марення работоргівців і рабовласників. Ні, не цивілізацію вони хочуть принести, вони прагнуть як і раніше користуватися дешевою працею колоніальних народів і далі експлуатувати багатства цих країн, наживатися і жиріти за рахунок пограбування пригноблених народів» [203]. І це була правда, яка працювала на міфічний образ імперіалізму як породження Зла.

Захід так само звинувачував СРСР в колоніалізмі, що виявлявся у формі пригноблення малих народів, які знаходилися у складі самого СРСР. В рамках даного звинувачення розвивався міф про СРСР як в'язницю народів, клаптеву імперію. На західного обивателя формула «імперія» діє безвідмовно, адже імперія в своєму розвитку завжди пригнічує і експлуатує підкорені народи. Так діяли всі західні імперії, значить, Російська – не виключення [249].

Міф про Захід як антагоніста СРСР та втілення жорстокості, несправедливості і війни став поступово пом'якшуватися з брежньовських часів, що було пов'язано з розрядкою міжнародних відносин. А вже М. С. Горбачов відкинув фразеологію конфронтації [27], де-факто визнавши антирадянські міфи, які були складені на Заході. Проте, розчарування у західних ринкових та демократичних цінностях, реалізація яких була спотворена пострадянськими реформаторами, а також жорстка політика керівництва НАТО ще й досі дають ґрунт для дії створених в душі «холодної війни» радянських міфів.

Отже, «холодна війна» була багато в чому війною міфічних образів, війною не лише за ресурси матеріальні, за політичний вплив або економічне

панування, але перш за все за свідомість людей. Міфологічна свідомість практично не сприймає напівтонів – «добро» повинне перемогти «зло». І те, і інше практично абсолютні в своїх протилежностях.

Основний ідеологічний міф епохи «відлиги»: про «побудову комунізму» до 1980 року

На XXII з'їзді партії в 1961 р. М. С. Хрущов зробив гучну заяву: «Нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі». На цьому ж з'їзді була прийнята Третя програма партії – Програма розгорнутої побудови комунізму. Був названий навіть конкретний термін: «побудова» повинна була завершитися до 1980 року. Програмні цілі, цифри і показники побудови матеріально-технічної бази комунізму були в науковому плані неадекватні реальним можливостям системи.

Реальний зміст даного міфу полягав в тому, аби викликати нову хвилю ентузіазму і романтичної віри в комуністичний міф, яка була немало підірвана викриттям «культу особи» Й. В. Сталіна. Була і вагома об'єктивна підстава для змін - потрібно було виходити з фази «мобілізаційного соціалізму», який був реальною потребою в період післявоєнного відновлення господарства. З іншого боку, роль зіграв суб'єктивний чинник – честолюбство, авантюризм і малоосвіченість Микити Сергійовича. Тому і сенсаційно пролунало: менш ніж через 20 років, ще за життя даного покоління, радянський народ заживе в досконалому суспільстві. Останнє, як пам'ятаємо, мало на увазі наявність декількох обов'язкових умов. По-перше, безкласове суспільство, тобто відсутність класу-антагоніста – під ним традиційно розумілася буржуазія. Міфічних буржуїв в СРСР не було. По-друге, суспільство без апарату примусу, тобто без держави. Згідно офіційної міфології, держава диктатури пролетаріату змінилася загальнонародною державою, що було великим кроком на шляху до його остаточного відмирання. Державою керувала партія як представниця народу. Далі, було сформульовано завдання подолання відмінностей між містом і селом. І нарешті, суспільство повинне було стати досконалим ще і в

сенсі матеріального достатку, тобто здійснення гасла «Від кожного за здібностями - кожному по потребах».

У своїх мемуарах М. С. Хрущов писав: «Не можна захопити народ лише міркуваннями про марксистсько-ленінське учення. Якщо держава і обіцяна система не дають людям матеріальних і культурних благ більше, ніж їх забезпечує капіталістичний світ, марно звати людей до комунізму» [8]. Своєрідне, полегшене розуміння М. С. Хрущовим сутності комунізму знайшло своє відображення у відповідних сентенціях: «Що таке комунізм? Це млинці з маслом і зі сметаною», «Марксизм не курка, в суп не покладеш», «Комунізм означає безкоштовний проїзд в міському транспорті», та інші. М. С. Хрущов, висуваючи на перший план гасла споживання і розглядаючи велику ідею комунізму з точки зору задоволення матеріальних потреб, відмовлявся від піднесеної риторики. Він, як виявилось, помилково вважав, що маси розглядають суспільний устрій з позицій консюмеризму, що маси не надихаються хай красивими, але абстрактними ідеями. З цього почалося нав'язування радянським людям ідола споживання. Цей ідол був ще слабкий, але він вже проникав в підсвідомість.

Відзначимо, проте, що радянське господарство і соціальна система стали тоді володіти такою стійкістю, при якій необґрунтовані рішення верховної влади не призводили до катастрофи, їх дії «гасилися» усередині системи. Швидко розвивалися наука і освіта, почалося масштабне житлове будівництво, модернізувалася армія. Почали приносити свої плоди великі програми, наочним прикладом яких став запуск в 1957 р. першого штучного супутника Землі, а в 1961 р. – перший в історії людства політ людини в космос. Саме у цей період СРСР став супердержавою, позиція якої визначала рівновагу сил в світі. Безліч символічних подій, які впливали на різні сторони масової свідомості, затвердили тоді образ радянської держави як великої: у 1960 р. над Уралом був збитий ракетою літак-шпигун У-2, який до того вільно перетинав воздушний простір Радянського Союзу. СРСР представив світові спорт вищого класу, радянські школярі стали упевнено перемагати на міжнародних олімпіадах. Було

здійснено безліч наукових відкриттів. Все це укріплювало віру в здійсненність комунізму всупереч наявним недолікам.

Міф про швидку побудову комунізму, підкріплений реальними успіхами Радянського Союзу, викликав останній масовий сплеск натхнення радянських громадян. Проте воно незабаром почало повільно згасати: усередині країни наростали споживчі настрої, задовольнити які радянське господарство було не в змозі; а комунізм як деяка вища мета, як втілення братерства трудящих на землі представлявся усе більш невизначеним.

Міф про «розвинений соціалізм»

Основний ідеологічний міф епохи «застою» - міф про «розвинений соціалізм». На початку 70х років радянське суспільство опинилося, згідно прийнятій в 1961 році програмі партії, буквально на фінішній прямій історичного процесу. Нагадаємо, що на XXII з'їзді КПРС М. С. Хрущов пообіцяв, що вже до 1980 р. «нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі». Проте для керівників країни було зрозуміле, що ні до 80-го року, ні у більш віддаленій перспективі гучно проголошена мета не може бути досягнута. Довелося розробити концепцію, яка правдоподібно, переконливо представила б ситуацію, згідно якій довгоочікуваний кінець історії відкладається на невизначений термін. При цьому радянські люди не повинні були відчувати себе обдуреними. Щоб ліквідувати кризову ідеологічну ситуацію, були потрібні ідеологічні інновації. В результаті була висунута концепція «розвиненого соціалізму» (XXIV З'їзд, Конституція 1977 р.), яка була покликана закамуфлювати консервативний курс брежнєвського керівництва КПРС. Брежнєвські ідеологи визначили «розвинений соціалізм» як такий етап зрілості нового суспільства, коли завершується реструктуризація сукупності суспільних стосунків, що проводиться на принципах колективізму, властивих соціалізму. «У СРСР побудовано розвинене соціалістичне суспільство. На цьому етапі, коли соціалізм розвивається на своїй власній основі, все повніше розкриваються творчі сили нового ладу, переваги соціалістичного образу

життя, трудящі все ширше користуються плодами великих революційних завоювань» [79], - записано в Конституції «розвиненого соціалізму».

Автори ідеї «зрілого соціалізму» наполягали на тому, що соціалізм не є мінливим етапом суспільного розвитку. Він трактувався як тривала історична фаза, яка підрозділялася на конкретні якісні етапи. Іншими словами, соціалізм 30-х років, післявоєнний соціалізм і розвинений соціалізм були класифіковані як етапи поступового становлення комунізму в межах соціалізму.

В принципі, міф про розвинений соціалізм був виразом об'єктивних обставин періоду «застою», перш за все прагнення в суспільстві до стабільності після бурхливих сталінських і хрущовських часів. Вказані консервативні настрої, хоча і різною мірою, охоплювали і «верхи», і «низи». Отже, необхідність тривалого стабільного розвитку була неминучим наслідком настроїв, які панували в суспільстві, і форм життя, розвитком внутрішніх властивостей і рис, іманентно властивих радянській системі.

Проте, даний міф містив в собі важливий недолік: він не пропонував людям нових символів і образів, здатних описати перспективу майбутнього, а імпульс комуністичного проекту загасав. При тому, що економіка Радянського Союзу в її гігантських масштабах за інерцією продовжувала працювати, вірне відчуття втрати динамізму розвитку і новизни буття вже відчувалося суспільною свідомістю. Радянські люди стали інтуїтивно, на рівні підсвідомості, з одного боку, відчувати деяку нудьгу від сталої стабільності, а з іншою, в суспільстві зростали споживчі настрої, які не знаходили задоволення. Ситуацію посилила активність різномасних дисидентів, які нагнітали незадоволеність всією радянською системою і які ідеалізували ліберальні системи Заходу. Також, ситуацію погіршувала гротескна, надмірна героїзація Першого секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнева. Це був час, коли життя з міфу перейшло в анекдот. Анекдоти про класиків марксизму-ленінізму, Брежнева, Чапаєва, Штірліца, розмивали фундамент радянської пропаганди.

Отже, ідеологія, здатна надихати, вироджувалася. «Розвинений соціалізм» підтримувався силоміць традиції і ритуалу, але вже не ніс в собі

відчутних, масштабних стимулів.

«Перебудова»: остаточний крах радянської політичної міфології

На початку 80-х років всім стало ясно, що потрібне вносити істотні зміни у соціально-політичну систему. Смерть Л. І. Брежнєва стала символічною точкою відліку нового періоду (ми тоді не знали, що завершального) в історії радянського експерименту. Фігури Ю. В. Андропова і К. У. Черненко були типовими для епохи брежнєвизма. Дивно, що геронтократія з Політбюро наостаннє породила таку фігуру, як М. С. Горбачов, з ім'ям і діяльністю якого пов'язана епоха «перебудови».

На перших етапах свого керівництва М. С. Горбачов спробував реанімувати ідею соціалізму в його ленінському розумінні (доповідь «Жовтень і перебудова: революція продовжується» [27]). У даній доповіді експлуатувався не стільки образ Леніна періоду Революції, скільки періоду НЕПу. Саме успішний досвід реформування економіки в період після громадянської війни був взятий за орієнтир для запропонованого курсу на прискорення соціально-економічного розвитку. М. С. Горбачов проголосив: «Назад до Леніна!». Проте прискорення так і не відбулося. Тому ключовим терміном стало слово «перебудова», яке охоплювало вже не лише базис, але весь суспільно-політичний лад. Озброївшись «новим мисленням» (відмова від класової парадигми на користь загальнолюдських цінностей, відмова від конфронтації із Заходом і, відповідно, образу ворога, пропозиція будувати «єдиний загальноєвропейський дім» і спільно вирішувати глобальні проблеми), реформатори з Політбюро повернулися до ідеї «демократичного соціалізму», яка надихала раніше комуністів з Чехословачії, Польщі, Угорщини і викликала позитивну реакцію західної соціал-демократії. Фактично під гаслом «Більше демократії – більше соціалізму!» «виконроби перебудови» взяли курс на рішучу лібералізацію політичної системи країни і переходу до ринкової економіки. Вкинуті в суспільство, ці ідеї революціонізували ситуацію: суспільство розділилося на «консерваторів» і «лібералів», боротьба між якими склала останній акт драми під назвою «Перебудова». Надмірний консерватизм і

відсталість в управлінні країною були здолані ціною повної втрати керованості. Розгорнулася боротьба за владу як на загальносоюзному, так і республіканському рівнях. «Нове мислення» було негайно забуто під тиском республіканського націоналізму, і СРСР не стало. В ідеологічному плані геополітична катастрофа супроводжувалася прилюдним визнанням радянськими керівниками неспроможності і збитковості радянського проекту як такого, що, взагалі кажучи, було безпрецедентне. І, навпаки, керівництвом країни і частиною радикальної інтелігенції де-факто були визнані основні антирадянські міфи, створені західною пропагандою: про наукову неспроможність марксистсько-ленінської теорії, про утопію комунізму, про тоталітаризм і ворожість держави до прав людини, про неефективність державної власності і планової економіки, і так далі. Таким чином, можна констатувати, що крах СРСР супроводжувався крахом радянської системи цінностей, яка підпиралася системою ідеологічних міфів. Їх обвалення паралізувало волю до життя гігантської держави.

Слід звернути увагу, що наступ на радянську міфологію був зроблений на, так би мовити, історичному фронті. Оголошена на початку «перебудови» гласність зняла заборону на прилюдне обговорення больових точок радянської історії. Під гаслом «Даєш правду історії!» у журналах і газетах мільйонними примірниками стали з'являтися сенсаційні матеріали, присвячені революційному терору 20-х років, сталінським репресіям 30-х років, початковим рокам Великої Вітчизняної війни. Як пише З. З. Бахтурідзе, радянська людина, яка звикла до скупой, вихолощеної, дозованої інформації, а тепер приголомшена сенсаціями, викриттями, визнаннями і покаєннями, стала легкою жертвою маніпуляції та охоче вірила в ці сенсації [10]. У непривабливому вигляді були змальовані практично всі легендарні фігури радянської історії. Перерозподілялися ролі - вчорашнє «добро» ставало «злом», герої перетворювалися на антигероїв. Заборонені трактування історії стали здаватися правдивими, а всі попередні офіційні версії вважалися заздалегідь помилковими. А це неминуче вело до розщеплювання свідомості і майбутніх

історичних помилок. Схему такого мислення описує А. В. Чернишов: «Такий різновид рефлексії може бути названий "єретичним", оскільки механізм виникнення середньовічних ересі був вельми близький до спостережуваного нами сьогодні. Типовий єретик міг "мислити" приблизно так: 1) все у нас погано; 2) потрібно зробити все навпаки; 3) ваш клір живе в безшлюбності - у нас кожен священик матиме по десять коханок, ви їсте священне причастя - ми на нього плюватимемо, а вашого Папу Римського ми зватимемо Антихристом» [210]. Зрозуміло, що перевертаючи всі раніше прийняті настанови і оцінки, людина начебто і отримує щось дивне і непривабливе з точки зору здорового глузду, але з точки зору міфології нові настанови здаються сповна виправданими і доречними.

Дискредитовані радянські образи і ідеали стали все активніше і динамічніше витіснятися привабливими образами західного життя. Розлад свідомості призвів до падіння інтелектуального і морального рівня молоді, розгубленості середнього і старшого покоління, що неабиякою мірою пояснює картину безславної, тихої кончини колись могутньої держави.

Таким чином, спроба доповнити «реальний соціалізм» демократією супроводжувалася руйнуванням цілісності радянської міфології. Вона з самого спочатку не була розрахована на ідеологічний плюралізм і сприйняла внесення до неї елементів західних міфів приблизно так само, як комп'ютерна програма сприймає вірус.

Отже, на різних етапах радянської політичної системи було сконструйовано безліч політичних міфів. Багато з них, будучи глибоко упродовженними в свідомість і підсвідомість радянських людей, були надзвичайно ефективними. Ефективність знайшла своє вираження в зміцненні системи і її посиленні. Зокрема, до таких позитивних міфів можна віднести сконструйовану на ранніх етапах зародження радянської системи утопічну концепцію комунізму. Не дивлячись на свою утопічність, ця ідея дозволила надихнути напівзлидений народ, подарувати йому надію. До позитивних

відноситься і міф про пролетаріат (консолідував маси і не педалював національні відмінності), і міф про владу рад (дозволив народів відчутти себе господарем своєї долі). До епохи правління Л. І. Брежнєва позитивну роль зіграв і міф про партію як реальну представницю народу – рішення партії були легітимними, а тому реалізовувалися. Це додавало системі стійкості, стабільності в розвитку і низьку конфліктність, що було вкрай важливе в умовах мультикультуралізму. Міф про швидку побудову комунізму, запропонований М. С. Хрущовим, також мав короткочасний позитивний ефект. Реальні успіхи СРСР на міжнародній арені і технічний розвиток укріпили віру в можливість створення комуністичного раю на землі – а це спричинило старанну роботу і в промисловості, і в сільському господарстві, і в сфері культури. Брежнєвський «застій» наочно демонструє силу і безсилля міфу. Парадоксально, але факт: при стабільному розвитку, який дозволив повільно, але вірно покращувати життєві умови населення, в середовищі останнього назривала незадоволеність. Брежнєвські ідеологи не розробили адекватної міфологічної концепції, яка змогла б додати новий імпульс радянській системі. Попередня міфологічна концепція була по суті мобілізаційною і вже не підходила для нових умов життя.

М. С. Горбачов, відчуваючи необхідність реформування, проте, абсолютно недооцінив природу і силу політичного міфу, і своєю політикою повністю зруйнував радянську політичну міфологію, а разом з нею – реальну політичну систему. М. С. Горбачов запропонував «пом'якшити» соціалізм шляхом його лібералізації. На справі його «нове мислення» виразилося у внесенні до міфологічної системи Радянського Союзу чужих їй елементів міфологічної системи Заходу. В результаті перша втратила свою цілісність, в міфі з'явилися неприпустимі протиріччя та плутанина розуміння Добра і Зла.

Так досвід міфотворчості «перебудови» прирік Радянський Союз на поразку в «холодній війні». «Крах комунізму, - писав Б. В. Капустін, - показав всю силу старої істини, що не процедури і інститути, а ідеї правлять світом і змінюють світ» [64, с. 287]. Поразка в міфологічному просторі спричинила

нищівну поразку геополітичну.

3. 2. Основи американської політичної міфології

Даний підрозділ дисертаційного дослідження присвячений аналізу міфологічних основ суспільно-політичної системи Сполучених Штатів Америки. Цей аналіз важливий тому, що дозволяє виявити умови, технологію і результати успішного укорінення і функціонування політичної міфології, закладеної в основу американського суспільства. Окрім цього, аналіз представляється необхідним в тому сенсі, що деякі базові для Америки міфологеми – свобода і демократія – постулюються американськими політиками і ідеологами як універсальні і загальнолюдські, і завдання по їх розповсюдженні в глобальному масштабі лежить в основі зовнішньополітичної доктрини США.

Американська Мрія як стержнева міфологема американського суспільства

Стержневим міфом, який визначає характер і спрямованість розвитку всієї суспільно-політичної системи США, є міф про Американську Мрію. Його зміст полягає в тому, що кожна людина, доклавши досить зусиль і часу, може володіти значним матеріальним достатком, а значить – забезпечити собі вільне і гідне життя.

Мрія про високий рівень матеріального благополуччя не є унікальною, вона існувала завжди, і в різних культурах, в різні історичні епохи мала і має більший або менший пріоритет в системі життєвих цінностей. Але вперше в історії людства ця мрія стала масово досяжною лише в Новому Світі, де отримала характерне найменування «Американська Мрія». Історик Джеймс Адамс, який вперше вжив це поняття, визначав його так: «[Американська Мрія] – Це мрія про землю, на якій життя буде більш багатим і більш повноцінним для всіх. Де кожний має рівні можливості і за бажанням може повністю реалізуватися. “Американська мрія” – це не лише надія на великі заробітки, але й на суспільство, де кожний може досягти найвищих результатів і здобути

визнання» [232, с. 404].

Змістовно міфологема Американської Мрії пройшла власну історичну еволюцію. Вона почала зароджуватися в новому суспільстві, яке було засноване англійськими протестантами, які прибули на новий континент з метою побудови суспільства, вільного від пороків європейської цивілізації [29], і мала релігійне наповнення. Для перших переселенців Американська Мрія була мрією про благочестиве життя, ціллю та сенсом якого було служіння Богові шляхом старанної праці. Праця, підкреслимо, розумілася протестантами не як засіб особистого збагачення, а як щоденне служіння Богові, а матеріальні результати праці, багатство – як будівництво божого храму [46]. Праця, яка приносила плідні результати і була успішною, сприймалася протестантами як свідчення благовоління Бога та прямо означало спасіння душі.

Але в XIX столітті почалася масова імміграція з багатьох країн Європи, і цілі іммігрантів були іншими, ніж цілі протестантських общин попередніх двох століть. Частенько метою іммігрантів ставала втеча від економічної убогості, політичних та релігійних переслідувань, високого рівня кримінального насильства. Також, частину іммігрантів складали представники кримінального світу, які намагалися втекти від європейського правосуддя в країну, де вони могли б почати своє життя як би спочатку, не побоюючись покарання. «Нові іммігранти, - пише М. Гофман, - прибували в Новий Світ служити не Богові, а Успіху [29].

У загальній атмосфері орієнтування на індивідуальний успіх в умовах великого рівня свободи (що пояснюється відносною слабкістю державного контролю), ідеали протестантських общин почали еволюціонувати, пристосовуючись до нових форм соціально-політичного та економічного життя. В масовій свідомості стало закріплюватися переконання, що повноцінною людиною є лише та, яка змогла індивідуально реалізуватися, бідність та невлаштованість означали неспроможність людини, відсутність волі, характеру, і навіть, відзначає Дж. Л. Декер - моральну збитковість [245]. Ідея Диявола, ідея гріха стала ідеєю невдачі. Успіх же означав доказ любові Бога,

знак доброчесності. Все, що вело до успіху і багатства, вважалося добродійним. Аморальним – те, що вело до невдачі [111]. Але, як свідчить соціальна практика, успіх одного часто досягається за рахунок іншого, і з точки зору традиційної моралі і релігії це негоже, але, зазначає М. Гофман, «Америка стала новою цивілізацією з новою мораллю – мораллю Успіху, який став своєрідною формою національної релігії» [29]. Постать Бізнесмену стала центральною фігурою американської цивілізації. Як пише Е. Ренд, «головний двигун прогресу – це не письменники, не художники, не філософи, не поети, а бізнесмени. Вони ж – найбільш великі страждальці сучасної епохи» [262, с. 12].

Життєвий успіх особи став сприйматися лише як успіх у бізнесі, як знак її особистісної гідності та досконалості. А. де Токвіль в своїй праці «Демократія в Америці» писав: «Пристрасть американців до володіння багатствами перевершила звичайні межі людської пожадливість» [181, с. 54]. І якщо в Старому Світі жаданням володіння якнайбільшим рівнем багатства жила лише соціальна верхівка, то в Новому Світі, в умовах високого рівня особистої свободи у самореалізації в пошук Мрії та створення багатства були залучені широкі верстви суспільства, і це створювало величезну напругу і конфлікти. Боротьба за матеріальний успіх набула високого напруження і призвела до значних соціально-економічних контрастів в структурі населення, тобто різкого розподілу по рівню матеріальної забезпеченості. Постійна наявність в соціально-економічному устрої Сполучених Штатів цих контрастів дає багатий ґрунт для міфологічних концепцій, підтверджуючих як ефективність мотиваційної функції міфологеми Американської Мрії, так і її неспроможність з точки зору побудови суспільства добробуту. Причина цього полягає в тому, що базова міфологема, яка завдає сенс всім суспільним процесам, формувалася в суспільстві, яке складалося в процесі взаємопроникнення різних, інколи взаємополярних ідей і ідеалів, багаточисельних культур і їх цінностей. «Тут [в Америці] широко поширена релігійність, яка по суті своїй ірраціональна, співіснує з тверезим, раціональним підходом. Віра в чесну гру – із загальною схильністю до

маніпуляції. Тотальна конкуренція – з прагненням до кооперації. Крайній індивідуалізм – з умінням працювати в команді. Пошана до закону – з одним з найвищих в світі рівнем злочинності. Економічна свобода призвела до високого рівня життя, значного матеріального багатства, і одночасно, поряд з ним – до бідності» [29]. Свобода індивіда стала розумітися перш за все як свобода економічної поведінки, свобода вільно розпоріджатися диспутними ресурсами з ціллю отримання найбільшої вигоди.

Американська Мрія, експлуатуючи егоїстичний початок природи людини, цементує основу американської цивілізації. Егоїзм і породжувана їм атомізованість суспільства в традиційному суспільно-політичному розумінні представляються такими чинниками, які разлагоджують суспільно-політичний консенсус, дестабілізують суспільні та політичні процеси. Проте, в США ці чинники набули позитивного наповнення та значення в процесі встановлення соціально-політичної стабільності. Їх зміст полягає в тому, що заради володіння матеріальним достатком, його збереження та примноження, кожний окремий індивід вимушений підкорятися вимогам суспільства, адже багатство може з'явитися та бути збереженим лише як результат багаточисельних, стабільних економічних зв'язків. Таким чином, егоїстичний інтерес сформував такі форми стосунків, де існує загальна взаємозалежність, а значить – зацікавленість в громадському порядку та дотриманні законів.

Отже, на відміну від абстрактних гуманістичних ідеалів Європи, Америка визначила щастя в конкретній формі, в матеріально-грошових параметрах. «Американець, - пише американський соціолог Т. Абель, - черпає свої переконання з народного фольклору, в якому кожен може стати мільйонером, якщо мобілізує всю свою енергію і здібності. Хоча це протиречить його життєвому досвіду, він ніколи не стане спростовувати цей загальноприйнятий міф» [29].

Отже, міфологема Американської Мрії стимулює економічну, соціальну, політичну активність мільйонів людей і, просочивши весь повсякденний побут, думки і відчуття, актуалізується у динамічному розвитку країни. Уявлення про

рівень престижу, успіху і високого статусу постійно змінюються, виникають все нові й нові потреби, тому рух до мрії не має кінця.

Міфологема Свободи.

Свобода – це наріжний камінь американських цінностей. Вона виявляється у всіх сферах життя американського суспільства. Ідея про те, що кожна окрема людина має право самостійно, без будь-якого тиску та примусу визначати своє життя, кардинально вплинула на всю систему суспільно-економічних і політичних стосунків. Слід підкреслити, що в уявленнях американців абстрактне поняття свободи переплітається з конкретнішим поняттям демократії, адже свободу жителям північно-американських колоній вдалося захистити від посягань англійців за допомогою демократії, яка в даному випадку виявилася як форма державної самоорганізації цих колоній проти метрополії [94].

Політичний режим новоствореної американської держави з перших етапів свого становлення формувався як демократичний та мав своєю ідеологічною засадою головні ліберальні ідеологеми – індивідуальні свободи, приватну власність, обмежений державний контроль. Так, наприклад, з самого початку американської революції яскраво проявився її ліберально-демократичний характер: народні маси американців відразу почали вимагати для себе права широкого представництва в органах державної влади із ціллю забезпечення реалізації своїх інтересів, перш за все економічних та політичних. Ці вимоги ґрунтувалися на традиції прямої демократії міських зборів, яка побутовувала в колоніях ще з середини XVII ст., у яких брали участь не лише громадяни, які маюли право голосу на виборах в Законодавчі збори, але всі шари громадськості, аж до “боржників і чорноробочих” [117, с. 13].

Якщо в Європі держава традиційно представлялася суспільству репресивним інститутом, то в північноамериканських колоніях Англії новостворена держава стала гарантом та запорукою свободи своїх громадян.

До середини XIX ст. США стали першим зразком сучасного ліберально-

демократичного суспільства. А. де Токвілл називає три роди причин, за якими ідеологія демократичного суспільства в США мала ліберальний характер: «По-перше, випадкова і своєрідна ситуація, в якій знаходиться американське суспільство: вигідне географічне положення, відсутність військової небезпеки з боку сусідніх держав, величезні території, які зайняли іммігранти з Європи, які володіють технічними досягненнями своєї цивілізації і які зайнялися діяльністю у сфері промисловості і торгівлі; по-друге, шлях свободі в Америці проклали хороші закони. В зв'язку з цим Т. Джефферсон відмітив, що якщо в Європі в боротьбі за демократію пролита багато крові, американці пролили багато чорнил; по-третє, найбільш значимими причинами тієї свободи, якою характеризується американська демократія, служать звички, нориви і вірування американського народу, що є релігійним і вільним одночасно» [181, с. 143].

Як бачимо, традиція свободи в Америці має глибоке історичне коріння і об'єктивні передумови формування. Це створило міцний фундамент для міфологеми свободи в свідомості американців, які продовжують вважати себе істино вільними людьми навіть тоді, коли на справі їх права та свободи скорочуються, як це сталось, наприклад, із прийняттям «Акта Патріота» у 2001 році, який значно обмежив індивідуальні права та свободи американців.

Далі відзначимо, що один з найважливіших елементів сучасної американської міфологеми свободи – це віра американської масової свідомості у відсутність будь-якого вищого авторитету або інстанції, які могли б судити американців за їх вчинки. Американський філософ Р. Рорті писав, що «Америка – це перша національна держава, яка не догоджає нікому, окрім себе, навіть Богові» [155, с. 25]. Америка відкидає будь-які спроби судити свободу її дій «абстрактними ідеями» моралі, навіть міжнародного права, якщо це суперечить їх національним інтересам. Проблема свободи Америки — єдина, але дуже важлива — полягає в тому, що різні американці хочуть різного [41]. Розв'язання цієї проблеми покладається на демократичні інститути, перш за все представницькі – Президента, федеральний парламент, місцеві органи представницької влади. Слід особливо відзначити, що метою демократичних

процедур, які застосовують ці інститути, є не з'ясування того, хто з американців або груп американців «правий» і чию волю слід виконувати, а в знаходженні способів та компромісів, які б дозволили задовольнити якомога більшу кількість інтересів різних груп громадян. «Ту енергію, - процитуємо ще раз Р. Рорті, - які суспільства минулого витрачали на з'ясування бажань Бога, американці витрачають на з'ясування бажань один одного. Вони цікаві до інших американців, а не до того, що затверджує над Америкою авторитет» [155, с. 30]. Віра у відсутність будь-якого вищого суду особливо яскраво виявляється в зовнішній політиці США. Ніхто, - свідчить міф, - не може запитувати у Америки звіту в її діях і планах.

Міфологема свободи тісно пов'язана з міфологемою Американської Мрії – свобода є інструментом і необхідною умовою реалізації власних потреб і інтересів. Свобода тут суто прагматична, оскільки визначається прагматичним стилем існування всього суспільства і його цілями. Тому обмежувачі ідеального характеру не можуть поширюватися на раціональну свободу, покликану забезпечити конкретні матеріальні результати. Єдине обмеження свободи – це закон, але він – результат узгодження свобод американців.

Міфологема свободи не включає і не передбачає інших обмежень, окрім законів, та і ті існують для захисту свободи. Проте, поза міфологічною реальністю існують серйозні обмеження – перш за все потужні механізми ринкової економіки, які формують коло інтересів людини як споживача, тобто набір усвідомлених потреб, задоволення яких стає життєво важливим. Мета життя американця – реалізація Американської Мрії зводиться до володіння багатством, і чим воно більше, тим вище міра свободи в реалізації всіх своїх потреб. Саме матеріальний, ринковий характер мети накладає найважливіше обмеження на свободу, позбавляє її ідеального наповнення. У американця, який проходить щоденну обробку масовою культурою, не виникає інших потреб, окрім тих, які йому нав'язує ринок. Е. Фромм писав із цього приводу: «Він (американець) сприймає свободу прояву бажань, запрограмованих у ньому суспільством, як дійсну, індивідуальну свободу. Він не бачить конкретних сил

або людей, які керують його життям. Вільний ринок невидимий, анонімний і, отже, американець робить висновок, що він вільний» [197].

Те ж саме можна сказати і про свободу політичної поведінки: оброблюваний технологіями політичної пропаганди і реклами, тиражованими ціннісними і емоційними оцінками, які продукуються ЗМІ, пересічний громадянин потрапляє в політико-міфологічну реальність з наперед заданими альтернативами, і це сприймається ним як справжня свобода.

Тобто, свобода обмежується координатами, які визначаються ринковими і політичними механізмами. Ці обмеження покликані додати всій системі стосунків стабільний характер. Міф про свободу як можливість повної і абсолютної самореалізації приховує прогамований і характер цілей і механізмів їх здійснення.

“The rule of the people, by the people and for the people”: американська міфологема демократії.

Одне з найвідоміших в американській історії визначень демократичного режиму належить Шістнадцятому президенту США А. Лінкольну, яке він дав у 1863 р. у Гетезбергській промові. Демократією він назвав «правління народу, волею народу і для народу», і саме таке ідеалістичне, дуже спрощене розуміння демократії притаманне масовій американській свідомості.

Усвідомлюючи, що демократія як режим правління, який декларує «владу народу», є утопією, важливо проаналізувати досвід конструювання американського варіанту міфологеми демократії – однієї з найбільш вкорінених в масовій свідомості мільйонів своїх носіїв. Цей міф вкорінений в свідомості американців настільки глибоко, що самі слова «Америка» і «демократія» стали взаємозамінними в американському соціальному дискурсі [85]. Крім того, демократія сприймається американцями, як було зазначено вище, як практичне втілення базової для американського суспільства цінності свободи.

По-перше, підкреслимо ще раз, що сама по собі ідея демократії є утопічною. Значна частина американських соціальних і політичних дослідників

погоджується із тим, що природа влади така, що її завжди здійснює, опираючись на методи контролю та регулювання, лише невелике, обмежене коло осіб – владна еліта, маси ж, хоча і можуть володіти механізмами впливу на еліту, об’єктивно не мають доступу до безпосередньої реалізації влади. Наприклад, батько американської історичної науки ХХ ст. А. Шлезінгер відзначав, що «проста більшість не може замінити керівництва <...> доля демократії залежить від гідності її керівників» [220, с. 606]. В середині ХХ століття американський журналіст і політолог У. Ліппман, який сильно вплинув на основні напрями політичної думки США та світу, називав маси «the bewildered herd» - буйне стадо, яке представляє небезпеку для тих, хто приймає рішення, і тому воно має бути нейтралізоване. У своїй основній роботі «Громадська думка» (1922) У. Ліппман писав: «Широкі маси не в змозі ані зрозуміти суспільні проблеми, ані вирішувати завдання, які стоять перед суспільством. Проблеми суспільства можуть зрозуміти і бути вирішені лише її елітою» [99, с. 54].

Фактично, народні маси суттєво дистанційовані від реальної участі в управлінні країною, проте щиро вірять, що грають в цьому процесі найважливішу роль. Розглянемо базові передумови формування в масовій свідомості американців міфу про реальне народовладдя.

В процесі побудови демократичного суспільства ідеологи та батьки-засновники США логічно приділяли пильну увагу проблемі співвідношення особистої свободи і державного регулювання. При цьому вони вбачали в державі, з одного боку, головну небезпеку для свобод кожної людини, з іншої – необхідність. Так, Дж. Вашингтон часто цитував одного з батьків церкви, Аврелія Августина: «Що є держави, як не великі розбійницькі зграї? І самі розбійницькі зграї - чи не є державами в мініатюрі?» [273]. Так само він стверджував, що «Держава – зовсім не втілення розуму. Це сила. Сила, яка повинна служити суспільству. Але сила держави – як вогонь, вогонь – добрий слуга, доки він в каміні, і нещадний руйнівник, коли він на волі» [273]. Батьки-засновники вважали своїм завданням нейтралізувати тенденцію влади

підпорядкувати інтереси всього народу інтересам правлячої еліти. Передбачаючи широкі можливості для зловживання владою, вони створили систему т.зв. важелів і противаг, яка повинна була обмежити можливості еліти зловживати своїми владними повноваженнями. В той же час, батьки-засновники усвідомлювали, що хоча державна влада потенційно небезпечна для свобод кожного окремого громадянина, вона необхідна, аби організувати загальний суспільно-політичний побут і не допустити «війни всіх проти всіх».

Таким чином, в основу суспільства, яке народжувалося, був закладений ідеологічний постулат про двоїстий характер державної влади: з одного боку, держава – головний потенційний ворог особистих свобод, з іншої – необхідний регулювальник всього комплексу суспільних процесів. Гарантією дотримання балансу особистих свобод і державного регулювання в Америці став Закон. Звідси, бути демократом для громадянина означає бути законослухняними, а для законодавця і судді – відповідальними за рішення, які вони приймають.

Тепер перейдемо до практичної сторони укоріненості міфу.

На перших етапах становлення американської нації державний апарат і, зокрема, інститути примусу, були слабкими та не могли сильно впливати на розвиток суспільних відносин. Але не через те, що вони були обмежені Конституцією і законами. На величезній території державні інститути, які лише формувалися, ще не володіли достатнім механізмом контролю над індивідуальною ініціативою мільйонів імігрантів, чия пріоритетна діяльність була спрямована на освоєння багатих ресурсів Нового Світу, перш за все – все нових й нових земель. На самих же імігрантів полягала відповідальність за збереження освоєних ресурсів та результатів своєї праці, а також свого життя, що стало корінням, зокрема, традиції особистого права володіння зброєю. Власно кажучи, увесь соціальний та економічний побут залежив лише від волі та ініціативи самих громадян. А. де Токвіль дуже влучно описував американську демократію цього часу як самоврядне суспільство: «Коли ви ступаєте на американську землю, ви опиняєтеся в центрі натовпу, який буйствує. Тисячі голосів чутні одночасно, і кожен заявляє про свої права. Це

звуки суспільства, яке управляє само собою, без втручання держави» [181, с. 62].

Але згодом ситуація стала докорінно змінюватися. Розвиток індустрії з кінця XIX століття приніс революційні зміни у весь соціально-політичний побут США. Дрібне індивідуальне підприємництво почало поступатися місцем великим комерційним організаціям, оскільки лише вони могли будувати потужні індустріальні підприємства і всю інфраструктуру, яка із цим пов'язана: залізниці, нові міста, забезпечувати населення необхідними товарами і послугами. «Лише корпорації, - пише М. Гофман, - завдяки концентрації капіталу, могли створити потужну індустріальну основу масового виробництва» [29]. З концентрацією капіталу прийшли і механізми впливу на політичну владу. Тому сьогодні значна частина американської політичної еліти складається з представників зі сфери крупного бізнесу. Так, показовим була участь у президентських виборах останнього десятиліття таких мультимільйонерів, як М. Ромні, С. Форбс, Дж. Керрі, А. Гор, Дж. Буш та ін. Елітою влади стає невиборна олігархія, яка формується з елементів різних еліт, в тому числі - сімейних кланів (серед найвпливовіших - Рокфелери, Буші, Рузвельти, Кенеді, Кохі). Тим не й менш, ілюзія народовладдя ретельно і успішно підтримується. Досягається це в процесі функціонування ряду суспільно-політичних інститутів, головними з яких є вибори, незалежність судових органів, засоби масової інформації, ініціативні групи, декларування цивільного контролю над озброєними силами, механізм захисту прав меншин.

Розглянемо детальніше функціонування політичних інститутів демократії США в міфологічному відбитті.

Вибори. Розхоже визначення демократії зводить її механізм до виборів, які проводяться регулярно на чесній, равноправній для всіх політичних сил основі і при строгому підрахунку голосів. Проте, вибори, наприклад, на ключову в політичному житті США посаду президента відбуваються за допомогою непрямой системи голосування: переможець визначається Колегією вибірників, яка формується пропорційно населенню

кожного штату. Вибори виграє той кандидат, який набирає відносну більшість голосів. За рахунок непрямого голосування можлива (і траплялася) ситуація, коли кандидат, який отримав більшість голосів виборників, проте, програв би, якби враховувалися голоси окремих громадян на загальнонаціональному рівні [239] – т.зв. «popular vote». Тобто система діє за принципом «переможець отримує все» - всі голоси штату, в якому кандидат міг виграти навіть з мінімальною перевагою голосів. В масштабах всієї країни це насправді може призвести, і вже призводило, до значного спотворення волевиявлення громадян, адже така система значно нивелює політичний вибір десятків мільйонів американців. Додамо до цього відносно низьку вибірку активність американців. Так, в позаминулих президентських виборах 2008 року прийняло участь 90% від зареєстрованих виборців (71% від загального числа громадян), тобто 64% населення. Цей показник є одним з найвищих за всю історію США [212].

Проте, більшість американців вірять, що в цілому їх виборча система залишається справедливою і чесною [175], та є еталоном для всього світу - зокрема, США не допускає діяльність міжнародних спостерігачів на своїх виборах. Загальна віра американців у досконалість своєї виборчої системи обумовлюється двома основними чинниками. По-перше, вибори в США за рідкими виключеннями завжди проходять ефективно в тому сенсі, що, визначаючи переможців і програвших, вірно відображають загальнонаціональні симпатії. Про це свідчать багаточисельні соціологічні дослідження, результати екзит-полів і т.п. Одночасно, ті політичні сили чи кандидати, які програли вибори, як правило, без вагань визнають перемогу суперників. І це насправді є важливим демократичним досягненням. Адже подібне схвалення означає наявність стабільної політичної системи, в якій існує стабільність засад загальнодержавного курсу розвитку, в рамках якого основні суспільні і політичні цінності залишаються недоторканими за будь-якою політичною кон'юнктурою. По-друге, регулярність та періодичність проведення виборів для американців означає, що жодна партія не

може гарантувати собі довгого чи, тим більше, довічного перебування у влади, особливо якщо результати її діяльності є назадовільними. Президент чи партійна більшість у федеральних чи місцевих представницьких органах влади може вже на наступних виборах поступитися своїм місцем іншому президентові, парламентській більшості і т.п., і дуже часто саме так і відбувається [267] – враховуючи те, що ротація, наприклад, американських парламентарієв відбувається відносно часто: одна третина їхнього складу переобирається кожні два роки. Цей принцип, між іншим, є ключовим в теорії демократії: більшість знаходиться в стані безперервної зміни та оновлення. Цікаво також відзначити, що часто політична приналежність новообраних президенту та Конгресу – різні. В умовах двопартійності це створює доволі сбалансовану та зважену систему прийняття важливих законодавчих рішень.

Переконавання в тому, що більшість тимчасова, оскільки виборча система гарантує право на конкуренцію, проте, так само має міфологічну природу, підтверджену результатами досліджень М. Партекті, викладених в його книзі «Демократія для небагатьох». Автор зафіксував «завидну постійність» складу американського Конгресу: якщо в XIX ст. Конгрес оновлювався після кожних виборів наполовину, то в 40-х рр. XX ст. новачків вже було до 30%. У останні десятиліття XX століття їх було від 11 до 13%. У 1986 р. з 393 конгресменів, які виставили свої кандидатури на переобрання, 385 отримали перемогу, тобто 98% [132, с. 87].

Партійна система. Партійна система є одним з ключових інститутів демократичного режиму, оскільки саме партії, зрештою, агрегують та артикують інтереси певних груп населення. Кількісна сторона партійної системи США полягає в тому, що на всіх трьох рівнях влади – федеральному, рівні штатів та графств - панують і змагаються дві провідні партії - демократична та республіканська. По соціальній базі і ідейній спрямованості це великі, в цілому центристські ліберальні партії, які користуються широкою підтримкою і відстоюють традиційні американські цінності.

Міф про демократичну природу обох партій заснований на еволюційному

характері їх виникнення і початку діяльності. Обидві партії були створені за ініціативою відповідних груп населення, які усвідомлювали свої інтереси і прагнули захистити і реалізувати їх на державному рівні. Політичні і економічні цілі, які ставили перед собою демократи та республіканці, були взаємовиключними, і тому боротьба між ними була принциповою. Ці два чинники - народне походження, викликане наріжними потребами в тих або інших соціально-економічних перетвореннях або, навпаки, збереження існуючих порядків, а так само відповідний характер політичної боротьби, зумовили міцну основу міфу про демократичність політичних партій США. Це стало надзвичайно важливим на подальших етапах, коли ряд ідеологічних відмінностей між республіканцями і демократами став нівелюватися [248], і коли основним джерелом фінансування діяльності партій, у тому числі їх передвиборчих кампаній, стали крупні корпорації та інші комерційні організації, а доля дрібного приватного фінансування – зменшуватися.

Надалі підтримка міфу про демократичність партій стала забезпечуватися за рахунок високої прозорості і публічності інформації про приватні пожертвування (створює ілюзію їх масовості навіть за рахунок незначних сум), постійного контакту місцевих партійних відділень зі своїми виборцями на місцях і піар-заходів, що регулярно проводяться.

На цьому ґрунті розвивається міф про демократичний характер представницьких органів влади, які на справі відстоюють інтереси своїх реальних спонсорів. В той же час, постійна конкуренція між республіканцями і демократами зобов'язує їх проводити зважену і послідовну політику: невдачі реформ або їх затягування, провали конкретних акцій (особливо військового характеру) використовуються опонентами як сильні аргументи на користь власних програм. Взаємні політичні оцінки деколи доходять, в рамках логіки міфу, до крайнощів, і за допомогою засобів масової інформації нав'язуються аудиторії. Так, в рамках антивоєнної іракської кампанії в період президентства Дж. Буша-молодшого противники останнього називали його нацистом [238]; президент Б. Обама, який проводить соціально орієнтовану програму реформ,

називається своїми опонентами-республіканцями соціалістом або комуністом [266], що для республіканського електорату, особливо у край правого, є ознакою демонізму.

В цілому, постійний політичний діалог між партіями, який приймає інколи загострений характер, а так само постійний контакт партій зі своїми прибічниками, легкий доступ виборців до своїх представників, прозорість інформації про приватні пожертвування і законодавчу діяльність парламенту зумовлюють життєздатність міфу про демократичність партійної системи, а так само системі представницьких органів державної влади США.

Засоби масової інформації. Функціонування засобів масової інформації, які мають можливість розслідувати діяльність інститутів влади і повідомляти про неї без побоювання переслідувань, так само є важливою умовою життєздатності міфу про демократію.

У кінці XIX ст., із бурхливим розвитком преси, Сполучені Штати розробили принципово нову теорію та практику публічних ЗМІ, яка кардинально відрізнялася від європейської – зокрема, британської, в рамках якої будь-яка критика уряду розцінювалася як державний злочин. Нова, американська теорія базувалася на тому постулаті, що окремий громадянин об'єктивно не може мати можливості безпосередньо отримувати інформацію про стан речей у державі. Так, він фізично не може брати участь в законодавчих дебатах, займатися розслідуванням роботи уряду і т.п. Але ця інформація є принципово важливою для виробки зваженого вибору в умовах демократичного режиму. ЗМІ в такому випадку виступають замість громадянина, надаючи інформацію з тим, аби громадянин мав можливість приймати рішення про свої дії. Тому нерідко ЗМІ називають «сторожовим псом демократії».

Отже, політична реальність частенько не може сприйматися безпосередньо, але завжди опосередкована різного роду ЗМІ, і саме останні, зрештою, створюють для свого споживача картину реальності політики. Тобто, в умовах демократії народ покладається на ЗМІ як на засіб викриття корупції,

виявлення випадків недобросовісного здійснення правосуддя, неефективності або неправомірності дій органів влади.

Зрозуміло, що найважливішою якістю інформації має бути об'єктивність і неупередженість, інакше інформація матиме як мінімум недостовірний характер. На справі, практично неможливо отримати об'єктивну інформацію із ЗМІ через наявні «фільтри» [243], на які вказали, зокрема, Н. Хомський і Е. Херман. Такими «фільтрами» є: приналежність (власник ЗМІ), джерело фінансування, джерело інформації, ворожа критика і так звані анти- ідеології. Наявність цих «фільтрів» безпосередньо визначає умови і ґрунт для соціальної і політичної міфотворчості, тому коротко розглянемо їх.

Так, часто головну роль у трансляції інформації грають політичні симпатії власника. Більшість американських ЗМІ є власністю потужних медіа-холдингів, таких як News Corp., Time Warner та інші. Причому не складно відстежити «партійність» власників даних холдингів. Доля ж, наприклад, суспільного телебачення в США мала, і мета їх функціонування – не політична, а культурна, і полягає в послідовному заохоченні глядачів до перегляду програм високого культурного та інтелектуального рівня.

Далі. Оскільки ЗМІ сильно залежать від доходів від реклами, то інтереси рекламодавців мають більше значення, ніж об'єктивність новин. Як комерційні підприємства, ЗМІ надають продукт своїм клієнтам. Продуктом є аудиторія ЗМІ, а клієнтами — рекламодавці. Тут контент, і політичний у тому числі, супроводжує в ефірі (папері, електронній сторінці) головне повідомлення - рекламне. Оскільки метою тут є залучення більшої аудиторії, то зміст, в першу чергу, визначається саме цим. Матеріалу, який виводить аудиторію з «купівельного настрою», тобто є надто складним, нецікавим, несенсаційним, надається менше часу та ваги, або він взагалі виключаються.

Третій фільтр заснований на необхідності безперервного потоку інформації. В сучасному суспільстві, де споживачам потрібна інформація про велику кількість найрізноманітніших подій, її джерелом можуть бути лише крупні підприємства і відділи уряду, оскільки лише вони володіють цією

специфічною інформацією. Звідси, через економічну необхідність, виникають тісні стосунки і зближення інтересів ЗМІ і уряду. З одного боку, уряд і інші постачальники новин (наприклад, неурядові, міжнародні організації, т.д.) роблять по можливості простою придбання своїх послуг. У свою чергу, ЗМІ не схильні публікувати матеріали, які суперечать інтересам їх постачальників інформації. Такі взаємини призводять до своєрідного «розподілу праці», при якому у представників влади є факти і вони їх надають, а репортери отримують їх. Журналісти мають виробляти некритичний підхід до цієї інформації, що дозволяє їм прийняти точку зору джерела, не уражаючись на конфлікти.

Наступний фільтр, «ворожа критика» (Flak), означає організовану кампанію дискредитації організації або особи, яка не погоджується або ставить під сумнів головну ідею, програму, точку зору замовника. На відміну від перших трьох «фільтрів», які походять з ринкових законів ефективності, flak характеризується цілеспрямованим і навмисними зусиллями по управлінню громадською думкою з ціллю дискредитації опонента та його програми. Так само використовується фільтр «анти-ідеологій», який використовується для збудження суспільного страху і ненависть до груп, які представляють загрозу, будь то реальну, перебільшену або взагалі вигадану.

Звідси - картина політичної реальності, яка формується ЗМІ, вочевидь є необ'єктивною. Самі ж американські медіа-магнати не приховують цього. Так, Г. Люс, засновник журналів «Time», «Life», «Fortune» і багато інших, в своєму зверненні до співробітників журналу «Time» заявив: «Уявна журналістська об'єктивність, тобто твердження, що автор подає факти без якої-небудь ціннісної оцінки, є сучасною вигадкою, не більше, ніж обманом. Я це відкидаю і засуджую. Ми кажемо: “До диявола об'єктивність”» [70].

Велика кількість джерел, матеріалів, коментарів експертів, передач новин, політичних ток-шоу створює для пересічного американця ілюзію повноти освітлення політичних подій і осіб, достатню для того, щоб зробити правильні висновки. Значить, впевненість американців в обґрунтованості своєї політичної поведінки практично завжди непохитна. І це визначає непохитність

впевненості в демократії.

Знаменно, що американці ретельно обирають свої джерела інформації. Це пов'язано перш за все з традицією політичних симпатій. Так, наприклад, прибічники демократів не стануть дивитися Fox News, республіканський канал, і будуть схильні звинувачувати його в упередженості та необ'єктивності, віддаючи перевагу програмам новин, що пропонує канал CNN, визнаючи за ними об'єктивність, і навпаки.

В цілому, є очевидним, що в Америці не існує дійсної демократії як втілення і головної умови існування свободи. Проте, міф про демократію продовжує більш-менш успішно функціонувати в переконаннях американців. Цьому сприяє тривала демократична традиція державності та ідеології, яка лягла в її основу, а так само налагоджена робота інститутів демократії, таких, як вибори, партії, представницькі органи влади, засоби масової інформації.

Роль міфологеми «поширення демократії» у зовнішній політиці США

Міфологема демократії відіграє ключову роль в стратегії зовнішньої політики США. Насправді, останні півтора-два десятиліття зовнішня політика Сполучених Штатів Америки придбала риси специфічного американського месіанізму і проходить під гаслом поширення демократії американського зразка в планетарному масштабі.

По-перше, слід зазначити, що фундаментальною рисою американської суспільної свідомості є ідея винятковості, богообраності американської нації. Ця месіанська за своєю суттю міфологема веде свій початок від ідеї обраного народу, привезеної до Північної Америки протестантами-англійцями і яка стала цементуючим елементом американської загальнонаціональної ідеології. Як відомо, прибулі в першій половині XVII століття до Америки англійські протестанти називали себе Новим Ізраїлем, а Новий Світ – землею обітованою. Протестанти-англійці вважали себе обраним Богом народом.

В статтях і виступах батьків-засновників США, а пізніше – в промовах президентів США Дж. Монро, А. Лінкольна, Т. Рузвельта можна знайти цілі

тиради про особливу місію США у цьому світі. Саме А. Лінкольну належить знаменита фраза: «Ми, американці, — остання надія всього людства» [250].

Доки США залишалися провідною державою лише Нового Світу, месіанство американців виявлялося, головним чином, у встановленні контролю над країнами Північної і Південної Америки (знайшло своє ідеологічне вираження в доктрині Монро) і в етнічних чистках північноамериканського континенту від тубільців-індійців.

Вперше національна концепція, в якій викладені підстави зазіхання США на роль лідера світової спільноти, була висунута президентом США Вудро Вільсоном на початку 20-х років XX ст. Концепція проголошувала основні американські цінності – демократію, ринок і мир – універсальними і загальнолюдськими. Н. Хомський так охарактеризував ідеологію В. Вільсона: «На протязі всієї сучасної історії США завжди рядилися в мантію святого, продовжуючи при цьому безжалісно знищувати кожного на шляху свого експансіонізму. Ця ідеологія і називається Вільсоновським ідеалізмом» [242, с. 5]. Після Другої світової війни, коли лідерство США в західному світі стало безперечним, в буденній свідомості американців склалося стійке уявлення, що це лідерство є не випадковим і має свої коріння в перевазі американської цивілізації над всіма іншими. Розпад Радянської держави і всього соціалістичного табору в кінці минулого століття ще сильніше посилив це переконання. Адже це була не просто військова і економічна конкуренція між двома супердержавами; це була ідеологічна конкуренція, боротьба систем цінностей, яка завершилася тріумфом «вільного світу», тобто США.

Завершення «холодної війни» супроводжувалося ілюзією про повсюдне затвердження американської ліберальної моделі суспільства і держави. З легкої руки Ф. Фукуями американські інтелектуали заговорили про «кінець історії». «То, чому ми свідки <...>, - писав тоді Ф. Фукуяма, – кінець історії як такої, завершення ідеологічної еволюції людства і універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми правління» [198, с.7].

Проте реальність розвіяла ці оптимістичні ілюзії. Крах біполярного

світопорядку обернувся посиленням дестабілізуючих тенденцій в світі, що виразилося в збільшенні числа кривавих етно-релігійних конфліктів, поширенні ядерного і інших видів зброї масового знищення, зростанні міжнародного тероризму і злочинності. Кінець епохи «холодної війни» поставив під питання всю глобальну військово-політичну інфраструктуру, створену Сполученими Штатами для ведення протиборства з СРСР. Більш того, закінчення «холодної війни» обернулося для США необхідністю вироблення стратегії одноосібного глобального лідерства з відповідним тягарем непомірних витрат. Отже, було потрібно переформатування американського месіанського міфу: якщо раніше США виступали «захисником світу від комуністичної агресії», то тепер повинні управляти всім світом нібито в його ж інтересах. Як пише американський політолог К. Колеман, «гегемонія, також як і імперія, вимагають створення легітимуючої міфології. В процесі завоювання нових імперських просторів міфологія стверджує: “Ми пануємо над тобою, оскільки наше панування служить твоїм інтересам”. В контексті затвердження гегемоніального порядку міфологія повинна створити віру, що існуючі стосунки панування і підпорядкування – природні і засновані на взаємній вигоді обох сторін, а ті, хто в цьому сумніваються, або абсолютно неосвічені, або ж злочинці і грішники» [244, с. 99].

Нове міфологічне наповнення американської стратегії глобального лідерства стало формуватися на початку 90-х років ХХ ст. Ключовою міфологемою для обґрунтування виняткового американського права на керівництво світом стала зразкова американська демократія, яка нібито найбільшою мірою відповідає універсальній цінності свободи взагалі. Саме в цьому дусі висловився один з патріархів-ідеологів американської зовнішньополітичної стратегії Г. Кіссинджер: «Америка найкраще затверджує власні цінності, вдосконалюючи демократію у себе вдома, і тому служить дороговказним маяком для іншої частини людства; <...> самі ці цінності накладають на Америку зобов'язання боротися за їх утвердження у всесвітньому масштабі» [78, с. 29].

Власне, саме в такому сенсі слід розуміти дану міфологічну складову сучасної американської зовнішньополітичної концепції: Америка як втілення дійсної Демократії повинна привести всю систему міжнародних відносин у відповідності із власними цінностями. Підтримка глобального лідерства Америки відповідає інтересам всього світу і є гарантією його стабільного і успішного руху шляхом Демократії.

На основі цього постулату в 90-і роки здійснювалася вся американська політика однобічних дій в обхід рішень і без санкції ООН. Це визнає один з провідних американських теоретиків зовнішньої політики С. Хантінгтон. Так, він пише: «Останніми роками США намагалися в однобічному порядку досягати наступних цілей: примушувати інші країни прийняти американські норми і практику в області прав людини; не дати іншим країнам зміцнити військовий потенціал, який ущемляє американську перевагу в звичайних озброєннях; застосовувати американське законодавство на екстериторіальній основі проти інших країн; ранжирувати країни по мірі їх прихильності американським стандартам відносно прав людини, наркотиків, тероризму, поширення ядерної зброї і ракетних технологій, а також релігійних свобод; прийняти санкції проти країн, що не дотримуються цих стандартів; втручатися в локальні конфлікти, які не зачіпають безпосередньо інтереси США; вимушувати інші країни приймати соціальні і економічні заходи на користь американської економіки; просувати експорт американських озброєнь, одночасно перешкоджаючи аналогічним зусиллям інших країн» [183].

Політика «поширення демократії» розглядається в широкому сенсі. Наприклад, в цьому дусі трактується розширення НАТО. Ще тісніше зв'язується з процесом демократизації підтримка ринкових реформ і економічної інтеграції як найважливіших передумов консолідації «молодих демократій», основним механізмом якої виступає Міжнародний валютний фонд.

В вузькому сенсі дана політика має на увазі діяльність ряду міністерств і відомств по впровадженню норм і інститутів американської демократії в законодавство і практику інших держав. Основним інструментом тут є

Агентство міжнародного розвитку, яке надає технічну і фінансову допомогу на таких напрямках, як забезпечення прав людини, проведення відкритих і чесних виборів, зміцнення громадянського суспільства і режиму підзвітності державних органів. В зв'язку з цим К. А. Крилов помічає, що критерієм режиму, що встав на дорогу демократизації, є структурна подібність американській системі, тобто копіювання американських політичних інститутів [85].

У завданні глобального поширення демократії задіяний масивний інституціональний механізм як державних, так і недержавних організацій. Дослідник-американець А. Торкунов пише: «В роботі по поширенню американської демократії беруть участь <...> державні відомства США (міністерства юстиції і оборони, держдепартамент), а також громадські організації, в тому числі профспілкові. В 90-х роках сталася інституціоналізація цієї діяльності на різних рівнях держапарату: у СНБ був відкритий відділ демократії, прав людини і гуманітарних проблем, в держдепартаменті – бюро демократії, прав людини і праці» [183]. Величезні фінансові, інтелектуальні і технологічні ресурси, які вкладаються в проект по поширенню демократії, таким чином, виявляють крайню важливість даного проекту для збереження глобального лідерства США.

В першому десятилітті ХХІ століття міф про місію Америки по поширенню демократії придбав ще більший розмах. Активна експлуатація світлого міфу про Демократію була покликана завуалювати все більш агресивну зовнішню політику, в тому числі дійсний характер і цілі військової інтервенції США і їх союзників на Близькому і Середньому Сході, а також діяльність неурядових організацій на пострадянському просторі, фінансованих урядом і неурядовими організаціями США і покликаних грати ключову роль у встановленні проамериканських режимів шляхом «ненасильницьких демократичних революцій».

В цьому напрямі знаковим став закон «Про поширення демократії», прийнятий Конгресом 29 червня 2005 року. Цей закон, по суті, є програмою

всесвітньої «демократичної революції». Преамбула закону містить систему нових принципових міфологічних концептів, а також базові принципи стратегії і тактики американської зовнішньої політики, тому розглянемо її детально.

Перший з цих концептів міститься в ідеологічній частині згаданого Закону, де цитується Загальна декларація прав людини і декларується тотожність американських і універсальних (загальнолюдських) цінностей. Відразу за цим слідує твердження, що «недемократичні» режими є джерелами багаточисельних глобальних проблем, в тому числі бідності, забруднення довкілля, організації етнічних чисток і геноциду і т.д. Далі викладено висновок, який звучить буквально так: «Країни, в яких немає свободи і демократії, неминуче ставлять межі повному розквіту людських здібностей, і тому мета зовнішньої політики Сполучених Штатів – поширювати і просувати загальну демократію» [234].

Далі в преамбулі наводяться сучасні приклади «успішного просування демократії» Сполученими Штатами в інших державах (на Україні, в Грузії). Тут також згадуються прийняті Конгресом США останніми роками рішення про підтримку і фінансування «демократичних» опозицій в країнах, призначених для «революцій», — на Кубі, в Ірані, Північній Кореї, Білорусі. Що стосується методів, то закон дозволяє держдепу «використовувати всі інструменти впливу для підтримки, поширення і посилення демократичних цінностей, принципів і практик в зарубіжних країнах» [234]. В їх числі слід назвати фінансування через МВФ реформ в «молодих демократіях» (мається на увазі у тому числі Україна), зміцнення американських позицій через розвиток інфраструктури НАТО на місцях; пропаганда за допомогою інститутів масової культури демократичних цінностей. Відносно тоталітарних держав (в тому числі Ірану, Північної Кореї, Куби, Венесуели, Лівії і так далі) у Законі не виключається вживання жорстких, у тому числі військових, засобів впливу. Реалізацію цих методів було продемонстровано США та їх союзниками у військових інтервенціях в Афганістані (2001 р.), Венесуелі (2002 р., невдалий

військовий путч проти режиму У. Чавеса), Іраці (2003 р.), Гаїті (2004 р.), Лівії (2011 р.).

Вище наголошувалося, що важливу роль в американській політиці поширення демократії в світі грає так зване «ненасильницьке скидання недемократичних режимів», яке організовується технологічно як суто міфологічна акція і тому може бути названо «міфотехнікою революційного перетворення». Теоретично ця проблематика почала розроблятися ще в 90-і роки ХХ століття. Такі спеціалісти, як С. Люкес [252], Дж. Най [255], М. Фрейзер [247] та ін. розробили ряд принципів та методів управління США іншими країнами шляхом впливу на правлячі еліти через пряме маніпулювання поведінкою підлеглих їм народів.

Найдетальніше і найбільш популярно дана міфотехніка описана в знакових працях американців Дж. Шарпа «Від диктатури до демократії. Концептуальні основи звільнення» [265] і М. Палмера «Зламати Вісь Зла: як до 2025 року усунути від влади останніх диктаторів» [256]. Обидві роботи було високо оцінені вищим державним істеблїшментом США, як представниками неоконсервативних кіл, так і ліберальними демократами.

Наведемо обширну цитату з книги М. Палмера, яка описує технологію організації революції як своєрідний рецепт політичної кухні: «Візьміть місцеві, ліберальні і прозахідне налагоджені кадри, ретельно їх перемішайте, не забувши додати «зелені». На виході у вас повинні вийти неурядові організації (правозахисні, пацифістські, молодіжні, студентські), а також добре підготовлені групи опору, придатні для проведення вуличних «ненасильницьких» актів (пікетів, маніфестацій, страйків, блокування урядових об'єктів).

Одночасно, на вогні місцевих і іноземних ЗМІ, доведіть до кипіння обстановку в країні, неабияк поперчивши і посолївши її звинуваченнями в тоталітаризмі, утиску свободи слова і цькуванні інакодумців (особливо терпкий смак цьому бульйону додадуть гнівні резолюції міжнародних організацій – ООН, Євросоюзу, ОБСЄ, ПАРЕ).

Не забудьте також гарненько відбити у національній еліті волю до опору; як молоток і обробну дошку слід використовувати ЗМІ і методи дипломатичного і фінансового тиску.

Тепер – справа залишається за малим. В мить, коли вариво максимально дійде до кипіння, блюдо можна подавати до столу, виводячи на вулиці тисячі своїх прибічників (тих самих, присмачених «зеленню»), які присягнутьися стояти на смерть, поки влада добровільно не піде у відставку» [256, с. 182].

Як видно з цього алгоритму, використовується декілька технологій міфотворчості. Перша – демонізація правлячого режиму за допомогою вищезгаданих «інструментів впливу»: ЗМІ і засуджуючих резолюцій міжнародних організацій з іміджем об'єктивних арбітрів. Друга – створення позитивного іміджу опозиційних політичних сил і неурядових організацій як носіїв демократичних цінностей, «дійсних представників народу». При цьому, «народом» у ЗМІ називається лише та частина населення, яка активно підтримує «демократичну опозицію». Одночасно, інша частина населення, яка не підтримує її, на противагу демосу міфологізується як деструктивна, небезпечна сила - охлос. Згідно твердженням вищезгаданого політолога К. Колемана, цей міфічний охлос складають неуки, не здатні зрозуміти блага приходу до влади демократичних сил, і злочинці, чий інтерес пов'язаний зі збереженням статус-кво. І оскільки такі люди «не є частиною народу», то їх думкою можна (і потрібно) нехтувати. Паралізований засудженнями «світової спільноти» в недемократичності, намагаючись уникнути дипломатичних і економічних санкцій, існуючий режим оголошує себе «демократичним» і зобов'язується «діяти в рамках закону». Тобто, він не може протистояти «народові», але зобов'язаний виконувати волю, що ним заявляється. І виконує.

Аналізуючи дану технологію «створення народу», Р. Шайхутдінов пише: «Фактично будь-яку групу громадян можна оголосити народом і сформувати таку ситуацію, коли право так називатися за цією групою буде визнано <...> І якщо влада оголошує про верховенство закону, про те, що вона не може в принципі стріляти в народ і розганяти його без введення

особливого положення за прописаною в конституції процедурою - то проти цього «народу» вона безсила... У цих умовах ми отримуємо простий, ефективний і жорстокий спосіб скидання всякої влади, яка оголошує себе демократичною і такою, що діє в рамках закону» [69].

Вживання міфотехніки ненасильницьких скидань «недемократичних режимів», яке отримало найменування «кольорових революцій», відбулося в Сербії (2000 р.), Грузії (2003 р.), на Україні (2004 р.), в Киргизії (2005 р.), Молдові (2009 р.). Були також здійснені спроби скидання «недемократичних» режимів у Білорусії (2006 р.), Вірменії (2008 р.), Росії (2011 р.), але зазнали поразки. Вже можна констатувати, що реальні підсумки і наслідки режисованих «революцій» не досягають цілей американського естеблїшменту, але прямо їм протиречать. Показово, що у абсолютній більшості країн «кольорові» уряди досить швидко припинили своє існування, а їх лідери завершили свою політичну кар'єру як непопулярні політики-демагоги. Ці уряди не змогли виконати обіцянки про докорінне реформування своїх країн та не виправдали народних надій, залишивши по собі ряд нових соціальних та економічних проблем. Ці проблеми, в свою чергу, стали новими перепонами на шляху реальної демократизації країн, сприяли дискредитації ідеї демократії як такої, уповільнили становлення громадянського суспільства.

Резюмуємо. За зовнішньополітичними настановами та діями США стоїть загальне уявлення про новий глобальний світовий устрій, який почав виникати на рубежі століть і в провідній ролі в ньому самих Сполучених Штатів. Стриженем цієї уяви є переконання в тому, що Сполученим Штатам призначена не просто лідуюча, а системостворююча роль. Це прагнення до планетарної гегемонії відповідає певній традиції американського месіанізму і знайшло своє вираження в проекті розповсюдження американської моделі демократії по всій планеті.

Міфологічна складова проекту зводиться до того, що США позиціонують себе як єдиного носія і виразника дійсної демократії, якій нібито немає

альтернативи. Але, навіть визнаючи неоімперський характер такого роду політики, американські лідери і теоретики самі переконані і прагнуть переконати весь світ в унікально благодетельному впливі американської гегемонії.

Слід зазначити, що якщо така система міфів вкорінена в свідомості американців, то в багатьох країнах, які так або інакше випробували на собі технології по впровадженню демократії по-американськи, дані міфи не викликають ентузіазму. Більш того, американці вимушені констатувати зростання американофобії в світі. Самі США, які нерідко у себе в країні вдаються до явно недемократичних методів, які порушують права американських громадян, а так само проявляють невинуватену агресію за її кордонами, сприяють деміфологізації свого іміджу світової цитаделі Демократії.

Констатуємо: в цілому, політико-міфологічний каркас суспільно-політичної системи США характеризується стабільністю і глибокою укоріненістю в суспільній свідомості американців. Розвиваючись еволюційно, на основі особливостей політичних і суспільно-економічних стосунків, системостворюючими і фундаментальними міфологемами стали Американська Мрія – мотиватор активності мільйонів своїх носіїв, головна причина бурхливого економічного розвитку; Свобода як головна умова реалізації Мрії, і Демократія як політичне втілення Свободи, політичний чинник узгодження свобод американців. Міф про демократію так само грає ключову роль в зовнішньополітичній стратегії США, хоча він і був ґрунтовно дискредитований агресивною політикою США на Близькому Сході, а так само провалами «демократичних режимів», встановлених в ході «кольорових революцій».

Стабільність міфологічного ядра США багато в чому пояснюється тим, що базові міфологеми були результатом стихійної міфологізації актуальних політичних процесів, а не результатом цілеспрямованої ідеологічної

міфотворчості – тобто, ці міфи не були частиною політичної технології з управління масовою свідомістю, а виникли спонтанно в надрах американського суспільства, та є органічною частиною політичної культури США. Самі ж американські політики вибудовують свою риторику на даних міфологемах. І не в останню чергу така історична стабільність основних ліберальних міфологем дозволила Америці привласнити собі право їх монопольної експлуатації в глобальному масштабі. Прикриваючись міфами про благо поширення свободи і демократії, США активно реалізують свої геополітичні цілі.

3. 3. Базові політичні міфи пострадянської України

Даний підрозділ дисертаційного дослідження присвячений аналізу основних політичних міфів сучасної України, які конструюються пострадянським політичним істеблішментом. Ми говоримо лише про базові міфи внаслідок того, що в Україні все ще не склався цілісний комплекс політичної міфології, який був би покладений в основу загальнонаціональної ідеології. В зв'язку з цим важливо проаналізувати актуальний каркас політико-міфологічного дискурсу сучасної України, визначити його змістовні компоненти, міру його конструктивності і інтеграційного потенціалу.

Міфологема демократії

З часів здобуття Україною незалежності офіційним визначенням її режиму стає «демократія». Через два десятиліття вираження незадоволення демократичним процесом стало загальним настроєм в нашій незалежній країні [187]. Одна криза сміняє іншу, назрівають, а не вирішуються серйозні соціально-політичні та економічні проблеми. Виникає питання – або демократії наш культурний «грунт» не підходить, або українському народові не потрібно те, що називають «демократією» (із чим автор категорично не згодний), або наша демократія має якість «суверенної» в тому сенсі, що Європа завжди ставитемо її

під сумнів. Є і інший варіант – довіра до демократії як режиму підривається через недовіру до «демократів» - народних обранців, які мають захищати інтереси свого народу. В будь-якому випадку, демократія сьогодні представляється штучною міфологемою, яка потребує політологічного аналізу.

До ідейних передумов формування нового режиму в пострадянській Україні відносяться, по-перше, уявлення в масовій свідомості про те, що руйнування старого порядку, що іменується тоталітаризмом, само собою автоматично породжує демократію; по-друге, розуміння свободи виключно як свободи від держави. Обидві передумови виявилися міфологемами. Розглянемо їх детальніше.

«Холодна війна» двох систем, яка тривала впродовж більш ніж півстоліття, проходила і на рівні ідеологій, яка набула характеру міфологічної демонізації супротивника. Розвал СРСР означав рішучу перемогу західної ідеологічної картини світу. Згідно їй радянська система була сповнена хибами, спотвореннями, помилками у всіх своїх підсистемах – починаючи з режиму влади, системи господарювання, зовнішньої політики і до системи освіти, мистецтва, медицини. І, навпаки, західна демократія зображувалася як універсальний механізм управління, який не має альтернативи в цивілізованому світі. «Населення пострадянської України буквально накрило шквалом славослів'я на адресу демократії, і це придбало непристойні, з наукової точки зору, виміри, які, як мінімум не поступалися вихваланням комунізму радянськими ідеологами» [139]. У попередньому підрозділі ми з'ясували, що в самих західних країнах немає тієї «справжньої демократії», яка була створена на експорт їхніми ідеологами.

Проте в самій Україні «демократичною владою» популяризувалася ілюзорне уявлення, що варто лише створити відповідні західним стандартам інститути влади і суспільства, як запрацює новий алгоритм розвитку, і Україна залучиться до цивілізації. Те, що руйнування системи породжує хаос, в якому перемагають найбільш спритні і, як правило, безпринципні, не укладалося в оптимістичну логіку міфу. Як і не укладався туди факт, що ліберальна

демократія – це світоглядний продукт західної цивілізації, який формувався впродовж декількох століть і пройшов серйозну історичну еволюцію. Це – особлива картина світу, наповнена народженими історією сенсами, символами, знаками. Неможливо бути причетним до них, не переживаючи їх екзистенційно. Саме тому процес побудови демократії набув суто декоративного, імітаційного характеру.

Далі. Категорія свободи – одна з ключових в концепції демократії. Проте, свобода – це культурний феномен, який наповнюється тим або іншим сенсом в контексті тривалої традиції, насамперед правової та політичної. Головний критерій тут – це співвідношення індивідуальної свободи і державного регулювання. Так, в західній традиції свобода розуміється як в негативному сенсі – свобода від держави, що конституційно виражено в існуванні недоторканих для держави особистих прав людини, так і в позитивному сенсі – свобода через державу, тобто, знову ж таки, права людини, але в даному випадку гарантовані державою: такими є, скажімо, соціальні права. Згідно теорії суспільного договору, яка лягла в основу сучасної політичної системи західної цивілізації, люди самі створюють державу, делегуючи їй частину своїх свобод із тим, аби забезпечити злагоджене функціонування всієї суспільної системи. Свобода тут означає можливість діяти згідно своїй волі, поки не порушується таке ж право інших. Тому один з головних образів свободи, наприклад, США – молода, горда жінка, яка тримає в одній руці факел (символ освітлення дороги і освіти), а в іншій – Скрижаль із датою прийняття Декларації Незалежності.

На пострадянському просторі свобода придбала суто негативний сенс – свобода від держави. Формуванню негативного ставлення до владних інститутів сприяла одна важлива історична обставина, на яку вказує, зокрема, М. В. Маланюк. «Тривала влада чужинців, - пише дослідник, - призвела до появи переконання, що владні структури створені лише для пригноблення, зловживань та нечесного збагачення, тому народ не скоро може змінити ці переконання і повірити у те, що влада існує для його захисту і забезпечення

добробуту чесних трудівників» [106]. Аналізуючи особливості української національної міфології, культуролог Л. О. Павлюк також звертає увагу на те, що «український Герой традиційно був борцем із Владою (імперською, ідеологічною, владою держави-завойовника), тому і у незалежній державі засаднича недовіра до владних авторитетів живить дихотомію офіційного лідера і героя-опозиціонера» [131].

Тому символ свободи українців часто персоніфікований в образі казака – непокірного бунтівника, опозиціонера. У душі він анархіст (бо, пам'ятаємо, офіційна влада на українських землях була представлена чужинцями), а тому, аби його організувати, потрібний сильний лідер, харизматичний атаман. Інакше система розлагоджується, і настає смута. Оскільки казак не визнає писаних законів, значення для нього має авторитет і правда як суб'єктивна правота, але не право як ззовні нав'язана система справедливості. З цього кореня виростає правовий нігілізм сучасних українців [187], який посилюється в умовах недовіри до інститутів вищої державної влади, починаючи з президента і парламенту.

В той же час, повторимо це ще раз, бути демократом означає для громадянина бути законослухняним, а для законодавця і судді – відповідальним перед суспільством за рішення, які вони приймають.

Тепер розглянемо, як міфологізуються інститути демократії. Розглянемо трансформації таких інститутів демократії, як багатопартійність і вибори, а також особливості їх функціонування в світлі політичного міфу. Партія – етимологічно – частина народу, організаційно оформлене об'єднання громадян, створене за ініціативою громадян, які усвідомлюють свої інтереси і потребу в їх реалізації через здійснення загальнонаціональної програми, – тобто деякого послідовного, систематичного комплексу реформ. На сьогодні в Україні зареєстровано більше сотні політичних партій. Пліуралізм, на перший погляд, відповідає одному з базових принципів демократичних режимів. Кожна з політичних сил в своїй риторичі та програмах апелює до «народу» взагалі і до тих або інших його соціальних груп і прошаркам зокрема – селянам,

робітникам, підприємцям, молоді, пенсіонерам, православним і т.д.

Проте, чи є дані об'єднання партіями в тому сенсі, який в них вкладається? Аналіз їхньої діяльності та принципів організації свідчать про те, що ні, не є. Адже сьогодні ми називаємо партіями ті організації, які є штучними технологічними проектами і представляють лише організаторів в якості «частини народу». По суті, ця гра в політичні партії є міф, який, проте, приховує реальний механізм участі у владі та здійснення влади. Адже відомо, що організаторами найбільш крупних партій і блоків є фінансово-промислові групи, зацікавлені в захисті і примноженні своїх власності і капіталів через владу, – законодавчу і виконавчу. М. С. Кармазіна пише: «Перебування на верхніх щаблях влади партійних лідерів дозволяло партіям, як відомо, широко використовувати адміністративний ресурс (на виборах, приміром) і, можна припустити, відповідно - державні фінанси. Це дає вигоди і парламентським партіям, які, за «парламентськими квотами», посідають відповідальні посади: їхні представники очолюють Фонд держмайна, контролюють державні закупівлі, митницю, тощо» [66].

По-друге, рядові партійці не допускаються до прийняття реальних рішень, оскільки принципові рішення приймаються вузьким колом людей, які мають реальну владу, але при цьому не є публічними фігурами. Така закритість партійної діяльності обумовлює неприродні союзи в парламенті, покликані вирішувати тактичні завдання; відступ від передвиборних обіцянок і власних програм при ухваленні законодавчих рішень. Таким чином, українські партії є партіями лише за назвою, але не по суті. Вони декорують, а не виражають багатопартійність. І, найголовніше, вони – ненародні. Зокрема, Верховну Раду вже давно називають клубом мільйонерів, оскільки лише дуже забезпечені люди можуть купити собі місце у проходному партійному списку. І, з іншого боку, депутати отримують гарні винагороди від лоббістів. Пропорційна виборча система довела цей стан речей до такої «досконалості», що зник головний сенс партійного механізму – представництво народних інтересів. В результаті в Україні виник режим, який можна визначити як «нову партократію». Тобто, ми

прийшли до того, від чого хотіли позбавитися у 1991 році. І це – питання про політичну культуру нашого суспільства та політичної еліти.

Розхоже визначення демократії зводить її механізм до регулярних виборів, які проводяться на чесній основі при строгому підрахунку голосів. Саме на виборах народ має реалізовувати свою сутність як «джерела влади». На виборах він висловлює свій вибір – підтримку тієї або іншої програми суспільного розвитку і групи осіб, яка її відстоює. Важливо при цьому, аби вибір був зроблений усвідомлено і відповідально. Для цього необхідна, як мінімум, правдива інформація. Передвиборні кампанії на Україні проходять завжди бурхливо і активно, із завданням залучення та стимуляції зацікавленості та активності якомога більшої кількості потенційних виборців. Усвідомлюючи значення доступу до владних ресурсів, спонсори політичних сил витрачають величезні суми на послуги політичних консультантів, обслуговуючих політичний процес. Слід зазначити, що використовувані технології носять, як правило, маніпулятивний характер (технології по створенню і підтримці іміджу, поліпшення репутації і так далі), навмисно спотворюють реальність і, таким чином, вводять виборця в оману. Нижче ми детальніше розглянемо особливості використовуваних політтехнологій і результатів їх впливу на процес демократизації. Так само варто сказати, що активно використовується так званий адміністративний ресурс, який істотно допомагає провладним силам «підраховувати» результати виборів.

Враховуючи певну психологічну схильність українців орієнтуватися на харизматичну особу [67], багато сил і засобів витрачається на створення міфічних образів провідних політиків. Відбувається оперування архетипами: наприклад, дбайливої матері (Ю. В. Тимошенко), сильного батька-господарника (В. Ф. Янукович), месії (В. А. Ющенко), мудрого вчителя (В. М. Литвин) і так далі. Одночасно, на опонентів публікуються компромативні матеріали, які не завжди сфабриковані штучно. Використовуються найрізноманітніші звинувачення. Так, рідкий український політик не був звинувачений у фінансових махінаціях і зраді національних

інтересів. Яскравий приклад, – результати «підрахунків» Ю. В. Тимошенко вкрадених урядом В. Ф. Януковича грошей: «Вони крали 60 доларів в секунду. Якщо всі ці гроші узяти в купюрах, це більше ста тонн грошей. Для цього потрібно поїзди будувати, аби їх перевезти <...> А якщо ці гроші, які вони вкрали, скласти в одну стопку, то це в 7 разів вище за Ейфелеву башту» [80]. Сама Ю. В. Тимошенко була неодноразово звинувачена в крупних газових і фінансових махінаціях різного терміну давності. В. А. Ющенко звинувачувався в зловживаннях, будучи на чолі НБУ. Серйозні підозріння викликає фінансування його президентської кампанії зарубіжними урядами і приватними особами. Тему чорного піару можна продовжувати і далі, але в цілому для виборця складається картина того, що український політикум позбавлений порядних людей. А, як вірно помітили Т. Карл і Ф. Шміттер, демократія безпосередньо залежить від носіїв влади - людей, які грають особливу роль в управлінні і наділених за законом розпорядчою функцією [71]. Про те ж писав ще Й. Шумпетер, ставлячи на перше місце для успішного функціонування демократії якості (моральні і професійні) людського матеріалу (еліти) в парламенті і уряді [222, с. 379]. Так в Україні організовується ситуація «вибору без вибору». Склалася разюча з точки зору демократично налаштованого виборця: за двадцять років він брав участь у багатьох парламентських і президентських виборах, але здебільшого його вибір виявлявся помилковим. І, тим не й менш, йому пропонується, за правилами гри, брати за нього відповідальність. Отже, хоча в країні проходять регулярні і позачергові вибори, що відповідає формальному критерію демократичності, дуже часто (якщо не завжди) виборці вимушені обирати між кандидатами, чиї професійні та моральні якості не відповідають високим критеріям справжніх народних представників. Відповідно, до парламенту, а потім і до Кабінету міністрів потрапляють люди, чия компетенція і рівень відповідальності перед виборцями постає сумнівною.

Резюмуємо. Демократія як політичний режим народовладдя, в якому вся повнота влади належить народові, безумовно, сама по собі є міфом. Природа

влади така, що вона не може належати всім – управляє завжди еліта. Міф про народовладдя працює тоді, коли владна еліта – реальний носій влади - володіє стратегічним мисленням і високим рівнем державної відповідальності. Послідовна політика обумовлює політичну стабільність – а значить, стабільність економічну і соціальну. Тоді громадяни відчують себе впевненими, що довірили справу управління «правильним» людям. Така ситуація – результат еволюції всієї соціальної системи і, перш за все, політичного і правового світогляду.

Українська міфологема демократії зараз представляється явною фікцією. Формально ми маємо закони, які закріплюють різні права і обов'язки населення і державних структур. Ми маємо інститути демократії. І те, і інше українською малоефективне саме тому, що відсутнє їх сутнісне наповнення. «Народні обранці» не несуть відповідальності за рішення, які частіше погіршують положення населення, ніж покращують його. Громадяни, відповідно, прагнуть діяти так, щоб обійти дію шкідливих законів. Демократія, таким чином, стає химерою режиму, який підривається як «зверху» владою тимчасових виконавців, так і «знизу» – народом.

Таким чином, на даному етапі ми маємо наступний попередній результат. По-перше, міф про демократію в масовій свідомості ґрунтовно дискредитований, що негативно позначається на легітимності існуючої влади, але сприяє раціоналізації сприйняття політичних процесів. По-друге, українська політична реальність імітує демократичний процес, тобто форма і зміст різняться не відповідають один одному. В зв'язку з цим невизначеність майбутнього України виражена в питанні: чи має нинішня імітація демократії перспективу змістовного наповнення?

Особливості використання політичних технологій в створенні «демократичної» міфореальності.

В контексті аналізу міфологеми демократії слід розглянути особливості вживання політичними силами політичних технологій, оскільки останні

направлені на формування картини світу політики для населення, і завдають ті або інші політичні симпатії, настрої, орієнтації.

На українських теренах політичний процес «демократичної» боротьби квазі-партій набув форму недобросовісної конкуренції, аналогічну тій, яку можна інколи спостерігати в ринкових умовах. Проте якщо на Заході це була конкуренція ідей, то в нашому випадку можна говорити про конкуренцію найбільш красивих обіцянок, які забуваються після закінчення передвиборних кампаній [17].

Вибори – це час найбільшої активації використання міфотехнологій. Як пише О. Рудик, невичерпним джерелом політичних міфів у цю пору є передвиборчі штаби (байдуже, окремих кандидатів чи політичних сил), де працюють здібні міфотворці, якість роботи яких оцінюється ступенем міфологізації громадської думки [156]. Але і після виборів виборців треба переконувати, що вони не помилилися в своєму виборі, і переможці контролюють процес навіть в тому випадку, якщо ситуація в соціальній, економічній, культурній сферах погіршується.

Такий стан речей обумовлює величезний попит на різноманітні політичні технології. У зв'язку з цим в Україні останніми роками з'явилося безліч служб і PR-агентств, які пропонують політичним суб'єктам свої професійні послуги. Наприклад, PR-агентство «Новий погляд» відзначає на своєму сайті: «Яким би маніпулятивним не був комерційний піар, він рідко претендує на створення узагальненої картини світу, ідеології або цілісного уявлення про реальність, як це робить політичний піар. Політичний піар претендує на світогляд, цілісне уявлення про те, що відбувається і завдає критерії його інтерпретації і тільки тоді помітно або не дуже поміщає в цей контекст КЛІЄНТА» [259]. Далі агентство викладає свій погляд на проблему і перспективи ефективності маніпулятивного піару і його соціальних наслідків. Простіше кажучи, пропонується послуга із створення міфологічної реальності для цільової аудиторії клієнта.

Інше   крупне   PR-агентство   України,   Mainstream

Communication&Consulting, пропонує свої послуги в більш м'якій формі: «Наше Агентство убачає своє призначення в тому, аби мотивувати лідерів різних організацій України, керівників державних структур в доцільності налагодження цивілізованих зв'язків з громадськістю і, зрозуміло, практично сприяти нарощуванню позитивного публіцитного капіталу і репутації своїх клієнтів» [260]. Тут акцент зроблений на створенні позитивного іміджу клієнта, тобто такого його образу, який в свідомості споживача цього образу стійко викликатиме позитивні асоціації і реакції. Відповідно, пропонуються такі послуги, як розробка і проведення широкомасштабних PR-кампаній, робота зі ЗМІ, PR аудит, інформаційно-аналітичне обслуговування, антикризовий PR і т.п. Аналогічні послуги пропонує і Комунікаційна група PRT («Prime-time»), серед клієнтів якої числяться, зокрема, Верховна Рада, Міністерство закордонних справ, Міністерство транспорту і зв'язку, Фонд держмайна, Державний комітет із земельних ресурсів. PR-обслуговуванням українських владних структур пишається також американська PBN Company: «Компанія PBN впродовж більше шести років допомагала Уряду України в справі придбання суспільної підтримки в області його економічних, ринкових і соціальних реформ і програм реструктуризації» [269]. А оскільки більшість українців на собі відчули результати непродуманості і непослідовності багатьох реформ, стає очевидним, що PBN допомагала уряду видавати бажане за дійсне, перебільшуючи або навіть придумуючи досягнення і зменшуючи або замовчуючи шкоду від тих або інших непродуманих реформ.

Взагалі, показовий той факт, що і державні структури, і крупні політичні сили вважають за краще користуватися послугами закордонних політтехнологів. І лідерство тут, безумовно, належить американцям, що закономірно: вони володіють найбільш досконалими і відпрацьованими політичними технологіями найрізноманітніших напрямів. Так, на сайті одного з найбільших інформаційних ресурсів, присвячених політиці, – журналу Campaigns&Elections («Кампанії і вибори») зазначено близько 80 напрямів політичних технологій [258]. При цьому абсолютна більшість компаній мають

солідний досвід роботи, що налічує десятиліття. Розуміючи, що в політичній грі виграє найбільш технічний, крупні українські політгравці наймають собі найбільш успішних і досвідчених помічників. Зокрема, факт звершення одного з найбільш яскравих і резонансних подій в новітній історії України – «помаранчевої революції» - не обійшлося без безпосередньої участі американських політтехнологів. Причому послугами останніх користувалися обидві конкуруючі політичні сили: «біло-блакитні» і «помаранчеві». Так, з «Партією регіонів» працював американський консультант П. Дж. Манафорт [257], який брав участь в розробці президентських кампаній Дж. Форда, Р. Рейгана, Дж. Буша-старшого і Дж. Буша-молодшого. Послугами П. Манафорта і його фірми «Партія Регіонів» користувалася і на парламентських виборах 2006 р. А на переможця виборів працювала компанія «Аристотель» (Aristotle Int.). На офіційному сайті «Аристотеля» в розділі «Про нас», зокрема, відмічено, що «Аристотель» визнаний піонером політичних технологій. Кожен мешканець Білого Дому – і демократ, і республіканець – впродовж більше 25 років був клієнтом «Аристотеля», так само як і більшість сенаторів, членів Палати Представників, Демократичної і Республіканської партій. Свою участь в подіях президентських виборів в Україні кампанія визначала таким чином: «Для «Аристотеля» було честю стати частиною історичного моменту просування прав людини і демократії. У передвиборну кампанію «Аристотель» був найнятий для забезпечення стратегічного консультування, формування команди, технологічного подолання цезури і фальсифікації виборів, організованих автократичним режимом для збереження влади» [235]. Через 2 роки, під час парламентських виборів, послугами «Аристотеля» скористався опозиційний блок «Не так!».

Основні помічники-технологи ще однієї вагомої політичної сили – Блоку Юлії Тимошенко, так само американського походження. Це такі гіганти політичного консультування, як компанії «TD International», «Dezenhall Resources Ltd», «The Glover Park Group». Перша спеціалізується на кризисному консалтингу, у тому числі на кризисному піарі. Її завдання полягає в тому, аби

зменшити ризики репутації. В «Dezenhall Resources Ltd» спеціалізація та ж – кризисний консалтинг і відновлення заплямованої репутації клієнта. «The Glover Park Group» – структура т. з. «нових демократів» США, яку очолюють колишній прес-секретар Білого Дому Д. Локхарт, колишній радник Б. Клінтона С. Брофі і колишній головний політтехнолог А. Гора К. Ескью [268]. За словами експерта по виборчим кампаніям в США Гері Келнера, лише в 2007 році В. Ющенко політичні консультанти обходилися в 100000\$ в місяць, В. Януковичу – 150000\$ і Ю. Тимошенко – 200000\$ [261].

Таким чином, ми констатуємо, що на послуги професійних політтехнологів в середовищі українського політикуму і державного істеблішменту сформувався високий попит. Причому цей попит не стає нижчим із закінченням передвиборчих кампаній. Провідні політики України є активними споживачами західних ноу-хау в області створення і поліпшення іміджу, відновлення репутації, політичної реклами і багато інших.

Головний результат активної роботи запрошених фахівців – істотна деформація можливості вільного волевиявлення громадян і демократичного контролю над владою [211, с. 167]. Оброблювані професійними технологіями, українці занурюються у міфологічну реальність. А оскільки ці політичні технології носять, як правило, маніпулятивний характер, то і картина світу політики для населення представляється у спотвореному вигляді. Зрозуміло, це відповідно позначається на якості демократичності режиму. Крім цього, значно збільшується вартість передвиборчих кампаній, що негативно позначається на рівні життя населення – адже гроші, витрачені на вибори, мають бути повернені. Очевидно, що така ситуація має бути виправлена законом.

Міфологія української національної ідеї

Розпад СРСР на низку незалежних держав та викликаний цією обставиною ідеологічний вакуум, об'єктивна необхідність у соціально-політичній трансформації тоталітарного ладу у демократичний, зумовили для кожної з нових суверенних держав потребу в новій доктрині суспільного

розвитку, в новій цементуючій основі, в загальнонаціональній ідеї, яка була б здатна об'єднати всі елементи соціуму в єдине ціле і стала б духовним стрижнем суспільства та орієнтиром його розвитку.

Україна з перших кроків свого державного існування з багатьох причин зазнавала потребу в об'єднувальній, цементуючій ідеї. Наявність інтегральної ідеї набуває значення зверхності, бо визначає життєздатність нації. Національна ідея – це стрижень самосвідомості нації; символ її віри в своє особливе призначення; інтуїтивний образ спільного майбутнього. Як правило, сенс і мета розвитку національної держави формуються в надрах суспільства, мисляться або навіть, як вказував Б. Андерсон, уявляються кожним членом нації [4]. Якщо узагальнити усе вищесказане, то можна стверджувати, що національна ідея – це головний міф нації про саму себе. Слід особливо підкреслити, що національна ідея може бути виражена лише в формі міфу, оскільки мова йде про наднаціональну причину існування нації як такої.

В Україні замовлення на розробку такої ідеї походило від нового політичного істеблішменту, який сформувався з різних груп впливу. Національними представниками гуманітарного знання написано багато книг та проведено велику кількість наукових конференцій, але національну ідею так і не винайдено. Це сталося тому, що справжня національна ідея як вищий, планетарний сенс існування нації не могла і до цих пір не може сформуватися в суспільстві внаслідок недостатньої зрілості державної нації та низького ступеня розвитку громадянського суспільства. І доки національна самосвідомість не досягне відомої міри зрілості, не прийде розуміння своєї виняткової ролі у всесвітньо-історичному процесі, ми вимушені будемо мати псевдо-національні ідеї, сконструйовані інтелектуальними зусиллями політичних міфотворців, які орієнтуються на політичну кон'юнктуру сьогодення. І все ж таки ці спроби потрібні були, аби суспільство методом спроб та помилок знайшло свій унікальний національний шлях.

Перший варіант загальної концепції української національної ідеї був сформульований відразу після розпаду Радянського Союзу і спочатку був з

ентузіазмом сприйнятий населенням. Нові окреслення національної ідеї прийняли форму геополітичного орієнтиру [227]. Ідея з'явилася у вигляді європейської інтеграції. Європа з її товарним достатком і демократією в очах жителів колишнього СРСР стала зразком для наслідування.

Саме європейська парадигма спочатку завдала загальний мотив нової політичної міфології для українців. Аби «пересічний» українець відчув і усвідомив свою цивілізаційну приналежність Заходу, самоідентифікувався як європеєць, його необхідно було в цьому переконати, так би мовити, відкрити для нього нову світоглядну реальність. З цією метою спочатку експлуатувався «сусідський» аргумент: якщо територіально Україна розташована в Європі (географічний центр Європи знаходиться на території України), раціонально є тісна співпраця зі своїми успішними сусідами. Потім метафора «сусідства» поступила місцем метафорі «сім'ї» як співтовариства, заснованого на кровноспоріднених зв'язках. Метафора була підібрана вдало: з точки зору українського менталітету, однією з важливих цінностей є традиційна сім'я [189]. Таким чином, «возз'єднання сім'ї» представляється бажаним, навіть необхідним процесом.

Слід підкреслити, що цей міф має дуже серйозний цілеорієнтуючий потенціал, бо має ряд об'єктивних підстав, закладених у душі українського національного характеру, головними рисами якого є волелюбство і індивідуалізм. Це відмічає багато дослідників, зокрема, В. М. Дем'яненко [52], С. Б. Кримський [83], І. О. Поліщук [142], О. В. Хрущ [202] і багато інших. Ці духовні риси співпадають з наріжними настановами демократичного духу європейської цивілізації.

Пік інтересу до теми європейської ідентифікації українців припадає на 2004-2005 роки. Соціолог О. Левцун пише, що поштовхом до цього стала низка подій, серед яких: вступ колишніх «сусідів по соцтабору» - стран Балтії, Угорщини, Польщі, Словачії та Чехії у ЄС; перемога відомої української співачки на популярному європейському фестивалі; нарешті, найголовніше - Майдан та «помаранчева революція», які пройшли під гаслом боротьби із

залишками радянського тоталітаризму та побудови в Україні демократичної європейської держави [93]. Особливо ця остання подія надихнула нової віри та нової хвилі суспільного ентузіазму до ідей євроінтеграції.

Проте, зауважимо, що багато українських дослідників, поділяючи погляди на благотворність та величезний поштовх до багатостороннього розвитку, який може дати Україні європейська інтеграція [144], погоджуються із тим, що остання має скоріше характер зовнішньополітичної стратегії, яка не може претендувати на статус національної ідеї. У цьому зв'язку Г. П. Гебенник пише: «Наше бажання увійти у “європейський простір” зумовлено бажанням “жити по-людськи”. Бажання нормальне, але на національну ідею явно “не тягне”, оскільки в ньому повністю відсутнє поняття про моральний борг народу» [34, с. 255]. В тому ж дусі розмірковує письменник В. В. Стрілецький, коли вказує на «спрямованість на всесвітньо-історичну місію українства», його унікальне, боже призначення [176]. Саме тому дослідники звернулися до детального вивчення українського народу, його історії, культури, звичаїв, мови. Саме ці фундаментальні складові, врешті решт, визначають унікальний характер нації. Українські дослідники підкреслюють, що національна ідея має відповідати, перш за все, колективному підсвідомому – «душі» народу, колективній «особистості» нації-держави, тобто нашому національному архетипу, що складався тисячоріччями. Виділяють такі основні національні архетипи українців:

- Архетип Матері, який уособлений в образах Землі, України, Жінки. Цей архетип проявляв себе вже з часів трипільців, які шанували велику богиню – Матір всього сущого. В давніх українських віруваннях важливе місце займала Берегиня – мати всього живого, первісне божество-захисник людини, богиня родючості, природи та добра. У релігійному аспекті архетип Матері втілюється в обзарі Богородиці. З прийняттям християнства символічне навантаження язичницької богині Берегині було перенесено в образ Божої Матері. В ньому українці вшанували саму природу, життя, подвиг материнства. У свідомості людей Давньої Русі Богородиця сприймалась як посередник між грішним

людством та світом вищої справедливості, як всемогутня заступниця людей перед Богом. Український етнопсихолог Ю. І. Липа вважав, що культ матері став основою етнічної домінанти українського національного характеру: «В центрі духовності <...> стоїть жінка-мати, істота, що єднає коло себе родину. Найдавніший символ того агрокультурного населення — це образ Великої Матері, божества прапрадідів сучасних українців» [98].

Прояви архетипу Матері накладають на характер українців риси емоційності, неконфліктності, толерантності, доброти, м'якості, орієнтування на збереження свого роду, жертвності. Одночасно, архетип може мати і негативні прояви та виражатися у пасивності, ірраціональності, комплексі жертви, тобто психологічній схильності покладати відповідальність за власні невдачі та поразки на інших.

- Архетип Землі як сакрального простору розгортання життєдіяльності та як «джерело багатства та національного єднання на власному етнічному ґрунті» [84]. Н. М. Грицюта пише: «Земля як інваріантна цінність домінувала в соціальному ареалі українців за будь-яких геополітичних трансформацій, адже вона була не лише основою економічного буття, а й передумовою національного існування, тобто територією, на якій міг формуватися національний етнос» [40]. Формування даного архетипу пов'язано, насамперед, із традиційним агрокультурним способом господарювання українців: «Архетип Землі в українському менталітеті відповідає аграрним зародкам української цивілізації, господарським структурам землевлаштування, обрядово-календарним циклам сільського життя» [84].

Даний архетип накладає на характер українців такі риси, як посилене відчуття гармонії з природою, працьовитість, старанність та, як зазначає О. В. Рогожкін, відчуття особистої самоцінності та войовничої нетерпимості до будь-яких зазіхань на особисті цінності [154]. Негативною стороною архетипу можуть бути агресивність, ксенофобія, ізоляціонізм.

- Архетип Трійці, виражений насамперед в християнському (православному) обзаці святої Трійці, який уособлює духовно-релігійний

початок українства. Проте, архетип Трійці має дохристиянське коріння, яке нерідко пов'язується з «сонячною релігією» - мітраїзмом. Про давність символу Трійці свідчать також багаточисельні археологічні знахідки на Київщині та Полтавщині, які належать до VI-VIII ст., серед яких було чимало предметів із зображенням тризубу. Трійця означала триєдність світобудови і символ триєдності Бога. Дослідники Г. Є. Смітюх та В. В. Стрілецький пишуть, що «Тризуб означає духовну силу, що підсилена силою матері з метою розповсюдження духовності у Всесвіті <...> Він доводить, що творчий акт здійснюється подихом Бога-Отця і ім'я торжества Святого Духа, який перебуває в матері доти, доки остання існує як структурована цілісність – Всесвіт» [164].

- Архетип свободи, який виявляється у волелюбстві, індивідуалізмі українського характеру. В Україні цей архетип має дуже серйозне морально-етичне навантаження, свобода визначає насамперед справедливість, яка охороняє честь та гідність людини. Архетип виявляється в усіх сферах життя українців. Так, в політичному житті він орієнтує українців на спротив будь-яким проявам тоталітаризму та, як часто виявлялося, будь-якому надмірному етатизму, тяжінню до федеративних форм державного устрою. Як писав М. І. Костомаров, «українська волелюбність, прагнення до вільних спілок і федеративних форм суспільного життя, перевага особистості над загальним розхитували будь-який суспільно-політичний лад уже в момент його народження» [206]. В соціально-економічному плані свобода виявляється у тяжінні до індивідуального підприємництва. Саме ідеал свободи, на думку вже покійного дослідника С. Б. Кримського, «є творцем кордонної цивілізації, яка, мабуть, була єдиною у світі, що витримала тиск степу, кочових навал, стала батьківщиною людей, з яких ніхто (за словами М. Гоголя) не хотів бути глядачем світової драми, а тільки її дієвою особою» [84].

Негативною стороною прояву даного архетипу може стати стихійний, неконтрольований анархізм, заперечення будь-яких законів і правил, повний правовий та політичний нігілізм.

Серед інших архетипів національної культури українців дослідники виділяють архетипи «філософії серця» (антропоцентризм, пов'язаний з міфологічним, інтуїтивним освоєнням світу), воїна-казака (чоловічий початок, який охороняє Матір-землю, Матір-Україну), Слова чи Букви (творіння систем образно-символьної комунікації), Дому (орієнтація на добробут власного роду) та інші.

Спираючись на архетипи власної культури, Україна має постати у всесвітньо-історичному процесі та обогатити загальноєвропейську традицію, виконуючи роль країни-інтегратора різних культурних та релігійних традицій, генератора нового покоління комунікаційних соціальних та політичних технологій, заснованих на емпатії, глибокого, духовного розуміння, логіці «серця».

Проте, в Україні існують серйозні негативні фактори, які створюють перепони повноцінному самопізнанню, самоусвідомленню та самореалізації українського народу. Перший фактор має зовнішній характер та пов'язаний з інформаційною експансією інших держав, як зі Сходу, так і з Заходу. Можна спостерігати, як широко освітлюється в українському інформаційному просторі позиція американських, європейських, російських політиків та громадських діячів стосовно політичних подій в Україні. Все частіше озвучувані оцінки та коментарі можуть бути характеризовані як відвертий політичний тиск: вони містять у собі засудження та неконструктивну критику, емоційні оцінки та наклеювання ярликів. Можна видвинути гіпотезу, що підвищення інформаційного тиску на Україну пов'язано із посиленням державної волі України діяти самостійно як у внутрішній, так і зовнішній політиці, що не задовольє країни, які звикли бачити в Україні пасивний об'єкт своїх геополітичних інтересів.

Другий, та, на наш погляд, головний фактор, має внутрішній характер та пов'язаний із використанням політичними можновладцями політичних технологій маніпулятивного характеру, зокрема – технологій «політики пам'яті». Він має першочергове значення, оскільки якби в масовій свідомості

українців існували загальні засади національно-державної ідентичності, розуміння спільного минулого та майбутнього, було б значно легше чинити опір дезінформаційній діяльності іноземних ЗМІ та інших інститутів масової культури та діяльності неурядових організацій.

Розглянемо детальніше.

Владна еліта має величезний вплив на формування цілей та цінностей суспільного розвитку, тому складно переоцінити значення внутрішньої ідеологічної політики на розуми громадян, одним з центральних компонентів якої є «політика пам'яті». Історія дуже важлива, оскільки проблеми ідентичності та розуміння власного майбутнього ніяк не можуть бути вирішені у відриві від неї. На цьому розумінні вишиковується історична політика як технологія переформатування історичної свідомості громадян. Для цього використовується ряд технологічних прийомів. Але, по-перше, відзначимо, що в основі міфологічної технології «політики пам'яті» лежить маніпулювання фактами, їх смислова переінтерпретація в потрібному дусі і в потрібному руслі. Ця робота обов'язково супроводжується руйнуванням реальної історичної пам'яті шляхом витіснення з неї історичних фактів і навіть цілих пластів історії, які психологічно не узгоджуються із загальною ідеологічною картиною [32, с. 366]. Загалом, під виглядом «правди історії» йдеться про її міфологізацію на догоду політичній доцільності.

Назвемо основні технологічні прийоми.

Перш за все, історичні події і особи переглядаються і переоцінюються за реверсивною схемою, що передбачає проєкцію справжнього положення справ в минуле відповідно до відомої тези школи Покровського про те, що «історія – це політика, перевернута в минуле». Так ми отримуємо нові, анахронічні характеристики подій і осіб, «приписування останнім кола ідей і цінностей, якими ми мислимо сьогодні» [32, с. 370]. Тобто, при описанні певних подій та персоналій використовується понятійно-категоріальний апарат, який означає феномени більш пізніх часів. Найчастіше це відбувається із такими концепціями, як «правова держава», «політична нація», «національні

інтереси» і т.п. Цей прийом міфологізації історії значно ускладнює адекватне вивчення та розуміння тих чи інших історичних феноменів і, відповідно, сучасності. Наведемо декілька прикладів. Скажімо, політичний устрій Запорізької Січі інтерпретується як «казацька християнська республіка». Насправді, проте, складно говорити про наявність у козацького війська відповідного державного побуту, функціонування реальних інститутів представницької демократії, писаного законодавства, реального розподілу влади і т.п. У тому ж дусі конституція П. Орлика характеризується як «перша в світі демократична конституція», хоча фактично «Договір і постанова між гетьманом Орликом і військом Запорізьким» закріплював права і привілеї козацької еліти і підтверджував протекторат Швеції над Україною «на вічні часи» і т.д.

Другим важливим технологічним компонентом нової концептуалізації історії є конструювання образів історичних ворогів українського народу. Довгий відрив України від Європи, неможливість формування державної нації був не в останню чергу пов'язаний із експансивною політикою сусідніх держав в різні часи, в тому числі Туреччини, Польщі, Австро-Угорської імперії, Росії. Тривала влада чужинців на українських землях значно уповільнила процеси українського державотворення. Одночасно відбувалося насадження культурних та соціально-політичних настанов, які часто негативно впливали на власний культурний код українців. Так, наприклад, соціолог Є. І. Головаха вказує, що на роботу архетипу «Україна» значно вплинув «радянський архетип», який спотворив національний генетичний код [25].

Головним історичним ворогом України сучасні політичні міфологи обрали Росію, і не випадково. Україна в остаточному своєму вигляді повністю вийшла з Радянського Союзу, а до цього основна частина українських земель декілька століть знаходилася у володінні Росії. Тільки по відношенню до Росії/СРСР термін «незалежність» набував реального змісту в Україні, оскільки, наприклад, проголошення незалежності Росії від СРСР, яке святкується нині в Росії, є безглуздістю в історичному плані, якщо не рахувати епізод перемоги Б.

Сльщина над М. Горбачовим.

Таке положення справ надихнуло сюжет міфу, який «реабілітував» відрив України від основного масиву Європи. Так народився міф про колоніальний статус українських земель у складі Росії/СРСР [30], [135]. Адже колонізація означає агресивне, насильницьке втручання метрополії в економічний, політичний і культурний розвиток місцевого населення, викачування ресурсів і їх експлуатацію. Відповідно, результат такої політики не може бути оцінений для колоніальної землі інакше, як комплексна деградація. Певні історичні факти надають ґрунт для конструювання такого міфу: російські монархи, а потім – більшовики та керівництво комуністичної партії завжди намагалися знищити будь-які задатки української політичної самостійності та державності. Тут доцільно назвати такі заходи, як ліквідація Запорозької Січі Катериною II; закріпачення селян царською владою; розкуркулення селян радянською владою та насильницька колективізація, що не в останню чергу спричинило одну з найбільших в українській історії національну катастрофу – голодомор, який повів з життя три з половиною мільона українців [51]; масові сталінські репресії [87, с. 175-204].

Проте, існують і факти зовсім іншого характеру – так, міф не пояснює великомасштабного будівництва міст, колосальний промисловий розвиток (дві індустріалізації), комплексний розвиток освіти, науки і мистецтв в Україні у складі Росії та СРСР. Самі ж українські націонал-патріотичні сили, коли їм було вигідно, заявляли, що Україна – сама розвинена зі всіх радянських республік. Теза про колонізацію справедлива по відношенню до південних земель України (Криму, Херсону, Миколаївської області, Одещині), які Росія відвоювала у Туреччини і заселяла своїми людьми, у тому числі українцями. Останні не були «індійцями» в імперській державі, вони склали значну частину його політичного і військового керівництва.

В цілому, образ Росії як головного геополітичного ворога України спрацьовує в західних та частині центральних областей України, але визиває несприйняття значною частиною населення східних та південних областей, де

російська культура є більш укоріненою та давно стала частиною місцевої. Саме ці області також відзначаються більшою популяцією росіян, асимільованих з українцями та представниками інших національностей.

Третя складова механізму створення нового історичного нарративу України – конструювання власної героїчної історії. У буденній свідомості історія, як і міфологія, практично завжди персоніфікована – події найчастіше сприймаються без особливого врахування об'єктивних закономірностей, але як вираження вольових вчинків конкретних історичних діячів. Головним критерієм для зарахування тих або інших історичних діячів на роль нових героїв нації стала боротьба за незалежність, яка в структурі міфу автоматично збігається з вектором європейськості та свідчить про демократичність даних діячів [188]. «Боротьба українців має бути справедливо описана з позиції права нації на самовизначення, - писав колишній директор Українського інституту національної пам'яті І. Р. Юхновський, - Усі, хто боровся за Україну, мучився, гинув, мають трактуватися як національні герої України» [229].

Дуже важливо конструювати та навіть культивувати образи національних героїв, які сприяли всебічному розвитку українських земель та підвищували авторитет держави на міжнародному рівні, боролися за її визволення та волю. Українська земля породила чимало видатних діячів, починаючи з перших етапів свого державного життя: згадаємо таких політичних діячів, як княгиня Ольга, князі Володимир Великий та Ярослав Мудрий, Роман та Данила Галицькі, гетьмани Дмитро (Байда) Вишневецький, К. Косинський, К. Гордієнко-Головко, П. Дорошенко, П. Орлик та багато інших, діячі М. Драгоманов, В. Вінніченко, М. Грушевський, дисиденти Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, І. Светличний, І. Дзюба, В. Стус, брати Горині і ін. Приклади цих та багатьох інших видатних українців підтверджують давню традицію боротьби українців за свій вільний, самостійний розвиток на засадах демократизма.

Одночасно, ми вважаємо, що героїзація та публічне культивування осіб, які зіграли дуже неоднозначну роль в історії України, є шкідливою для буденної історичної свідомості. Ми були свідками, який спротив значної

частини українців зустріли спроби героїзувати таких неоднозначних персонажів, як Іван Мазепа [230], Роман Шухевич [20], [185], Степан Бандера [127], [184]. З'ясування правди історії в таких випадках має відбуватися в архівах, вивченні розсекречених документів та інших історичних джерел, в дискусіях професійних істориків, але не виноситися на загальнонаціональний рівень. В якості загальнонаціональних героїв мають виступати особи, які несуть в собі потенціал об'єднання, посилення національної єдності та згоди.

Таким чином, можна зазначити, що найголовніші світоглядні питання, пов'язані із національною самоідентифікацією, залишаються невирішеними, оскільки міфи, які їх супроводжують, зустрічають спротив емпіричної реальності. Українська держава існує двадцять років – строк одного покоління. Результати розчарували, із різних причин, практично усі політичні сили суспільства. Кажучи про дійсно інтегративну ідею, то ми вважаємо, що за цей період найбільш стійкою, об'єднавчою політичний клас України цінністю стала незалежність. Реалії сучасної епохи є такими, що, наприклад, суверенітет зараз не є абсолютною цінністю, принципом принципів державного існування, як це було раніше. Батаго процесів, і перш за все глобалізаційні, працюють на його послаблення. Є немало впливових держав, які активно стимулюють ці процеси. Тобто, з розряду цінностей суверенітет переходить в розряд інтересів. Для України така загроза теж існує. Ось тут міфологізація поняття «незалежність» може зіграти дуже позитивну роль. Але щоб такий міф спрацював в свідомості наших громадян, необхідно наповнити поняття «незалежність» життєво важливим для всіх громадян України змістом. Тут потрібні не націоналістичні, чи імперські, чи будь-які інші альянзи з приводу історії – вони лише розпалюють соціальні конфлікти та непорозуміння, не слав'янофільства «соборність» [19], а реальна програма та сильна політична воля, які будуть зорієнтовані на майбутнє нашого народу та держави. Так, сьогодні не спрацює міфологізація ідеї соборності, оскільки в суспільстві панує соціальна несправедливість, політики і їх виборці живуть як би в різних державах, а життя більшості мешканців держави вирішує боротьба «партії

експорту» із «партією імпорту», тобто фінансово-олігархічні клани, які, як відомо, не мають національності. Автор впевнений, що саме питання внутрішньої єдності складають головний стрижень зусиль по консолідації нашого суспільства.

Треба зазначити, що національна ідея має не лише враховувати соціокультурні та історичні особливості народу, але неодмінно має бути модерною, тобто нести в собі позитивні орієнтири всестороннього розитку нації та бути спроможною продуктивно та адекватно відповідати на виклики сучасності.

В якості резюме для параграфу процитуємо першого українського президента та видатного українського історика М. С. Грушевського, який сказав: «Не може бути України вільної, незалежної, демократичної, дійсно соборної, якщо вона не буде розбудована самим народом, всіма його політичними силами і угрупованнями» [43, с. 149]. Чесно, безпристрасно оцінивши власне минуле, проаналізувавши досвід поразок та перемог, культивуєючи позитивні цінності, перш за все - незалежність, визнавши власну полікультурність, яка може стати багатющим ґрунтом для подальшого національно-політичного розвитку, усвідомивши себе як єдине ціле, Україна постане як сучасна, демократична держава, яка надасть потужний духовний поштовх новому етапу розвитку європейської цивілізації.

Геополітична міфологія: конструювання образів нових стратегічних партнерів і ворогів

Відомо, що геополітичний курс держави визначає її місто розвитку в багатовимірному комунікаційному і цивілізаційному просторі. Україна є частиною східно-православної цивілізації, яка безпосередньо знаходиться в полі потужної дії Західної, і тому країна стоїть перед необхідністю в своїй стратегії враховувати характер та динаміку взаємодії між ними обома.

Розглянемо основні геополітичні міфи, які розроблюються в українському суспільно-політичному процесі та обґрунтовують засади зовнішньополітичного

курсу нашої держави.

Міф перший. Україна – органічна частина Західної цивілізації. Український курс на інтеграцію до Європи з самого початку незалежності інтерпретувався як природний рух до возз'єднання зі «свою» цивілізацією, оскільки Україна нібито спочатку належала виключно до європейської цивілізації, і лише «нещаслива доля» відторгнула її від основного масиву Європи. Так, А. Ю. Мартинов пише: «Історія України, починаючи з великого переселення народів і закінчуючи ХХ століттям і сьогоднішнім, тісно пов'язана з історією Європи, а не з історією Азії або Африки, наприклад. Це аксіома. Тобто в історичному і географічному сенсі Україна – частина європейської цивілізації. І якихось математичних доказів не вимагається» [110]. Не ставлячи під сумнів той факт, що географічно Україна належить Європі, а не Африці, і історично взаємодіяла із Західною Європою значно щільніше, ми, проте, згодні із твердженням В. О. Дергачова: «Цивілізаційні кордони проходять не в реальному географічному просторі, а через серця і душі людей» [54]. Тому виникає закономірне питання: приналежність яким культурним цінностям і соціально-психічним настановам визначає приналежність України до західної цивілізації. Згідно твердженню знавця сучасної європейської цивілізації М. Вебера, такими мають бути: 1) динамізм, орієнтація на новизну; 2) затвердження гідності і пошани до людської особи; 3) індивідуалізм, настанова на автономію особи; 4) раціональність; 5) ідеали свободи, рівності, терпимості; 6) пошана до приватної власності; 7) перевага демократії над іншим формам державного управління [134].

При порівняльному аналізі актуальних суспільних стосунків і інститутів, проявів типових соціально-психологічних реакцій населення в Україні можна зробити висновок, що за якістю і типом культури вони частково відповідають європейським та при належній стимуляції можуть бути розвинені. Про це свідчать результати масштабного соціологічного дослідження «Український характер», яке було проведено провідними українськими спеціалістами (зокрема, в експертну раду увійшли В. О. Васютинський, Є. І. Головаха, О. А.

Донченко, О. Г. Злобіна, Л. Т. Масенко, М. В. Попович) на основі соціологічних даних Центра соціальних досліджень «Софія».

Так, експерти вказують на специфічні прояви індивідуалізму українців, їх орієнтацію на макросоціум, який має прояв, зокрема, у відсутності пієтету перед владою; поміркованості, яка, зокрема, визначає відсутність радикалізму в політичних поглядах; поступовий розвиток правової свідомості громадян, орієнтацію на легальні способи відстоювання своїх інтересів; терпимість [187]. Українці морально схильні до демократичного політичного режиму та на протязі історії свого існування намагалися опиратися авторитаризму - про це свідчать такі вагомні події української історії, як утворення й розквіт Запорізької Січі з її вільнолюбними традиціями, народний бунт проти кріпацького устрою, репресій сталінських часів, боротьба проти утисків мови та культури, та, найголовніше – результат волевиявлення українців (1991 рік) самостійно та незалежно вирішувати долю своєї Батьківщини.

Проте, дослідники відмічають, що українцям поки що мало притаманна «трудова етика» протестантизму, яка, на думку того ж М. Вебера, сформувала європейську цивілізацію в її сучасному вигляді. Вказується, наприклад, на невідповідність високого значення, яке українці надають матеріальному благополуччю в якості символу життєвого успіху (73,8%) та відносно невисокі показники факторів, які мають його забезпечити – престижна робота (29,4%), кар'єрний ріст (23,5%), власна справа, бізнес (15,5%), якісна освіта (15,2%) [187]. Вказують і на інші негативні, «не-європейські» риси українського менталітету: конформізм та пасивність, патерналізм, низька солідарність. Невисока амбіційність українців пояснюється довгим перебуванням українських земель під владою інших держав, відсутністю власного державного побуту, який дозволив би виробити більшу впевненість, почуття відповідальності за власні рішення, усвідомлення необхідності стратегічного мислення. Експерти підкреслюють, що на формування ментальності українців негативно вплинула епоха радянського авторитаризму, а також кардинальний перелом суспільного устрою у 90-і роки ХХ ст.

Для подолання певних психологічних настанов, які були сформовані у свідомості українців в радянські часи та кризові часи «перехідного періоду» 90-х та утвердження європейських настанов життєдіяльності, необхідна комплексна модернізація країни. Ця модернізація має бути гармонійним оновленням героїчного, екставертного психотипу українців, їх орієнтація на нові досягнення та самореалізацію, затвердженням позитивної мотивації, розвитком стратегічного мислення та проєктовних можливостей при постійному вихованні активної громадянської позиції та відповідальності. Одночасно, необхідна комплексна модернізація української економіки, яка дозволила б насамперед гарантувати українцям гідні умови життя, що, в свою чергу, є вкрай важливою умовою формування повноцінного громадянського суспільства. Саме такий комплекс модернізаційних заходів, на наш погляд, забезпечить реалізацію європейського вектору розвитку нашої держави.

Загалом, міф про приналежність України до західноєвропейської цивілізації, за думкою його творців, повинен був замінити головний радянський міф про об'єднання масиву євразійських народів в державі Радянський Союз заради досягнення загальної мети – побудови на Землі комуністичного раю. Цей проєкт був принципово антикапіталістичним, антизахідним, і оскільки з розпадом Радянського Союзу він зазнав поразки, остільки залишилася одна альтернатива – і притому успішна: західна. Ідеологи незалежної України намагаються поновити позитивний образ українця як успішного пана-господаря, який завжди був одноосібником і «куркулем», за що і постраждав більше всіх від комуністичного режиму під час колективізації і розкуркулення [123], [138] [228].

Міф другий. Про зацікавленість Заходу у входженні України до ЄС.

Стосунки з двома ключовими міжнародними організаціями – Європейським союзом (ЄС) і Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) є такими, що визначають прозахідний вектор зовнішньої політики України. Розглянемо реалії взаємодії цих структур з незалежною Україною в міфологічному світлі.

В Україні Європейський союз представляють щасливою, благополучною сім'єю багатих держав, які поділяють цінності свободи, демократії і ринку. Проголосивши курс на входження до ЄС, українські політичні лідери чекали матеріальної допомоги від ЄС і стимулювали ці очікування у широких верствах населення [38, с. 73], посиляючись на успішний досвід входження в європейські структури Польщі і інших колишніх соціалістичних країн. «Напад оптимізму затьмарив розум», - справедливо пише із цього приводу В. О. Дергачов, - Загартована духом пролетарського інтернаціоналізму, Україна таємно сподівається на дружбу європейських народів» [53]. Не можна сказати, що надія на Європу була зовсім порожньою. Спочатку європейські інвестори зацікавилися Україною, оскільки український ринок представлявся їм достатньо привабливим. Проте оптимізм європейців розвіявся від зіткнення з українською дійсністю. Швидка деградація економіки країни, загальна корупція в системі держуправління, зниження освітнього рівня і якості життя населення, гальмування ринкових реформ, ситуація перманентної політичної кризи – все це кардинально змінило ставлення Європи до України. Європейці, які ще й досі розплачуються за останнє розширення ЄС, кризову фінансову ситуацію в Греції, Іспанії, Італії, Португалії, Ірландії, Ісландії, постійно і відверто демонструють своє небажання приймати в ЄС ще одну крупну державу, уражену політичною і економічною нестабільністю. Формуванню негативного образу України в Європі в останні часи сприяли карні справи та ув'язнення представників опозиційних сучасному режимові сил, що розцінюється європейськими політиками як авторитаризм, політична розправа над опозицією.

Незважаючи на явні суперечності між міфом і об'єктивними політичними і економічними процесами, частина українців і до цього дня продовжує тішитися вірою в те, що «Захід нам допоможе». Втім, більшість населення в цей міф вже не вірить. Час пострадянського романтизму пішов безповоротно. Замість нього повільно приходить розуміння того, що стукатися в двері, які нам не хочуть відкривати, принизливо, що треба не шукати визнання в очах Заходу, а спочатку повірити в себе без Заходу, відкрити в собі

свою самостійну силу і вже, спираючись на цю силу, йти до Заходу «з пропозицією, від якої він не зможе відмовитися» [28, с. 117], [35, с. 245].

Міф третій. НАТО - гарантія безпеки України.

Політичне керівництво країни, починаючи з 1990х років недвозначно демонструє бажання зробити Україну членом НАТО. В зв'язку з цим в ЗМІ була планомірно розгорнута відповідна пропаганда. У школах ввели спеціальний предмет, покликаний «ознайомити з тим, що є насправді НАТО». На вулицях українських міст розгорнута наочна агітація «за НАТО» і так далі. Стверджується, що само по собі членство в НАТО є наочним свідомством інтегрованості в Європу. Воно ніби то підтверджує статус держави як ринкової, демократичної і такої, що гарантує права і свободи людини. Так, наприклад, колишній міністр оборони А. С. Гриценко підкреслював, що «НАТО об'єднує цінності людей, і в альянсі громадяни відчують себе комфортніше з точки зору захисту прав людини, ведення приватного бізнесу» [187]. Міф спрямований на формування впевненості, що самий факт членства, наприклад, автоматично гарантує українцям дотримання прав людини, що є болючою проблемою для українців, чії права регулярно порушуються. Назвемо серед них такі, як право на житло, власність, працю, освіту, охорону здоров'я і медичну допомогу, охорону сім'ї і багато інших. Загалом, пронатовський міф експлуатує ірраціональне бажання нашого населення магічного позбавлення від фактичного безправ'я в своїй країні. Тут момент істини – це Туреччина. Вона є членом НАТО, але регулярно займає одні з перших місць в Європі по порушеннях прав людини.

Кожній неупередженій людині ясно, що дотримання прав людини і їх захист залежать від багатьох чинників, перш за все – від ефективності економіки країни, розвитку громадянського суспільства, високого рівня правосвідомості населення, наявності в країні реальної судової системи.

Інша частина сучасної пронатовської міфології направлена на закріплення в масовій свідомості образу НАТО як захисника миру. Цей міф

призначений протидіяти вкоріненому в роки «холодної війни» радянському міфу про НАТО як про виключно агресивний військовий блок. Тут момент істини – колишня Югославія. Втім, і Югославію можна за бажанням представити як аргумент на користь НАТО: аби захиститися від НАТО, треба вступити в НАТО. До речі, колишній президент В. А. Ющенко у душі цієї логіки продовжує стверджувати, що якби Україна була членом НАТО, то Румунії б не дісталася частина чорноморського шельфу, прилеглого до острова Зміїний.

Пронатовська пропаганда на основі даного міфу обходить стороною наслідки і витрати відповідної політики, які вже зараз, ще до вступу України в НАТО, мають місце. Зокрема, не надається офіційних розрахунків, скільки коштів слід буде виділяти з бюджету, аби приводити повоенно-промисловий комплекс України у відповідність із офіційними стандартами НАТО, скільки коштуватиме закупівля зброї та техніки, які дозволяються стандартами НАТО, не йдеться мова щодо порушення Великого договору з Росією і реакцію останньої на нього по всьому спектру російсько-українських відносин. Та і доля самого блоку НАТО, якщо прислухатися до полеміки на Заході, є дуже неоднозначною; там вже існує ряд серйозних проблем [180, с. 113].

Виникає питання: навіщо треба було, не маючи консенсусу в суспільстві, необхідних фінансових і матеріально-технічних ресурсів, проявляти непристойну для держави квапливість? Нині один з головних натхненників курсу на швидкий вступ України в НАТО, вищезгаданий А. С. Гриценко, визнає помилковість цього кроку. Складається, проте, враження, що самі творці міфу про НАТО опинилися під владою цього міфу.

Можна констатувати, що українське спрямування на входження до Європейського союзу є позитивним та певною мірою відповідає українському національному характеру. Міфологія євроінтеграції може стимулювати конструктивну активність українців, спрямовану на подальший розвиток рис індивідуалізму, відповідальної свободи, правосвідомості, загального самовдосконалення та вдосконалення свого соціально-політичного побуду.

Українців не має бентежити той факт, що їхні євроспрямування зараз не викликають у європейців захвату – ми можемо тут і зараз, опираючись на власний потенціал, розвивати в собі європейські якості в кращому розумінні цього слова.

Проте, сьогодні міфологія євроінтеграції часто використовується українськими політичними силами і, зокрема, владною елітою, з маніпулятивними цілями: керівництво країни, яке мало б проводити ряд послідовних реформ з комплексної модернізації країни, значно гальмує цей процес. В цьому випадку активно використовується анестезуюча функція міфу: міф запевняє, що країна проходить складний перехідний процес, який обов'язково завершиться розбудовою європейської держави, а на справі спостарігаємо негативну динаміку розвитку економіки та погіршення життя наших співгромадян на фоні поступової деградації політичної еліти.

Отже, за два десятиліття пострадянського існування українська держава, суспільство, народ пережили жорсткий стрес від революційної зміни ідеологічних стереотипів: позитив обернувся негативом і навпаки. Комунізм був замінений антикомунізмом, інтернаціоналізм – націоналізмом, планове управління економікою – ринком і його міфічною «невидимою рукою», влада рад – парламентською демократією, соціальні гарантії – свободою, в т. ч. від соціальних гарантій, і т. д. Усі нові міфологеми виявилися старими: частково їх розробляла українська діаспора та приєднані до них групи дисидентів, частково – західні «спеціалісти по демократії». Багато з них, якщо не більшість, не змогли обслуговувати новітній політичний процес та переживали аутсайдерську долю своїх носіїв. Цікаво, що класичні європейські ідеології – ліберальна, соціалістична та консервативна – не мають своїх українських аналогів. Замість них ми маємо досить неортодоксальні, гібридні міфоконструкції, де ліві цінності уживаються з правими, а націоналісти позиціонують себе прибічниками європейської інтеграції. Це налаштовує на певні розмірковування.

Найголовніші світоглядні проблеми, пов'язані із національною самоідентифікацією та геополітичним вибором, залишаються невіршеними до кінця, оскільки міфи, які їх супроводжували, зустріли супротив емпіричної реальності.

Можна констатувати, що в українському суспільстві створені вельми сприятливі умови для виникнення та створення політико-міфологічних конструкцій. Українці, переживаючи стрес від краху звичного світоустрою, одночасно зазнаючи відчутні матеріальні труднощі, стають вельми схильними до ірраціональності в своїх політичних оцінках і поведінці. Тому в інформаційному просторі нашої держави, особливо в періоди виборів, вирує хаос політичних міфологем. Політичні сили ведуть безпринципну боротьбу за владні ресурси, створюючи безліч маніпулятивних, дезінтегруючих одноденних міфів, покликаних виконувати короткострокові цілі.

Існуючі маніпулятивні міфи характеризуються декларативністю і різкою невідповідністю реальності. Звичайно, будь-яка політико-міфологічна система означає деформацію реальності і нав'язує новий, власний сенс. Але ще раз підкреслимо, що політична міфологія не є злом сама по собі. Вона закладена у фундамент будь-якої держави. Проте, вона починає відігравати абсолютно деструктивну роль, коли її головні постулати значно протиречать об'єктивній реальності. В цьому випадку популістична міфологія здатна деякий час її приховувати, але потім настає момент, коли реальність розрушає, спростовує цю міфологію. Цей процес може бути оцінений дуже позитивно: масова свідомість, опираючись деструктивній міфотворчості деградаючих політичних сил, поступово відкидає штучні міфологічні конструкти та спрямовується на пошук нових, позитивних орієнтирів, опираючись на багатий внутрішній потенціал власного культурного коду.

Висновки до розділу

Аналіз досвіду конструювання політико-міфологічних систем дозволив виявити умови та технологічні особливості конструювання політичних міфів,

які можуть відігравати роль позитивного чи негативного фактору у протіканні політичних процесів.

По-перше, політична міфотворчість позитивно впливає на становлення політичної стабільності та сприяє посиленню та консолідації спільноти, коли міфи, які конструюються, базуються на традиційних соціально-політичних цінностях. Це було підтверджено прикладами радянської комуністичної міфології, яка відповідала месіанській традиції російської політичної культури та придбала форму псевдорелігії; американськими міфами Американської Мрії, Свободи та Демократії – усі ці міфологічні конструкції формувалися поступово, одночасно із соціально-економічним та політичним розвитком держави, і сьогодні увесь політичний дискурс США базується на цих краєугольних міфах. І навпаки, коли міфотворці творять міфи у відриві від соціо-культурного контексту, дія таких міфів дезорієнтує масову свідомість та рано чи пізно ці міфи відкидаються нею. Такий процес було продемонстровано, зокрема, на прикладах радянської «перебудовної» міфотворчості та на прикладах де-яких геополітичних міфів сучасної України.

По-друге, політична міфологія має значною мірою базуватися на фактах об'єктивної реальності, тобто бути правдоподібною. В протилежному випадку, застосовувана у політичній риторичі, вона виглядає як явна популістична вигадка та брехня – прикладами були радянські міфи часів брежнєвізму, американська міфотворчість про впровадження демократії, українська «демократична» міфотворчість.

По-третє, політична міфологія, аби ефективно виконувати соціально-практичну (ідентифікаційну), консолідуючу, мобілізуючу функції, має нести у змісті свого сюжету однозначні оцінки та пояснення політичних феноменів, не допускаючи компромісів чи двозначностей. Прикладами такої міфотворчості були радянські міфи про пролетаріат, міфи «холодної війни» обох СРСР та США, коли активно використовувалася технологія конструювання образів «ворогів», месіанська міфотворчість США про планетарне утвердження демократії. І навпаки, коли міфологія втрачає свою цілісність та однозначність,

масова свідомість починає «плутати» політичні оцінки, робити вибір на користь тих політичних сил, які творять міфи, які дають чіткі відповіді на запитання «заради чого об'єднуємося», «що цінуємо», «хто нам допоможе (чи врятує)» «хто нам заважає (чи намагається знищити)» і т.п.

Позитивний ефект використання технологій політичної міфотворчості, таким чином, посилюється при її органічності політичній культурі соціально-політичної системи, де вона твориться. Він також безпосередньо залежить від високого рівня державної відповідальності та розуміння суб'єктом міфотворчості технологічної сили, який надає йому політична міфотворчість. Політична міфотворчість грає деструктивну роль, коли використовується безвідповідально, у популістичних, короткострокових цілях. Така міфотворчість дезорієнтує масову свідомість, що, в свою чергу, призводить до все більш тяжких помилок при здійсненні політичного вибору, прийнятті різноманітних рішень, при обиранні моделі соціально-політичної поведінки і т.д. Це відповідно позначається на якостях політичних процесів.

ВИСНОВКИ

Проведений у дисертаційному дослідженні аналіз матеріалів та фактів, які відображають зміст та прояви політичної міфотворчості, дозволяє зробити низку важливих та принципових висновків.

1. Вивчення наукових робіт, проведених в рамках основних наукових підходів, показали, що багаточисельним публікаціям дослідників притаманний значний діапазон точок зору при освітленні місця та ролі політичних міфів у сучасному політичному процесі. Так, ряд дослідників концептуалізує міф виключно як архаїчну форму свідомості, яка залишилася у минулому. Але сьогодні ми можемо констатувати, що все більше авторів погоджуються із тезою про те, що міфотворчість відіграє важливу роль у розвитку політичних процесів. Проте, у більшості робіт не використовується комплексний підхід у вивченні ролі політичних міфів та багаточисельних функцій, які вони виконують. Через це процес політичної міфотворчості зводиться дослідниками переважно до зловмисної маніпуляції масовою свідомістю, створення хибної картини світу. Одночасно стверджується, що до технологій міфотворчості вдаються виключно в тоталітарних політичних системах. Практично відсутні дослідження, в яких політичний міф розглядається як технологія, за допомогою якої досягаються не лише маніпулятивні і руйнівні, але і конструктивні цілі. Причини недостатньої уваги до конструктивних аспектів використання політичної міфотворчості зумовлюється, по-перше, давньою науковою традицією, яка бере початок у Просвітництві - протиставляти міфічне – раціональному мисленню, оцінююче перше як «дитяче» та емоційне, а так – деструктивне за визначенням, а друге – як запоруку процвітання та прогресу. По-друге, предметом аналізу абсолютної більшості вагомих досліджень ставав міфологічний матеріал тоталітарних політичних систем.

2. Міфологізм не є архаїчним пережитком минулих часів, він притаманний людській свідомості як такій (як індивідуальній, так і колективній) і є однією з найважливіших характеристик її психічної природи.

Самі того не помічаючи, ми живемо у міфологічному просторі. І це природно, бо для людини чи суспільства, які живуть міфом, міф і є справжньою реальністю. Незважаючи на наше поклоніння Розуму, особливо у його науковій іпостасі, наша раціональність часто є лише раціоналізацією, тобто спробою раціонально виправдати ті переконання та дії, які продиктовані чуттєво-емоційними підставами психіки та підсвідомістю.

Процес міфологізації дійсності є постійним та безперервним: деякі міфи застарівають та «викриваються», сприймаються як «помилки» та «омани», інші заміщують їх у нашій свідомості. Але тут ключовим фактом є те, що міф є непозбутньою частиною людської свідомості та політичного процесу, тому, позбавляючись одного міфу, людина чи суспільство одночасно стверджує інший.

Механізм дії сучасного політичного міфу розкривається через його структурно-функціональні та технологічні особливості. Сучасний політичний міф має синтетичний характер. В свої формальній структурі він містить як чуттєві та поетико-художні образи, так і наукові факти. Емоційні образи є основним структурним компонентом та виступають своєрідним ключем до свідомості мас. Наукові факти обґрунтовують сюжет та додають йому достовірності, переконливості. Художні образи розроблюють та поетизують емоційні образи, розблять міф впізнавальним та захоплюючим. У змістовній структурі міф містить архетипи та стереотипи. Архетипи виступають концептуальною базою для творення міфологічних образів, визначають специфічну енергетику та дієвість міфів. Стереотипи як типізовані емоційні уявлення про політичні феномени закріплюють міфологічні настанови у сталих, спрощених інтерпретаціях цих феноменів. Така загальна структура дозволяє міфу виконувати ряд важливих функцій, які відповідають за збереження цілісності і життєздатності колективних політичних суб'єктів, а також успішне досягнення ними цілей свого існування. Серед цих функцій найважливішою, на наш погляд, є соціально-практична (ідентифікаційна), яка дозволяє здійснювати згуртованість та монолітність колективного політичного

суб'єкту з ціллю забезпечення його життєздатності. Іншими функціями міфу, детально дослідженими автором, є гносеологічна (дозволяє пізнавати та засвоювати політичний процес за допомогою специфічного апарату чуттєвих образів, метафор, а також елементів наукового знання); телеологічна (міф вимальовує оптимістичну картину майбутнього); аксіологічна (міф завдає набір цінностей, в основу якого покладені інтереси колективного політичного суб'єкту); ідеолого-прагматична (міф дозволяє людині легко розуміти та засвоювати ідеологічні настанови); інтеріоризація (міф виступає для людини фільтром сприйняття та засвоєння нової інформації); мобілізаційна (міф надихає на певну поведінку, виконання якої гарантує досягнення цілей даного колективного політичного суб'єкту); анестезуюча (міф заспокоює, дозволяє оптимістично сприймати дійсність).

3. Існують два способи виникнення політичних міфів – міфологізація та міфотворчість. Під міфологізацією розуміється механізм стихійної ціннісно-емоційної інтерпретації політичних феноменів масовою свідомістю. Міфи, які народжуються в такий спосіб, є надзвичайно потужними та виключно важливими для всієї соціально-політичної системи. Саме тому ефективні політичні міфи, які конструюються цілеспрямовано, зазвичай базуються на тих, які стихійно виникли у суспільстві. Про це свідчить, зокрема, досвід американської політичної міфології, яка розробляється сучасними американськими ідеологами на основі традиційних соціально-політичних міфологем. Таке поєднання міфів, що виникли еволюційно та тих, що були сконструйовані раціонально, надає особливої міцності ціннісній матриці носіїв даних міфів.

Одночасно, у будь-якому суспільстві не залежно від характеру його політичного режиму відбувається раціональне, цілеспрямоване створення міфів, тобто міфотворчість. На відміну від міфологізації, міфотворчість є свідомим конструюванням міфів та використовується як технологія управління буденною свідомістю мас.

4. Повсюдне та постійне створення політичних міфів пояснюється

технологічними характеристиками міфу. Перш за все, міф виступає як жива та чуттєва реальність, яка формує систему оцінок та цінностей, у якій здійснюється розпізнавання по типу «свій – чужий». Саме завдяки цій схемі нова інформація розглядається, класифікується та інтегрується в єдину картину світу політики. По-друге, коріння міфу ірраціональне, міф виникає та живиться почуттями (надіями, незадоволеністю, страхами, симпатіями, ненавистю і т.д.), а почуття – невід’ємна частина людської природи. По-третє, міф тяжіє до простих формул та рішень. По-четверте, міф захоплюючий, міф – завжди дія, боротьба героїв та антигероїв, сил «добра» із силами «зла». По-п’яте, міф легко запам’ятовується та впізнається, оскільки оперує образами. По-шосте, сучасний політичний міф містить у собі наукові, раціональні компоненти, які «підкупають» людину, додають міфу достовірності.

5. Існує універсальний алгоритм політичної міфотворчості. По-перше, міфотворець розроблює концепцію, сюжет міфу, який вибудовує картину світу політики, пояснює політичні феномени. Далі сюжет доповнюється фактологічним та символічним рядом, в його структуру обов’язково додається архетип певної ситуації чи персонажа. Міф закріплюється у свідомості через певні ритуали, які представляють собою колективні дії сильної емоційної взаємодії та взаєморозуміння, підсилюють колективну єдність та виступають важливим чинником політичної регуляції та ствердження певної моделі соціально-політичного ладу. Нарешті, міф впроваджується у свідомість мас за допомогою ЗМІ та інших інститутів масової культури, які використовують для цього ряд методичних прийомів та технік (в тому числі – фабрикація фактів, штучний відбір подій реальності для повідомлення, використання маніпулятивної семантики, спрощення і стереотипізація, дроблення та терміновість, сенсаційність, «інформаційний шум»).

6. Аналіз досвіду політичної міфотворчості показав, що політична міфотворчість може відігравати як позитивну, так і негативну роль у розвитку політичних процесів. Виділено три основні умови впливу політичної

міфотворчості на розвиток політичного процесу. По-перше, міф відіграє позитивну роль, коли органічно вписується в ціннісний контекст політичної культури, і навпаки, негативно позначається на політичних процесах, коли відірваний від цього контексту – такі міфи псують соціо-культурний простір, сприяють зниженню рівня ефективності функціонування соціально-політичних інститутів. По-друге, потужний ефективний міф ніколи не суперечить суттєвим фактам об'єктивної реальності, які він намагається перетворити. І навпаки, відбувається руйнування міфу і з ним – певних соціально-політичних стосунків, які він регламентував, коли вигадане та бажане у його сюжеті явно суперечить дійсності. По-третє, міф має бути цілісним та мати якість загальності. Використання політико-міфологічних технологій для вирішення локальних політичних задач стратегічно безперспективно. Треба ставити мету розробки єдиного ціннісно-міфологічного комплексу, який би опирався, з одного боку, на власний культурний потенціал, з іншого боку, враховував би актуальні виклики сучасності. Саме такий єдиний ціннісно-міфологічний комплекс буде спроможний замінити масив міфологічних фрагментів, який дезорієнтує та певною мірою руйнує свідомість людини, що, в свою чергу, разлагоджує гармонічне функціонування соціально-політичної системи.

Список використаних джерел

- 1 Аверинцев С. С. Аналитическая психология К. Г. Юнга и закономерности творческой фантазии [Электронный ресурс] // Мифы народов мира. Онлайн энциклопедия: [сайт] / С. С. Аверинцев. – Режим доступа: <http://www.mifinarodov.com/a/arhetipyi.html>.
- 2 Агеев В. С. Психологическое исследование социальных стереотипов [Электронный ресурс] // Проект «Пси-Фактор»: [сайт] / В. С. Агеев. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/stereotype6.htm>.
- 3 Акция «люди города – люди труда» [Электронный ресурс] // Официальный сайт Горловской городской организации Партии регионов: [сайт] – Режим доступа: <http://gorlovkapr.org.ua/Project/5>
- 4 Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма [Электронный ресурс] // Библиотека Гумер – гуманитарные науки: [сайт] / Б. Андерсон. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/anders/index.php.
- 5 Арабаджиєв Д. Ю . Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості: автореф. дис... кандидата політичних наук. Спеціальність 23.00.03 – політична ідеологія та культура / Д. Ю. Арабаджиєв. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 2005. – 17 с.
- 6 Арабаджиєв Д. Ю . Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості: дис... кандидата політичних наук. Спеціальність 23.00.03 – політична ідеологія та культура / Д. Ю. Арабаджиєв. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 2005. – 191 с.
- 7 Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу/ А. Н. Афанасьев, - М.: Индрик, - 1994. – 450 с.
- 8 Балаян Л. Коммунизм по-хрущевски [Электронный ресурс] // Сталин: антимифы, факты, аргументы, контраргументы: [сайт]/ Л. Балаян. – Режим доступа: <http://www.stalin.su/book.php?action=header&id=8>
- 9 Барт Р. Миф сегодня. Очерки «Мифологии» [Электронный ресурс]. // Электронная библиотека E-lib.info: [сайт] / Ролан Барт. – Режим доступа: <http://www.e-lib.info/book.php?id=1121022030&p=6>.

- 10 Бахтуридзе З. Манипуляция массами в политическом процессе [Электронный ресурс] // Публикации проекта «Политология в России»: [сайт] – З. Бахтуридзе. – Режим доступа: http://iwolga.narod.ru/docs/iswne/zeynab_manip.htm#_ftn51.
- 11 Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма / Николай Бердяев. – М.: Наука, 1990 - 224с.
- 12 Берроуз Д. Человек против мифов [Электронный ресурс] // Библиотека Гумер – гуманитарные науки: [сайт] / Д. Берроуз.– Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Berr/index.php.
- 13 Бехтерев В. М. Внушение и его роль в общественной жизни [Электронный ресурс] // Библиотека Гумер – гуманитарные науки: [сайт] / В.М. Бехтерев. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Behter/_Vnush_index.php.
- 14 Бэкон Ф. О мудрости древних / Фрэнсис Бэкон. - М.: Мысль, 1978 - с. 233-300 – (Философское наследие, т. 2).
- 15 Васильева Т. Е. Стереотипы в общественном сознании [Электронный ресурс] // Проект «Пси-Фактор»: [сайт] / Т. Е. Васильева. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/stereotype5.htm>.
- 16 Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций/ Джамбатиста Вико. – М.-К.: Рефл-бук, 1994. – 656 с.
- 17 Вировий С. Політична міфологія українських партій [Электронный ресурс] // Проект «Відкриті очі»: [сайт] / Сергій Вировий. - Режим доступа: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2008/01/blog-post.html>.
- 18 Войтасик Л. Психология политической пропаганды/ Л. Войтасик; [Пер. с пол. Поруса В. Н.] - М: Прогресс, 1981. – 278 с.
- 19 Волинець С. Соборність України – основа державності! [Электронный ресурс] // Politico – українська політична соціальна мережа: [сайт] / Сергій Волинець. - Режим доступа: <http://politiko.ua/blogpost52353>
- 20 Вятрович В. Шухевич: перший серед рівних [Электронный ресурс] // Газета «Українська правда»: [сайт] / Володимир Вятрович. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/04/29/4438816/>;

- Вятрович В. Шухевич: політик [Електронний ресурс] // Газета «Українська правда»: [сайт] / Володимир Вятрович. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/05/7/4439135/>
- 21 Гаджиев К. С. Политическая наука / К. С. Гаджиев. – М.: Международные отношения, 1995. – 400 с.
- 22 Герлих Ф. Коммунизм как учение о тысячелетнем царстве [Електронний ресурс] // Библиотека РГИУ: [сайт]/ Франц Герлих. – Режим доступу: http://www.i-u.ru/biblio/archive/gerlich_ob/08.aspx.
- 23 Гирц К. Интерпретация культур / Клиффорд Гирц; [пер. с англ.]. – М.: РОССПЭН, 2004. – 560 с. - («Культурология. XX век»)
- 24 Головатий М. Ф. Політична міфологія / М. В. Головатий: [Навч. посіб.] – К.: МАУП, 2006. – 144 с.
- 25 Головаха Є. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 4. — с. 5—22.
- 26 Голосовкер Я. Логика мифа [Електронний ресурс] // Электронная библиотека «Либрусек»: [сайт] / Яков Голосовкер. – Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/176165/read>.
- 27 Горбачев М. С. Октябрь и перестройка. Революция продолжается. Доклад от 02.11.1987 [Електронний ресурс] // Международный фонд социально-экономических и политологических исследований: [сайт] / М. С. Горбачев. – Режим доступу: http://www.gorby.ru/rubrs.asp?art_id=13863&rubr_id=172&page=4.
- 28 Горський В. Де шукати Європу? / В. Горський // - Вітчизна. – 1999. – № 9–10. – с. 114–121.
- 29 Гофман М. Американская идея [Електронний ресурс] // Библиотека Максима Машкова, сервер «Заграница»: [сайт] / М. Гофман. – Режим доступу: http://world.lib.ru/g/gofman_m/americanream.shtml.
- 30 Грабовський С. Україна між «тут» і «там»: унікальність постколоніальності [Електронний ресурс] // Черноморське гайдамацьке з'єднання [сайт] / Сергій Грабовський. – Режим доступу: http://gaidamaky.pp.net.ua/news/ukrajina_mizh_tam_i_tut_unikalnist_postkolonialnosti/2011-01-05-750.; Грабовський С. Фактор «Х». Глибинне коріння сьогоденних українських проблем [Електронний ресурс] //

- Щоденна всеукраїнська газета «День»: [сайт] / Сергій Грабовський. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/302005>.
- 31 Грамши А. Тюремные тетради [Електронний ресурс] // Библиотека Альдебаран: [сайт] / А. грамши. – Режим доступу: http://lib.aldebaran.ru/author/gramshi_antonio/gramshi_antonio_tyuremnye_tetrad_izbrannoe/gramshi_antonio_tyuremnye_tetrad_izbrannoe_0.html.
- 32 Гребенник Г. П. «Политика памяти» режима В. Ющенко/ Г. П. Гребенник // Вісник Одеського національного університету. – Т. 14. – №13. - 2009. – с. 365 - 372.
- 33 Гребенник Г. П. Миф и политика / Геннадий Гребенник. – Од.: Феникс, 2011. – 208 с. + 24 с. цв. ил.
- 34 Гребенник Г. П. Проблема отношений политики и морали / Г. П. Гребенник. – Одесса: Астропринт, 2007 – 616 с.
- 35 Гребенник Г. П. О формуле «Европеец, но не западник»/ Г. П. Гребенник // Интеллигенция и политика. – Одесса: Феникс, 2009. – с. 244-250.
- 36 Гребенник Г. П. Роль искусства в политическом мифотворчестве – Четвертая статья цикла «Искусство мифа и миф искусства на службе политики». - Научный вестник: Сборник Одесского государственного экономического университета/ Науки: экономика, политология, история.
– 2011. - № 5 (130). – с. 144-157.
- 37 Гребенник Г. П. Типы и стили политического мышления / Г. П. Гребенник. - “Перспективи” : науковий журнал. - 2004. -1(25). – с. 26 – 30.
- 38 Гринев В. Б., Гугель А. С. Потерянное десятилетие – контуры новейшей политической и экономической истории Украины / В. Б. Гринев, А. С. Гугель. – К.: МАУП, 2001. – 432 с.
- 39 Гриценко О. "Своя мудрість" : національні міфології та "громадянська релігія" в Україні : додаток до "Нарисів української популярної культури" / О. Гриценко. — К. : Укр. центр культ. досліджень, Ін-т культ. політики, 1998. — 183 с.
- 40 Грицюта Н. Архетипи української ментальності в сучасній рекламі [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського: [сайт] / Н.М. Грицюта. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/is/2011_14/Grytsyut.pdf

- 41 Громов К. Ценности американской демократии [Электронный ресурс] // Молодежная исследовательская группа Nota Bene: [сайт] / Константин Громов. – Режим доступа: <http://www.nbenegroup.com/democratic/americanandemocratic.html>.
- 42 Гронбех В. Духовная история Греции / Вильгельм Гронбех. – М.: Мысль, 1983. – 342 с.
- 43 Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Русі // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка, - Львів, 1984. – Т.4
- 44 Гулыга А. В. Шеллинг / Арсений Владимирович Гулыга. - М.: Молодая гвардия, 1984 – 315 с. – (Жизнь замечательных людей. Вып. 1 (628)).
- 45 Гунько Б. Возмездие [Электронный ресурс] // Политический еженедельник «Левая Россия»: [сайт] / Б. Гунько. – Режим доступа: <http://www.left.ru/2001/26/gunko39.html>.
- 46 Гуревич Е. Влияние протестантизма на раннюю американскую социологию [Электронный ресурс] // Наука России: каталог ресурсов: [сайт] / Е. Гуревич. – Режим доступа: <http://www.nir.ru/Socio/scipubl/sj/12gurev.htm>.
- 47 Гуревич П. Миф древний и современный [Электронный ресурс] // Библиотека «Полка букиниста»: [сайт] / П. Гуревич. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/gurevich_culturephilo/ch26_all.html.
- 48 Гуревич П. С. Стереотипы в политике [Электронный ресурс] // Проект «Пси-Фактор»: [сайт] / П. С. Гуревич. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/stereotype14.htm>.
- 49 Гусева С. А. Современный политический миф: игра по законам архаики [Электронный ресурс] // Свердловская региональная общественная организация «Центр психоанализа»: [сайт] / С. А. Гусева. – Режим доступа: <http://freud.by.ru/pages/guseva.shtml>.
- 50 Дебор Г. Общество спектакля [Электронный ресурс] // Библиотека Гумер – гуманитарные науки: [сайт] / Ги Дебор. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Debor/index.php.
- 51 Демографічні втрати від Голодомору 1932- 1933 років. Дані Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України [Електронний ресурс] // Прес-центр УкрІнформ: [сайт] – Режим доступу:

- <http://presscenter.ukrinform.ua/view.php?links=3622>
- 52 Дем'яненко В. Ментальні характеристики політичної свідомості українців / В. Дем'яненко // Людина і політика: Київ, 2001. – с. 93 – 100
- 53 Дергачев В. «Большой скачок» в Европу [Електронний ресурс] // Інститут геополітики професора Дергачева. - Аналітичний і освітній портал: [сайт] / В. Дергачев. – Режим доступу: <http://www.dergachev.ru/publicist/5.html>.
- 54 Дергачев В. Глобалістика [Електронний ресурс] // Інститут геополітики професора Дергачева. - Аналітичний і освітній портал: [сайт] / В. Дергачев. – Режим доступу: <http://www.dergachev.ru/book-6/10.html>.
- 55 Джилас М. Лицо тоталитаризм / Милован Джилас; [Переводы с сербохорватского: П.А. Щетинин, Е. А. Полак, О. А. Кириллова] - М.: Новости, 1992. – 310 с.
- 56 Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). – К.: Либідь, 2001. – 334с.
- 57 Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Эмиль Дюркгейм; [пер. с фр.]. — М.: Канон, 1995. — 352 с. - (История социологии в памятниках
- 58 Жежерун В. Т., Замятина Н. В. Политическая мифология и манипуляция доверием: социально-консциентальный аспект [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського: [сайт]/ В. Т. Жежерун, Н. В. Замятина. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VMSU/2007-02/07zhvtoit.htm.
- 59 Зубрицька Л. Й. Міф як феномен сучасної політики: автореф. дис. ...кандидата політичних наук. Спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Л. Й. Зубрицька. - К. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2005. – 14 с.
- 60 Зубрицька Л. Й. Міф як феномен сучасної політики: дис. ...кандидата політичних наук. Спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Л. Й. Зубрицька. - К. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2005. – 180 с.

- 61 Ільченко О. Регрес на тлі виживання [Електронний ресурс] // Проект «Україна», ДІАЛОГ.ua: [сайт] / Олесь Ільченко. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page22134.html>
- 62 Кавтанджиев Х. Герои и красавицы в рекламе / Христо Кавтанджиев. – С.-Пб.: Питер, 2008. – 224 с. – (Серия «Маркетинг для профессионалов»).
- 63 Кавтарадзе А. Г. Военные специалисты на службе Республики Советов [Електронний ресурс] // Электронная библиотека книг Knigka.ru: [сайт] / А. Кавтарадзе. – Режим доступу: <http://www.knigka.info/2007/12/14/print:page,1,voennye-specialisty-na-sluzhbe.html>.
- 64 Капустин Б. Г. Современность как предмет политической теории: [монография] / Б. Г. Капустин. – М.: РОССПЭН, 1998. – 308 с.
- 65 Кармазіна М. STARевич ВЛАДІМІР, або Антизахідництво як підґрунтя тоталітаризму [Електронний ресурс] // Газета «Дзеркало тижня»: [сайт]. - №47 від 20.10.2004 / Марія Кармазіна. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/starevich_vladimir,_abo_antizahidnitstvo_yak_pidgruntya_totalitarizmu-41729.html
- 66 Кармазіна М. Чи є партії агентами демократії [Електронний ресурс] // Газета «Дзеркало тижня»: [сайт]. - №1 від 13.01.2012 / Марія Кармазіна. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/chi_e_partiyi_agentami_demokratiyi_ukrayinskiy_partogenez_poglyad_kriz_dvadtsyatirichchya_-95548.html
- 67 Кара-Мурза С. Демонтаж народа [Електронний ресурс] // [Личный сайт Сергея Георгиевича Кара-Мурзы]: [сайт] / С. Кара-Мурза. – Режим доступу: <http://www.kara-murza.ru/books/demontag/index.html>.
- 68 Кара-Мурза С. Советская цивилизация. От начала до Великой Победы / С. Кара-Мурза - Харьков: Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2007. – 604 с. – т. 1.
- 69 Кара-Мурза С., Телегин С., Александров А., Мурашкин М. Экспорт революции. Саакашвили, Ющенко... [Електронний ресурс] // [Личный сайт Сергея Георгиевича Кара-Мурзы]: [сайт] / С. Кара-Мурза и др. – Режим доступу: <http://www.kara-murza.ru/books/export/Chapter016.htm>.
- 70 Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием [Електронний ресурс] //

- [Персональный сайт Сергея Кара-Мурзы] : [сайт] / С. Кара-Мурза. – Режим доступа: <http://www.kara-murza.ru/books/manipul/manipul41.htm>.
- 71 Карл Т., Шмиттер Ф. Что есть демократия? [Электронный ресурс] // Библиотека Гумер - гуманитарные науки: [сайт] / Т. Карл, Ф. Шмиттер. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/karl_dem.php.
- 72 Кассирер Э. Опыт о человеке [Электронный ресурс] // [Официальный сайт Бим-Бада Бориса Михайловича] / Эрнст Кассирер. – Режим доступа: <http://bim-bad.ru/working/rabochaya-парка-biblioteki/teksty/ernst-kassirer-опыт-о-человеке>.
- 73 Кассирер Э. Техника современных политических мифов [Электронный ресурс] // Библиотека «Полка букиниста»: [сайт] / Эрнст Кассирер. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/political_science/ch65_i.html.
- 74 Кассирер Э. Философия символических форм [Электронный ресурс] // Библиотека «Полка букиниста»: [сайт] / Эрнст Кассирер. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/kassirer_symbolphilii/ch02_i.html.
- 75 Кассирер Э. Функция мифа в социальной жизни человека (Из кн. «Миф о государстве») [Электронный ресурс] // Философский факультет МГУ: [сайт] / Эрнст Кассирер. – Режим доступа: <http://filosfak.ru/biblio/>
- 76 Кемпбелл Дж. Биос и мифос [Электронный ресурс] // Jung Land: [сайт аналитической психологии] / Джозеф Кемпбелл. – Режим доступа: <http://www.jungland.ru/node/4421>.
- 77 Кемпбелл Дж. Мифы, в которых нам жить / Дж. Кемпбелл; [Пер. с англ. К. Семенов.] – К.: София, 2002. – 256 с.
- 78 Киссинджер Г. Новый мировой порядок / Генри Киссинджер. – К.: Знания Украины, 2003 – 429 с. – (Философия политики: Хрестоматия, т.4).
- 79 Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических республик. От 07.10.1977 [Электронный ресурс] // Федеральный правовой портал «Юридическая Россия»: [сайт] – Режим доступа: [//http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1119930](http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1119930).
- 80 Корреспондент. net. Тимошенко подсчитала, что Янукович при власти воровал \$60 в секунду [Электронный ресурс] // Журнал «Корреспондент»: [сайт]. – 2008. - Режим доступа к журн.:

- <http://korrespondent.net/ukraine/politics/496809>.
- 81 Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: [монографія] / І. Кресіна. - К.: Вища школа, 1998. - 392 с.
- 82 Кривцун К. Как СМИ нами манипулируют [Електронний ресурс] // Bad news: [сайт] / Константин Кривцун. – Режим доступу: http://badnews.org.ru/news/kak_smi_nami_manipulirujut/2010-04-20-713.
- 83 Кримський С. Архетипи української культури/ Сергій Криський // Вісник НАНУ: Київ, 1998 – С.74-87
- 84 Кримський С. Архетипи української ментальності – Дім – Поле – Храм [Електронний ресурс] // Інститут філософія ім. Г. Сковороди: [сайт] / Сергій Кримський. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua/Mentaltheorie/P12.pdf>
- 85 Крылов К. Песнь победителя. К десятилетию выхода в свет книги Ричарда Маккея Рорти «Обретая нашу страну» [Електронний ресурс] // Агентство политических новостей: [сайт] / Константин Крылов.– Режим доступу: <http://www.apn.ru/publications/article19285.htm>.
- 86 Королько В. Г. Основы публичных отношений / В. Г. Королько. -К.: "Ваклер", 2000. - 528 с.
- 87 Куртуа С., Верт Н., Панне Ж.-Л. и др. Черная книга коммунизма: преступления, террор, репрессии / С. Куртуа, Н. Верт, Ж.-Л. Панне и др. ; [Пер. с фр.]. – М.: Три века истории, 2001. – 780 с
- 88 Куценко О.Д. Суспільство нерівних. Класовий аналіз нерівностей в сучасному суспільстві:Спроби західної соціології / О.Д. Куценко. - Харків: Вид.центр Харк.ун-ту, 2000 - 316 с.
- 89 Лебон Г. Психология масс [Електронний ресурс] // Библиотека Гумер – гуманитарные науки: [сайт] / Густав Лебон. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/lebon/01.php.
- 90 Левенець Ю. Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу/ Ю. Левенець // Нова політика. – 2001. – № 2. – с. 50–53.
- 91 Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Люсьен Леви-Брюль. - М.: Педагогика-Пресс, 1994. - 607 с. - (Психология: Классические труды).

- 92 Леви-Стросс К. Первобытное мышление / Клод Леви-Стросс; [Пер., вступ. ст. и прим. А. Б. Островского]. - М.: Республика, 1994. - 384 с.: ил. - (Мыслители XX в.).
- 93 Левцун А. Украинский менталитет и европейская интеграция [Электронный ресурс] // Проект «Украина», ДИАЛОГ.ua: [сайт] / А. Левцун. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page22691.html>
- 94 Лейгода В. Гражданская религия в США [Электронный ресурс] // Тексты, справочники и документы: [сайт] / В. Лейгода. – Режим доступа: <http://www.pagez.ru/olb/363.php>.
- 95 Ленин В. И. Государство и революция / В. И. Ленин. - М: Изд-во политической литературы, 1980. - 433 с. – (Полн. собр. соч., т. 33).
- 96 Ленин В. И. Социализм и религия / В. И. Ленин. – М: Изд-во политической литературы, 1980. – 575 с. – (Полн. собр. соч., т. 12).
- 97 Ленин И. В. Очередные задачи советской власти [Электронный ресурс] // Marxists Internet archive: [сайт] / И. В. Ленин. – Режим доступа: <http://www.marxists.org/russkij/lenin/works/36-2.htm>.
- 98 Липа Ю. Українська жінка [Электронный ресурс] // Дотик словом: [сайт] / Юрій Липа. – Режим доступа: http://www.dotyk.in.ua/women_ua.html
- 99 Липпман У. Общественное мнение/ Уолтер Липпман ; [Пер. с англ. Т. В. Барчунова]. - М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. - 384 с.
- 100 Лифшиц М. Античный мир, мифология, эстетическое воспитание / М. Лифшиц - М.: Изобразительное искусство, 1983-1988. –560 с. - (Собрание сочинений, т. 3).
- 101 Локаш О. В. Вплив несвідомого на формування політичного простору: автореф. дис... кандидата політичних наук. Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси / О. В. Локаш. - Од.: Одеська національна юридична академія, 2001. - 18 с.
- 102 Локаш О. В. Вплив несвідомого на формування політичного простору: автореф. дис... кандидата політичних наук. Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси / О. В. Локаш. - Од.: Одеська національна юридична академія, 2001. - 194 с.
- 103 Лосев А. Ф. Диалектика мифа (из ранних произведений) / А. Ф Лосев.

- М.:Правда, 1990. – 656 с.
- 104 Лосев А. Ф. Философия имени (из ранних произведений) / А. Ф. Лосев. – М.: Правда, 1990. – 656 с.
- 105 Маклюэн М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Маршалл Маклюэн ; [Пер. с англ. В. Николаева]. - М.:КАНОН-прессЦ, 2003. - 464 с. - (Приложение к серии «Публикации Центра Фундаментальной Социологии»).
- 106 Маланюк М. Ще раз про самосвідомість українців / М. Маланюк // К.:Рідна школа - 1995. - с.7-11.
- 107 Малиновский Б. Магия, наука и религия [Электронный ресурс] // Библиотека Гумер – гуманитарные науки: [сайт] / Б. Малиновский. – Режим доступа:
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/malin/02.php.
- 108 Мамардашвили М. Мой опыт нетипичен. Введение в философию [Электронный ресурс] // Библиотека Янко Слава: [сайт] / Мераб Константинович Мамардашвили. – Режим доступа:<http://yanko.lib.ru/>
- 109 Мангейм К. Диагноз нашего времени [Электронный ресурс] // Библиотека Якова Кротова: [сайт] / К. Мангейм. – Режим доступа:
http://krotov.info/libr_min/m/mercury/manheim3.html.
- 110 Мартынов А. Украина – часть европейской цивилизации. Это аксиома [Электронный ресурс] // Информационно-аналитический ресурс Dialog.UA: [сайт] / А. Мартынов. – Режим доступа:
http://dialogs.org.ua/print.php?part=issue&m_id=7099.
- 111 Мейстер В. Религиозная идеология [Электронный ресурс] // Научно-просветительский журнал «Скепсис»: [сайт] / Владимир Мейстер. – Режим доступа к журн.: http://sceptis.ru/library/id_83.html.
- 112 Мелетинский Е. М. Миф и двадцатый век [Электронный ресурс] // Объединенное гуманитарное издательство Ruthenia : [сайт] / Е. М. Мелетинский. – Режим доступа:
<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky1.htm>.
- 113 Мисюров Д. Политика и символы / Д. Мисюров. - М.: РИП-холдинг, 1999. - 124с. - («Академия рекламы»).
- 114 Мичушков А. А. Специфика и функции мифологического сознания:

- [Электронный ресурс] // Альманах «Восток». – 2004 - №7 (19) - Режим доступа к альманаху: http://www.situation.ru/app/j_art_500.htm.
- 115 Моль А. Социодинамика культуры [Электронный ресурс] // Электронная библиотека Twirpx: [сайт] / А. Моль. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/219096/>
- 116 Московичи С. Век толп (исторический трактат по психологии масс) / Серж Московичи; [пер. с фр. Т. П. Емельяновой]. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1996. - 478 с.
- 117 Мэтьюз Д. Перспективы демократии / Д. Мэтьюз ; [Пер. с англ] - М.: Сыновья и дочери, 1993. - 136с.
- 118 Мюллер М. Сравнительная мифология / Макс Мюллер. – [в сб.: Летописи русской литературы и древности] / - М.: Мысль, 1963. – с. 202-254. – т. 5.
- 119 Найдыш В. Н. Мифотворчество и фольклорное сознание / В. Н. Найдыш // Вопросы философии. - 1994. - № 2. – с. 48-58.
- 120 Неклюдов С. Ю. Структура и функции мифа / С. Ю. Неклюдов // Мифы и мифология в современной России, - М.: АИРО-XX, 2000. - с. 17-38.
- 121 Ноэль-Нойманн Э. Стереотип как средство распространения общественного мнения [Электронный ресурс] // Проект «Пси-Фактор»: [сайт] / Э. Ноэль-Нойманн. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/stereotype3.htm>.
- 122 Ноэль-Нойманн Э. Человек мистический [Электронный ресурс] // Jung Land: [сайт аналитической психологии] / Э. Ноэль-Нойманн. – Режим доступа: <http://www.jungland.ru/node/2053>.
- 123 Овсієнко В. Вік великого терору [Электронный ресурс] / Український інститут національної пам'яті: [сайт] / Василь Овсієнко. – Режим доступа: <http://www.memory.gov.ua/ua/497.htm>.
- 124 Озеров В. ВВС, способные победить [Электронный ресурс] // Электронная газета «Дуэль». – 1996. - №15(15). – Режим доступа к газете: <http://www.left.ru/2001/26/gunko39.html>.
- 125 Олигархические семьи Украины [Электронный ресурс] // Информационно-аналитическое издание ОЛИГАРХ.net: [сайт] - Режим

- доступу: <http://www.oligarh.net/?/families/>
- 126 Ольшанский Д. Основы политической психологии [Пособник для вузов] // Электронная библиотека «Гумер» - гуманитарные науки: [сайт] / Д. Ольшанский. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Olsch/index.php.
- 127 Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [Електронний ресурс] / Український інститут національної пам'яті: [сайт] / Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/454.htm>.
- 128 Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс [Електронний ресурс] // Философский портал Philosophy.ru: [сайт] / Х. Ортега-и-Гассет. – Режим доступу: <http://www.philosophy.ru/library/ortega/vosst.html>.
- 129 Оруэлл Дж. Политика и английский язык [Електронний ресурс] // [George Orwell Web Ring]: [сайт] / Джордж Оруэлл. – Режим доступу: http://www.orwell.ru/library/essays/politics/russian/r_polit.
- 130 Отто Р. Миф о рождении героя [Електронний ресурс] // Электронная библиотека «Куб»: [сайт] / Ранк Отто. – Режим доступу: http://www.koob.ru/rank_otto/mif_o_rojdenii_geroia.
- 131 Павлюк Л. Міфопоетика і міфополітика [Електронний ресурс] // Медіакритика: [сайт] / Людмила Павлюк. – Режим доступу: <http://www.mediakrytyka.info/drukovani/mifopoetyka-i-mifopolityka-mif-kontrmif-i-antymif.html>
- 132 Паренти М. Демократия для избранных / М. Паренти ; [Пер. с англ. В. Н. Горбатенко] – М.: Прогресс, 1990. - 416 с.
- 133 Парубій А. Політика і міф [Електронний ресурс] // Мережеве видання «Рід»: [сайт] / Андрій Парубій. – Режим доступу: <http://rid.org.ua/?p=61>.
- 134 Пархоменко И., Радугин А. Культурология в вопросах и ответах [Електронний ресурс] // Библиотека Культурология: [сайт] / И. Пархоменко, А. Радугин. - Режим доступу: <http://www.countries.ru/library/civilis/civt.htm>.
- 135 Пасічник М. Історія України [Електронний ресурс] //Перша українська електронна бібліотека підручників: [сайт] / М. Пасічник. –

- Режим доступу:
http://pidruchniki.com.ua/istoriya/vhodzhennya_ukrayini_srsr.
- 136 Пастухов В. Философия русского конституционализма [Электронный ресурс] // Институт права и публичной политики: [сайт]/ В. Пастухов. – Режим доступу: //<http://www.ilpp.ru/content/files/pastukhov1.pdf>.
- 137 Петров А. Прокловская теория мифа [Электронный ресурс] // Академия. Материалы и исследования по истории платонизма / под ред. д.филос.н. Р.В.Светлова и А.В.Цыба - Вып. 1, 1997, с. 252-278/ - Режим доступу: <http://ancientrome.ru/publik/petrov/petr03f.htm>.
- 138 Петров Н., Сидоров Н. Сталинский план по уничтожению народа: Подготовка и реализация приказа НКВД № 00447 «Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов» [Электронный ресурс] // Альманах «Россия. XX век»: [сайт] / Н. Петров, Н. Сидоров. – Режим доступу: <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-intro/1005111>.
- 139 Петров П. Демократия – это мы! / П. Петров // Еженедельник 2000. - 2009. - № 36. – с. 3.
- 140 План мероприятий по пропаганде среди населения идей советского патриотизма. Документ агитпропа ЦК от 18.04.1947 [Электронный ресурс] // Архив А. Яковлева: [сайт]/ – Режим доступу: // <http://www.idf.ru/documents/info.jsp?p=21&doc=69334>.
- 141 Платон. Государство / Платон. – М.: Наука, 2005 – 572 с. – (Серия «Слово о сущем»).
- 142 Поліщук І. Ментальність українства: Політичний аспект/ І. Поліщук // Людина і політика / Київ, 2001. – с.86-92
- 143 Полосин В. С. Миф, религия, государство [Электронный ресурс] // Электронная библиотека Twirpx: [сайт] / В.С. Полосин. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/252305/>
- 144 Попович М. Український шлях до об'єднаної Європи / Мирослав Попович // Незалежний культурологічний часопис «І». - №22 - 2001. – с.79-87.
- 145 Потєбня А. Язык и мысль [Электронный ресурс] // Электронная библиотека «Гумер» - гуманитарные науки: [сайт] / А. Потєбня. – Режим доступу:

- http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/poteb/intro.php.
- 146 Почепцов Г. Имиджология / Г. Почепцов. - М. — К.: Рефл - Бук, 2001. – 704 с.
- 147 Почепцов Г. Информационные войны / Георгий Почепцов. - М: Рефл-бук, 2000. - 576 стр. – (Серия «Образовательная библиотека»).
- 148 Програма Комуністичної партії України [Електронний ресурс] // Комуністична партія України: [офіційний сайт] – Режим доступу: <http://www.kpu.ua/programma/>
- 149 Програма Партії регіонів України [Електронний ресурс] // Партія регіонів: [офіційний сайт] – Режим доступу: <http://www.partyofregions.org.ua/ru/about/program>
- 150 Програма Прогресивної соціалістичної партії України [Електронний ресурс] // Прогресивна соціалістична партія України: [офіційний сайт] – Режим доступу: http://www.vitrenko.org/start.php?lang=1&part_id=2&article_id=456
- 151 Програма Соціалістичної партії України [Електронний ресурс] // Соціалістична партія України: [офіційний сайт] – Режим доступу: <http://www.spu.in.ua/about/programa>
- 152 Программные документы борьбы за мир, демократию и социализм [сборник документов]. - М.: Политиздат, 1964. – 320 с.
- 153 Пульман В. Новый лик страха [Електронний ресурс] // Антиглобализм: [сайт] / В. Пульман. – Режим доступу: <http://www.anti-glob.ru/st/strax.htm>.
- 154 Рогожкин А. Архетипы и национальное самосознание украинцев [Електронний ресурс] // Персональная страничка А.В. Рогожкина [сайт] / А. Рогожкин. – Режим доступу: http://chronotop.pp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=5
- 155 Рорти Р. Обретая нашу страну: политика левых в Америке XX века/ Р. Рорти ; [Перевод И. В. Хестановой, Р. З. Хестанова]. — М.: Дом интеллектуальной книги, 1998. – 128 с.
- 156 Рудик О. Сучасні політичні міфи України [Електронний ресурс] // Проект «Діалог UA»: [сайт] / Олександр Рудик. – Режим доступу:

- http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=12849.
- 157 Савельев А. Политическая мифология [Электронный ресурс] // [Персональный сайт Андрея Савельева] / А. Савельев. – Режим доступа: <http://www.savelev.ru/books/content/?b=4>.
- 158 Сагатовский В. Н. Социальное проектирование (к основам теории) / В. Н. Сагатовский // Прикладная этика и управление нравственным воспитанием – Томск: Радуга, 1980. – 189 с.
- 159 Садовников О. К. Координаты мифа в познании действительности [Электронный ресурс] // Культурна асоціація «Новий Акрополь»: [сайт] / О. К. Садовников. – Режим доступа: <http://www.newacropolis.org.ua/ru/study/conference/?thesis=4300>.
- 160 Садовников О. К. Миф как наукообразное постижение мира [Электронный ресурс] // Культурна асоціація «Новий Акрополь»: [сайт] / О. К. Садовников. – Режим доступа: <http://www.newacropolis.org.ua/ru/study/conference/?thesis=3412>.
- 161 Селиванова Е. Мотивационная природа мифа в номинативной подсистеме русского языка [Электронный ресурс] // Е. А. Селиванова: личный сайт: [сайт] / Е. Селиванова. – Режим доступа: www.selivanova.net › downloads...mifa v nominativnoi...doc.
- 162 Сененко С. Парадоксы демократии [Электронный ресурс] // Газета «Зеркало недели» № 17. - 2004. – Режим доступа: <http://zn.ua/articles/39704>.
- 163 Сидорович Ю. М. Мифологические основания культуры/ Ю. М. Сидорович // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. - №1. – с. 72-80.
- 164 Смітюх Г., Стрілецький В. Архетип «Україна» [Электронный ресурс] // Мислерево: [сайт] / Г. Смітюх, В. Стрілецький. – Режим доступа: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/SacralUkraine/Archetype.html>
- 165 Соколов Ю. Пострадянська Україна [Электронный ресурс] // Газета «Дзеркало тижня»: [сайт]. – №28 від 12. 08. 2011/ Юрій Соколов. – Режим доступа: http://dt.ua/SOCIETY/postradyanska_ukrayina-86019.html
- 166 Сол Дж. Р. Ублюдки Вольтера. Диктатура разума на Западе / Джон Ролстон Сол; [Пер с англ. А. Сайдашева] – М.: АСТ:Астрель, 2007. – 859 с. – (Серия: Philosophy).

- 167 Сорель Ж. Размышления о насилии / Жорж Сорель; [Пер. с фр. В. М. Фриче]. – М.: Польша, 1907. – 312 с. – («Размышления о марксизме»).
- 168 Сорокин П. А. Голод и идеология общества / П. А. Сорокин. - М.: Политиздат, 1990. – 447 с. – (Квинтэссенция: Филос. альманах).
- 169 Соціологи фіксують загальне зниження довіри українців до влади [Електронний ресурс] // Лабораторія законодавчих ініціатив: [сайт] - Режим доступу:
http://www.parliament.org.ua/index.php?action=news&ar_id=2246&as=0_
- 170 Ставицкий А. В. Роль мифа в поиске и обретении смысла // Актуальные проблемы гуманитарного образования и культуры в современных условиях: материалы двух региональных научно-практических конференций. Сборник научных трудов / Сост. А. Н. Баранецкий, А. В. Ставицкий. – Севастополь, 2006. – с. 53-56.
- 171 Ставицький А. В. Універсальні функції соціально-політичного міфу: автореф. дис. ... кандидата філософських наук. Спеціальність 09.00.03 - Соціальна філософія та філософія історії / А.В. Ставицький. – Сімф.: Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського, 2003. – 20 с.
- 172 Ставицький А. В. Універсальні функції соціально-політичного міфу: дис. ... кандидата філософських наук. Спеціальність 09.00.03 - Соціальна філософія та філософія історії / А. В. Ставицький. – Сімф.: Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського, 2003. – 180 с.
- 173 Сталин И. В. Итоги первой пятилетки. Доклад на объединенном пленуме ЦК и ЦКК ВКП (б) от 07.01.1933. [Електронний ресурс] // Библиотека Михаила Грачева: [сайт] / И. В. Сталин – Режим доступу:
<http://grachev62.narod.ru/>
- 174 Сталин И. По поводу смерти Ленина / И. Сталин. - М.: Государственное издательство политической литературы, 1947. - с. 456 – (Сочинения, т. 6).
- 175 Стивенсон Г. Принципы демократических выборов [Електронний ресурс] // Государственный департамент США: [сайт] / Г. Стивенсон. – Режим доступу: <http://www.infousa.ru/government/dmpaper3.htm>
- 176 Стрілецький В. Українська національна ідея: нотатки не академіка

- [Электронный ресурс] // Кліч нації: [сайт] / Володимир Стрілецький. – Режим доступу:
http://klich.at.ua/publ/ukrajinska_nacionalna_ideja_notatki_ne_akademika/1-1-0-137
- 177 Стрельник О. Н. Политическая идеология и мифология: конфликты на почве родства [Электронный ресурс] // Система федеральных образовательных порталов Российской университет Дружбы народов: [сайт] / О. Н. Стрельник. – Режим доступу:
<http://www.humanities.edu.ru/db/msg/46594>.
- 178 Тард Г. Мнение о толпе [Электронный ресурс] // Электронная библиотека Twirpx: [сайт] / Габриэль Тард. – Режим доступу:
<http://www.twirpx.com/file/185124/>
- 179 Тиллих П. Систематическая теология [Электронный ресурс] // Библиотека Гумер – гуманитарные науки: [сайт] / П. Тиллих. – Режим доступу:
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/bogoslov/Tillih_1/05.php.
- 180 Тодд Э. После империи. Рах Americana – начало конца / Эмманюэль Тодд [Пер. с фр. Корендясова Е. Н.] – М.: Прогресс, 2002. – 223 с.
- 181 Токвилль А. Демократия в Америке / А. Токвилль ; [Пер. с франц./ Предисл. Гарольда Дж. Ласки]. - М.: Прогресс , 1994. – 554 с.
- 182 Топорков А. Л. Мифы и мифология XXI века: традиция и современное восприятие [Электронный ресурс] // Мифотека. Мифы и наследие народов мира: [сайт] / А. Л. Топорков. – Режим доступу:
http://www.mifoteka.ru/articles/reading/toporkov-mifi_i_mifologia_xx_veka.traditsia_i_sovremennoe_vospriatie.htm.
- 183 Торкунов А. Современные международные отношения. Мир по-американски [Электронный ресурс] // Библиотека «Полка букиниста»: [сайт] / А. Торкунов. – Режим доступу:
http://society.polbu.ru/torkunov_relations/
- 184 Указ Президента України № 46/2010 Про присвоєння С. Бандері звання Герой України [Электронный ресурс] // Портал Верховної Ради України: [сайт]. – Режим доуоступу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/46/2010>
- 185 Указ Президента України № 965/2007. Про присвоєння Р. Шухевичу звання Герой України [Электронный ресурс] // Офіційне представництво

- президента України: [сайт]. – Режим доступу:
<http://www.president.gov.ua/documents/6808.html>
- 186 Україна отказала в помощи НАТО [Електронний ресурс] // Дни.ru. Интернет-газета: [сайт]. – 2005. - Режим доступу к газете: -
<http://www.dni.ru/polit/2005/11/2/72223.print.html>.
- 187 Украинский характер. Характерные социально-психологические особенности населения Украины [Електронний ресурс] // Портал нового Ялтинского мира: [сайт]. – Режим доступу:
<http://www.bigyalta.com.ua/story/43061>
- 188 Умланд А. Демократична Україна, авторитарна Росія: чому? [Електронний ресурс] // Іноземна преса про Україну: [сайт] / Андреас Умланд. – Режим доступу:
<http://inozmi.glavred.info/articles/1860.prn>.
- 189 Усанова Л. А. Православний архетип сім'ї у контексті комунікативних відносин: дис... канд. філос. наук. Спеціальність 09.00.03 - Соціальна філософія та філософія історії / Усанова Л. А. - К.: Інститут вищої освіти АПН України, 2002. – 181 с.
- 190 Усов Д. В. Міфологізація свідомості в сучасному суспільстві: дис....канд. філос. наук. Спеціальність 09.00.03 - Соціальна філософія та філософія історії / Д.В. Усов – К., Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди, 2002. – 170 с.
- 191 Устрялов Н. В. Германский национал-социализм [Електронний ресурс] // Библиотека Якова Кротова: [сайт] / Н. В. Устрялов. – Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/20_u/st/ryalov_02.htm.
- 192 Уткин А. Мировая холодная война [Електронний ресурс] // Большая онлайн библиотека E-reading: [сайт] / А. Уткин. – Режим доступу:
http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/58965/Utkin_-_Mirovaya_holodnaya_voina.html.
- 193 Ферсович В. В. Использование мифов в интересах информационно-психологического воздействия [Електронний ресурс] // Современные идеологические мифы: [сайт] / В. В. Ферсович. – Режим доступу:
<http://myths21.narod.ru/fersovich1.htm>.
- 194 Фрезер Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрезер; [пер. с англ. М. К. Рыклина]. – М.: Политиздат, 1980. - 832 с.

- 195 Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я / Зигмунд Фрейд. – [Пер. Н. А. Столяр]. - М.: Современные проблемы, 1926. – 220 с.
- 196 Фрейд З. Я и Оно [Электронный ресурс] // Библиотека «Либрусек»: [сайт] / Зигмунд Фрейд. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/101312>.
- 197 Фромм Э. Бегство от свободы [Электронный ресурс] // Библиотека Максима Машкова: [сайт]/. Эрих Фромм. – Режим доступа: <http://lib.ru/PSIHO/FROMM/fromm02.txt>.
- 198 Фукуяма Ф. Конец истории?/ Фрэнсис Фукуяма. – К.: Знання України, 2003. – с. 429 – (Философия политики: Хрестоматия, т. 4).
- 199 Фултонская речь У. Черчилля [Электронный ресурс] // Холодная война: великое противостояние сверхдержав: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.coldwar.ru/churchill/fulton.php>.
- 200 Хиллман Дж. Миф анализа [Электронный ресурс] // Jung Land: [сайт аналитической психологии] / Джеймс Хиллман. – Режим доступа: <http://www.jungland.ru/node/1120>.
- 201 Химмлан Дж. Архетипическая психология [Электронный ресурс] // Jung Land: [сайт аналитической психологии] / Джеймс Хиллман. – Режим доступа: <http://www.jungland.ru/node/1055>.
- 202 Хрущ О. Український характер: Історико-культурні та геополітичні умови його формування/ О. Хрущ // Збірник наукових праць: Філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського ун-ту, 1996. – Ч.1. – С.123-140
- 203 Хрущев Н. С. Речь на сессии ГА ООН от 12.10.1960. // Холодная война: великое противостояние сверхдержав: [сайт] / Н. С. Хрущев. – Режим доступа: <http://www.coldwar.ru/hrushev/oon.php>.
- 204 Хюбнер К. Истина мифа [Электронный ресурс] // Библиотека Гумер - гуманитарные науки: [сайт] / К. Хюбнер. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Hubn/index.php.
- 205 Хюбнер К. Критика научного разума / Курт Хюбнер [Пер. с нем И.Т.Касавин] - М.: Политиздат, 1994. - 326 с.
- 206 Цит. по Марусік Т., Якуб'як В. Пан-господар як квінтесенція психокультури українців[Электронный ресурс] // Газета «Дзеркало тижня»: [сайт] - №44 від 02.10.2011 / Т. Марусык, В. Якуб'як. – Режим

- доступу: http://dt.ua/SOCIETY/pan-gospodar_yak_kvintesentsiya_psihokulturi_ukrayintsiv-92910.html
- 207 Цит. по кн. Май А. В. Модели господствующей идеологии / А. В. Май. - М.: [б. и.], 1997. - 383 с.
- 208 Цуладзе А. Политическая мифология [Электронный ресурс] // Электронная библиотека Twirpx: [сайт] / Автандил Цуладзе. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/84514/>
- 209 Цуладзе А. Политические манипуляции, или Покорение толпы: [научная монография] / Автандил Цуладзе. - М.: Книжный дом "Университет", 1999. - 144 с.
- 210 Чернышев А. В. Современное состояние советской мифологии [Электронный ресурс] // Образовательный портал СтудЗона: [сайт] / А. Чернышев. – Режим доступа: <http://www.studzona.com/referats/view/36525>.
- 211 Чигирева В. Роль политических технологий в украинском политическом процессе/ В. Чигирева // Научный вестник Одесского государственного экономического университета - 2009. - №10 (88) – 243 с.
- 212 Численность зарегистрированных и проголосовавших избирателей на Президентских выборах 2008г. в США [Электронный ресурс] // Макроэкономика: аналитический портал: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.analitikaiprognoz.ru/?cat=news/politics&key=520>
- 213 Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу: [монографія] / Ю. Ж. Шайгородський. – К.: Знання України, 2009. – 400 с.
- 214 Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу: автореф. дис... доктора політичних наук. Спеціальність 23.00.01. – теорія та історія політичної науки/ Ю.Ж. Шайгородський – К.: Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса, 2009 - 19 с.
- 215 Шайгородський Ю. Мифология як засіб модулювання нової реальності [Электронный ресурс] // Журнал Верховної Ради України «Віче»: [сайт] / Юрій Шайгородський. – Режим доступа: <http://www.viche.info/journal/1574/>
- 216 Шайгородський Ю. Міф як політична реальність [Електронний

- ресурс] // Харківський регіональний інститут державного управління: [сайт] / Юрій Шайгородський. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/2/09.pdf>
- 217 Шеллинг В. Ф. Й. Философия искусства / В. Ф. Й. Шеллинг. - М.: Мысль, 1966. - 496с.
- 218 Шестов Н. Политический миф теперь и прежде [Электронный ресурс] // Библиотека бесплатных книг: [сайт] / Н. Шестов. – Режим доступу: http://free-kniga.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=184&Itemid=60
- 219 Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Г. Шиллер. – [Пер. с англ.; Науч. ред. Я. Н. Засурский]. - М.: Мысль, 1980. – 230 с.
- 220 Шлезингер А. Циклы американской истории/ А. Шлезингер; [Пер. с англ. Закл. ст. Терехова В.И.]. - М.: Прогресс, 1992 –688 с.
- 221 Шляпентох В., Ядов В., Матвеева С. и др. Катастрофическое сознание в современном мире в конце XX века [Электронный ресурс] // Библиотека Гумер – гуманитарные науки: [сайт] / В. Шляпентох, В. Ядов, С. Матвеева и др. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Katastr/index.php.
- 222 Шумпетер Й. Капитализм, Социализм и Демократия/ Йозеф Шумпетер; [Пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В.С. Автономова]. – М.: Экономика, 1995. – 540 с. – (Экономическое наследие).
- 223 Эдингер Э. Творение сознания [Электронный ресурс] // Jung Land: [сайт аналитической психологии] / Эдвард Эдингер. – Режим доступу: <http://www.jungland.ru/node/1743>.
- 224 Элиаде М. Аспекты мифа / Мирча Элиаде; [пер. с фр.]. - М.: Академический Проект, 2005 - 224 с.
- 225 Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного [Электронный ресурс] // Jung Land: [сайт аналитической психологии] / К. Г. Юнг. – Режим доступу: <http://www.jungland.ru/node/1596>.
- 226 Юнг К. Г. Психология бессознательного [Электронный ресурс] // Jung Land: [сайт аналитической психологии] / К. Г. Юнг. – Режим доступу: <http://www.jungland.ru/node/1607>.

- 227 Юрин О. Геополитика однополярного мира и ее мифология. Рецензия на сборник статей «Геополитика – Безопасность – Терроризм» [Электронный ресурс] // Всеукраинское общественное объединение «Единое отечество»: [сайт] /Олег Юрин. – Режим доступа: <http://www.otchestvo.org.ua/main/20069/119.htm#1>.
- 228 Юхновський І. Виступ на міжнародній конференції «Злочини комуністичного режиму», 24-26 лютого, Прага [Електронний ресурс] / Український інститут національної пам'яті: [сайт] / І. Юхновський. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/497.htm>.
- 229 Юхновський І. Про ідеологію і політику Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс] // Газета «Дзеркало тижня». - №40. – 2008. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/51680>.
- 230 Ющенко закликав відновити історичну правду про Мазепу [Електронний ресурс] / Телевезійна служба новин: : [сайт] – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/yushchenko-zaklikav-vidnoviti-istorichnu-pravdu-pro-mazepu.html>
- 231 Ярошенко Л. В. Неомифологізм в літературі ХХ століття [Електронний ресурс] // Бесплатная интернет библиотека: [сайт] / Л. В. Ярошенко. – Режим доступу: //http: [//www.zipsites.ru/books/yaroshenko_neomifologizm/](http://www.zipsites.ru/books/yaroshenko_neomifologizm/)
- 232 Adams James. The Epic of America / James Adams. - New York: Blue Ribbon Books, 1931. – 433 p.
- 233 Adams James. The Next World War: Computers are the Weapons and the Front line is Everywhere / James Adams. – VA: Simon & Schuster, 1998. – 368 p.
- 234 Advance Democracy Act of 2005[Електронний ресурс] // TheOrator.com: News and Information: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.theorator.com/bills109/hr1133.html>
- 235 Aristotle International. The Orange revolution – Ukraine 2004 [Електронний ресурс] // Aristotle International: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.aristotle.com/content/view/115/135>
- 236 Armistead L. Information Operations: The Hard Reality of Soft Power/ Leigh Armistead. – Potomac Books, Inc., 2004. – 240 p.
- 237 Arquilla J., Ronfeld D. Networks and Netwars. The Future of Terror,

- Crime, and Militancy/ John Arquiulla, David Ronfeld. – RAND Corporation, 2001. – 380 p
- 238 Buchanan J. Bush – Nazi Link Confirmed [Электронный ресурс] // Red ice creations: [сайт] / John Buchanan. – Режим доступа: <http://www.redicecreations.com/specialreports/bushnazilinks.html>
- 239 Bush v. Gore. The United States Supreme Court decision [Электронный ресурс] // Wikipedia. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Bush_v._Gore
- 240 Cit.: Cassirer E. Language and Myth / Ernst Cassirer. – Dover publications, 1953. - 103 p.
- 241 Cafferty J. How big a threat to the U.S. is Russia? [Электронный ресурс] // Jeff Cafferty's Blog, CNN : [сайт] / Jeff Cafferty – Режим доступа: <http://caffertyfile.blogs.cnn.com/2012/04/02/how-big-a-threat-to-the-u-s-is-russia/>
- 242 Chomsky N. World Orders: Old and New/ Noam Chomsky. - New York: Columbia University Press, 1996 - 210 p.
- 243 Chomsky N., Herman E. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media [Электронный ресурс] // [The Noam Chomsky website]: [сайт] – Режим доступа: <http://www.chomsky.info/onchomsky/198901.htm>
- 244 Coleman Kenneth M. The Political Mythology of the Monroe Doctrine: Reflections on the Social Psychology of Hegemony/ Kenneth M. Coleman. - Wetview Press, Boulder, Co, 1981. – p. 162.
- 245 Decker J. L. Made in America. Self-Styled Success from Horatio Alger to Oprah Winfrey / Jeffrey Louis Decker. – University of Minnesota Press, 1999. – 200 p.
- 246 Denning D. Information Warfare and Security / Dorothy Denning. – MD: Addison-Wesley, 1999. – 552 p.
- 247 Fraser M. Weapons of Mass Distraction: Soft Power and American Empire/ Matthew Fraser. – NC: Thomas Dunne Books, 2005. – 288 p.
- 248 Garcia H. Two centuries of role reversing [Электронный ресурс]

- // Howard Garcia, persinal web site: [сайт]. – Режим доступа:
http://howardgarcia.com/Articles/Two_Centuries_of_Role_Reversal.htm
- 249 Hirsch F. Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union / Francine Hirsch. - Cornell University Press, 2005. – 376 p.
- 250 Lincoln A. Quotations [Электронный ресурс] // Wikiquote: free quote compendium: [сайт]. – Режим доступа:
http://en.wikiquote.org/wiki/Abe_Lincoln.
- 251 Lincoln B. Theorizing Myth: Narrative, Ideology, and Scholarship / Bruce Lincoln. – University of Chicago Press, 1999. – 313 p.
- 252 Lukes S. Power: A radical view / Steven Lukes. – N.Y.: Palgrave Macmillan; 2nd edition. – 200 p.
- 253 Martin T. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939 / Terry Martin. – Cornell University Press, 2001. – 464 p.
- 254 McLuhan M. The medium is the message / Marshall McLuhan. – Gingko Press, 2005. – 160 p.
- 255 Nye Joseph S. Soft Power. The Means to success in world politics/ Joseph S. Nye. - N.Y.: Public Affairs, 2004. – 397 p.
- 256 Palmer M. Breaking the Real Axis of Evil: How to Oust the World's Last Dictators by 2025/ M. Palmer. - Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003. – 320 p.
- 257 Paul J. Manafort [Электронный ресурс] // Wikipedia: Free encyclopedia: [сайт]. – Режим доступа:
http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Manafort.
- 258 Politics magazine. The political pages [Электронный ресурс] // Politics magazine : [сайт]. - Режим доступа:
<http://politicsmagazine.com/resources/the-political-directories/>
- 259 PR агентство «Новый взгляд». Политический PR [Электронный ресурс] // PR агентство «Новый взгляд»: [сайт] - Режим доступа: <http://www.nva.com.ua/politpr/>

- 260 PR агентство Mainstream. О компании [Электронный ресурс] // PR агентство Mainsteam: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.pr-ua.com/?id=17&lang=ru>
- 261 PRMonitor.ru Ведущие политики Украины пользуются услугами американских политтехнологов [Электронный ресурс] // Информационный портал PRMonitor.ru: [сайт]. - Режим доступа: http://www.rpmonitor.ru/news_ru/detail.php?ID=4165.
- 262 Rand A., Branden N. The virtue of selfishness: a new concept of egoism / A. Rand, N. Branden. - N.Y.: New American Library, 1964.
- 263 Rid T. War and Media Operations: The US Military and the Press from Vietnam to Iraq / Thomas Rid. - Routledge, 2007. – 240 p.
- 264 Schoen D. The Russian Threat To U.S. Security [Электронный ресурс] // The Forbes magazine, comments: [сайт]. - Режим доступа. - http://www.forbes.com/2009/01/13/russia-ukraine-iran-oped-cx_des_0114schoen.html
- 265 Sharp G. From Dictatorship to Democracy/ Gene Sharp. – Serpent’s Tail, 160 p.
- 266 Socialism, marxism, communism and Obama [Электронный ресурс] // – IsmlsBad. Blog : [сайт] – Режим доступа: <http://obamaism.blogspot.com/>
- 267 Struble R. Treatise [Электронный ресурс] // Twelve lights league [сайт]. - Режим доступа: <http://www.tell-usa.org/totl/>
- 268 The Glover Park Group. Our team [Электронный ресурс] // The Glover Park Group: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.gloverparkgroup.com/content/team/team.shtml>.
- 269 The PBN Company. Governments [Электронный ресурс] // The PBN Company: [сайт]. - Режим доступа: <http://www.pbnco.com/eng/clients/governments.php>.
- 270 The Treat from Russia. MissileThreat [Электронный ресурс] // A project of the Claremont institute: [сайт]. - Режим доступа: <http://missilethreat.com/thethreat/pageID.251/default.asp>
- 271 Ventre D. Information Warfare/ Daniel Ventre. - Wiley – ISTE, 2009. – 320 p.

- 272 Waltz E. Information Warfare Principles and Operations / Edward Waltz. - Artech House, 1998. – 398 p.
- 273 Washington George. Quotations [Электронный ресурс] // Wikiquote: free quote compendium: [сайт]. – Режим доступа: http://en.wikiquote.org/wiki/George_Washington.